...ΛΛΟΓΟΣ

...ΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙ...

ΟΙ

ΑΓΩΝΕΣ

...ΤΟΜΟΣ 75

1906

ΣΟΦΙ

ΜΙΜΩΝ ΒΙΓ

ΥΛΙΟΝ

ύρος Δ. ΒΙΚΕΛΑΣ
ντιπρόεδρος ΑΡ. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ
Π. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑ
ΙΣ Ε. ΡΩΜΑΝΟΣ
ΠΑΤΗΣ Γ. Σ. ΣΤΡΕΪΤ
Γραμματεὺς Γ. ΔΡΟΣΙΝΗΣ

(Διατάξεις ἐκ τοῦ νέου Καταστατικοῦ, ψηφισθέντος ὑπὸ τῆς Γεν. Συνελεύσεως τῶν εταί τὴν 23 Ἰανουαρίου 1903).

Σκοπὸς τοῦ Συλλόγου εἶναι ἡ διὰ τῆς διαδόσεως γνώσεων ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ μόρφωσις τοῦ λαοῦ. οὗτος ἐπιδιώκεται διὰ τῆς δημοσιεύσεως καὶ τῆς διαδόσε λήλων βιβλίων, πινάκων, εἰκόνων, διδακτικῶν ὀργάνων, ἱδρύσεως Ἐκπαιδευτικοῦ Μουσείου καὶ Παιδαγωγικῆς Βιβ ἔτι δὲ διὰ παντὸς ἄλλου μέσου, τὸ ὁποῖον ἤθελε κριθῆ ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου.

— Τὸν Σύλλογον διοικεῖ ἐννεαμελὲς Συμβούλιον, ανα κατὰ διετίαν ὡς πρὸς τὸ ἓν τρίτον τῶν μελῶν αὐτοῦ, ἐξε διὰ κληρώσεως.

— Οἱ ἑταῖροι, προτεινόμενοι ὑπὸ ἑνὸς τῶν μελῶν τοῦ λίου καὶ γενόμενοι δεκτοί, εἰσφέρουν ἐτησίως δρ. 2 βάνουν δὲ ἀνὰ ἓν ἀντίτυπον τῶν μηνιαίων δημοσιευμ Συλλόγου. Διαρκεῖς ἑταῖροι θεωροῦνται οἱ καταβάλλοντες δραχμὰς 300 τοὐλάχιστον, ἀναγράφονται δὲ εὐεργέται οἱ ροντες δραχμὰς 600 τοὐλάχιστον. Τὸ Συμβούλιον δύναται μάσῃ διαρκεῖς ἑταίρους, τιμῆς ἕνεκεν, καὶ τοὺς παρασχόν ρετικὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὸν Σύλλογον.

— Τὰ ἀποτελοῦντα τὸ Ἐκπαιδευτικὸν Μουσεῖον καὶ τὴ γωγικὴν Βιβλιοθήκην θεωροῦνται ἀναπαλλοτρίωτα, πλ διπλῶν, ὧν ἐπιτρέπεται ἡ ἀνταλλαγὴ καὶ ἡ ἐκποίησις, τῆ τοῦ Συμβουλίου. Ἐν περιπτώσει δὲ διαλύσεως τοῦ Συλ Ἐκπαιδευτικὸν Μουσεῖον, ἡ Παιδαγωγικὴ Βιβλιοθήκη κα περιουσία αὐτοῦ περιέρχονται εἰς τὴν κυριότητα τοῦ Πανεπιστημίου.

ΜΗΝΙΑΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Ἡ τιμὴ ἑκάστου βιβλίου τοῦ Συλλόγου ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν μηνιαίων δημοσιευμάτων εἶναι λεπτὰ 40 διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην καὶ 40 ἑκατοστὰ τοῦ χρ. φράγκου διὰ τὸ Ἐξωτερικόν. Τὰ ταχυδρομικὰ ἐπιβαρύνουν τὸν Σύλλογον.

Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ λάβουν τὴν σειρὰν τοῦ 1905, ἀποτελουμένην ἐκ 12 βιβλίων, δύνανται νὰ ἐγγραφοῦν συνδρομηταί, προπληρώνοντες ὡς ἐτησίαν συνδρομὴν δραχμὰς 4 διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην καὶ φρ. χρ. 4 διὰ τὸ Ἐξωτερικόν. Αἱ ἐτήσιαι συνδρομαὶ ἀρχίζουν πάντοτε ἀπὸ τὸν μῆνα Ἰανουάριον, οἱ δὲ ἐγγραφόμενοι κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἔτους λαμβάνουν καὶ τὰ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔτους προεκδοθέντα βιβλία. Αἱ συνδρομαὶ ἀποστέλλονται πρὸς τὰ Γραφεῖα τοῦ Συλλόγου, εἰς Ἀθήνας ὁδὸς Ἀκαδημίας 42, ἢ προπληρώνονται εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ὁριζομένους ἀντιπροσώπους. Αἴτησις πρὸς ἐγγραφὴν συνδρομῆς, μὴ συνοδευομένη ὑπὸ τοῦ ἀναλόγου ἀντιτίμου, δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν.

Οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις δύνανται νὰ καταβάλλουν τὰς συνδρομὰς αὐτῶν εἰς τοὺς κατὰ τόπους ταμίας τοῦ Κράτους ἢ τὰ ὑποκαταστήματα τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης.

Πλὴν τούτων τὸν Σύλλογον ἀντιπροσωπεύουν:

Εἰς Βόλον ὁ κ. Κ. Παρασκευόπουλος βιβλιοπώλης, εἰς Ζάκυνθον ὁ κ. Σ. Μπαχώμης βιβλ., εἰς Κέρκυραν ὁ κ. Σ. Γουλῆς καὶ ὁ κ. Ν. Ἰωαννίδης βιβλ., εἰς Λάρισαν ὁ κ. Θρ. Γ. Μακρῆς βιβλ., εἰς Πάτρας ὁ κ. Χρ. Βαριαντζᾶς βιβλ., εἰς Πύργον ὁ κ. Μ. Τερζόπουλος βιβλ., εἰς Σῦρον ὁ κ. Α. Κυριαζόπουλος βιβλ., εἰς Τρίκκαλα ὁ κ. Μ. Σπυρᾶκος βιβλ., εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὁ κ. Παλαιολόγος Γεωργίου Γυμνασιάρχης τοῦ Ἀβερωφείου, εἰς Ἡράκλειον Κρήτης ὁ κ. Ἀλικιώτης βιβλ., εἰς Καΐρον ὁ κ. Κ. Εὐαγγελίδης βιβλ., εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ κ. Α. Κ. Γεράρδος βιβλ., εἰς Λευκωσίαν (δι' ὅλην τὴν Κύπρον) ὁ κ. Μ. Βολονάκης Γυμνασιάρχης τοῦ Παγκυπρίου, εἰς Ὀδησσὸν (δι' ὅλην τὴν Ρωσσίαν) ὁ κ. Α. Μάλτος καθηγ., εἰς Ρέθυμνον Κρήτης ὁ κ. Ε. Γενεράλης καθηγ., εἰς Τραπεζοῦντα ὁ κ. Ι. Παρχαρίδης.

Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ δημοσιεύσουν ἀγγελίας εἰς τὰς τελευταίας σελίδας τῶν βιβλίων δύνανται ν' ἀπευθυνθοῦν εἰς τὰ Γραφεῖα τοῦ Συλλόγου.

ΑΝΤ. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

ΟΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

[Μετ' εἰκόνων]

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1906

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ

ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΡΙΘ. 76. — ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1906

Τυπογραφεῖον „Ἑστία„ Κ. Μάϊσνερ καὶ Ν. Καργαδούρη — 5356.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΑΙ ΠΑΙΔΙΑΙ

Ἡ κίνησις εἶνε ἐκδήλωσις τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγείας, ἀλλὰ καὶ μέσον πρὸς συντήρησιν καὶ προαγωγὴν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο φανερώνεται εἰς τὸν ὑγιᾶ ἄνθρωπον ὡς φυσικῶς ἀναγκαῖον πρᾶγμα. Τὸ νήπιον π. χ. αἰσθάνεται μεγάλην εὐχαρίστησιν, ὅταν κινῆται ἀτάκτως καὶ σκιρτᾷ.

Εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ὅμως αἱ κινήσεις τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ σώματος γίνονται κυρίως ὄχι ἐντελῶς ἐξ ἐμφύτου, ὅπως εἰς τὸ νήπιον, ἀλλὰ ἕνεκα ἀνάγκης τινός, τὴν ὁποίαν προκαλοῦν συχνὰ διάφοροι παιδιαί. Τὰς παιδιὰς δὲ ἐφευρίσκουν οἱ ἄνθρωποι διὰ νὰ τέρψουν συγχρόνως καὶ τὴν ψυχήν. Ὅταν αἱ παιδιαὶ συνδυάζωνται μὲ κινήσεις τοῦ σώματος, ἤτοι ὅταν εἶνε γυμναστικαί, ὡς λέγομεν σήμερον, ὄχι μόνον ὠφελοῦν καὶ προάγουν τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ζωήν, ἀλλὰ καὶ καταντοῦν τὸ πρῶτον σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον σχηματίζεται ὁ χαρακτὴρ τῶν παίδων· διότι ἐνταῦθα διδάσκονται οὗτοι νὰ εἶνε εὔθυμοι καὶ θαρραλέοι, ὀξεῖς καὶ ἀποφασιστικοί, καρτερικοὶ καὶ ταχεῖς, νὰ ἔχουν ὑπομονὴν καὶ προσοχὴν καὶ ἐθελοθυσίαν, νὰ ἀγαποῦν τοὺς συντρόφους καὶ συμπαίκτας καὶ νὰ μὴ

σκέπτωνται μόνον διὰ τὸν ἑαυτόν των, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλον τι, τοῦ ὁποίου αἰσθάνονται ὅτι εἶνε μέλη. Προσέτι εἰς τὰς παιδιὰς μανθάνουν νὰ ὑποτάσσωνται εὐχαρίστως καὶ νὰ αἰσθάνωνται ὅτι εἶνε ἀληθῶς ἐλεύθεροι, ἐν ᾧ δὲν κάμνουν ὅ,τι θέλουν, ἀλλ' ὅ τι εἶνε πρέπον ἢ ἀναγκαῖον.

Εἶνε δὲ τόσον στενῶς συνδεδεμέναι πρὸς τὴν πρώτην περίοδον τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος αἱ παιδιαί, ὥστε τέρπουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ πέραν τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ διαδίδονται εἰς μεγάλας ἐκτάσεις ἐπὶ τῆς γῆς καὶ εἰς λαοὺς διαφορωτάτους, ὡς παιγνίδια ἀπαράλλακτα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Διὰ τοῦτο πολλαὶ ἀπὸ τὰς παιδιάς, αἱ ὁποῖαι διατηροῦνται σήμερον, ἔχουν καταγωγὴν παμπαλαίαν.

Ἀλλ' οὐδεὶς λαὸς ἐκαλλιέργησε καὶ ἠγάπησε τόσον τὰς καλὰς γυμναστικὰς παιδιὰς καὶ διέδωκεν αὐτὰς εἰς τοὺς συγχρόνους καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ὅσον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Αἱ καλαὶ αὗται παιδιαὶ ἀπῄτουν κυρίως ταχύτητα καὶ δύναμιν καὶ δεξιότητα μετά τινος φρονήσεως, καὶ διὰ τοῦτο ἠγαπῶντο ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν παίδων καὶ τῶν νέων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἤθελαν νὰ ἔχουν τὰς ἀρετὰς ταύτας· διότι εἰς τοὺς παλαιοτάτους ἐκείνους χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ὑπῆρχαν κίνδυνοι πολλοὶ ἕνεκα ἐλλείψεως τάξεως καὶ ἀσφαλείας, τὰ δὲ ὅπλα ἦσαν ἀτελῆ, ἐν ᾧ ὁ πόλεμος καὶ ἡ θήρα ἦσαν ἀσχολίαι ἀναγκαιόταται καὶ εὐγενέσταται, ἐτιμῶντο πολὺ οἱ δυνατοὶ καὶ ταχεῖς καὶ ἐπιτήδειοι ἄνθρωποι· διότι αὐτοὶ

μόνον ἠδύναντο νὰ εἶνε ἐλεύθεροι, αὐτοὶ μόνον εὕρισκαν δίκαιον. Διὰ τοῦτο εἷς βασιλόπαις, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος, φρονεῖ, ὅτι δὲν ὑπάρχει διὰ τὸν ἄνδρα μεγαλυτέρα δόξα παρὰ τὰ κατορθώματα, τὰ ὁποῖα ἐκτελεῖ διὰ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν. Περὶ τῆς ταχύτητος δὲ τῶν ποδῶν δὲν ἐφρόνουν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ὅτι ἦτο προτέρημα μόνον τῶν δειλῶν ζῴων, ὡς τῆς ἐλάφου ἢ τοῦ λαγωοῦ, ἀλλ' ἐπίστευαν ὅτι «ἰσχυρός ἐστιν ὁ ταχύς».

Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἔμφυτός τις φιλοτιμία, διακρίνουσα κυρίως τὸ ἄρρεν γένος, τὸ ὁποῖον θέλει καὶ προθυμεῖται νὰ ὑπερέχῃ τῶν ἄλλων καὶ νὰ νικᾷ· διὰ τοῦτο καὶ οἱ παλαιοὶ ἥρωες, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος, μετὰ παιδικῆς ἀφελείας καυχῶνται διὰ τὴν ἰσχύν των.

Ὅθεν καὶ ἕνεκα τῆς φυσικῆς αὐτῶν φιλοτιμίας καὶ διότι ἡ δύναμις καὶ ἐπιτηδειότης ἦσαν καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ ἀναγκαῖαι καὶ περιζήτητοι ἀρεταί, ἕκαστος ἄνθρωπος *ἠγωνίζετο* κατὰ τὰς παιδιὰς νὰ δείξῃ, ὅτι κατέχει τὰς ἀρετὰς ταύτας νικῶν τοὺς συμπαίκτας. Τοιουτοτρόπως ὅμως ἀνεπαισθήτως αἱ παιδιαὶ ἀπέβαιναν *ἀγῶνες*, οἱ δὲ συμπαῖκται *συναγωνισταὶ* ἢ *ἀνταγωνισταί*.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΩΝ ΜΥΘΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

(Μέχρι τοῦ 776 π. Χρ.)

Τοὺς ἐκ τῶν παιδιῶν προελθόντας ***ἀγῶνας ἐτέλουν*** βεβαίως ὁσάκις οἱ ἀγωνιζόμενοι ἤθελαν ***νὰ διασκεδάσουν,*** ὡς ἔπρατταν οἱ μνηστῆρες τῆς Πηνελόπης εἰς τὴν Ἰθάκην, ἢ ***ἐν ἐκστρατείᾳ*** οἱ στρατιῶται τοῦ Ἀχιλλέως Μυρμιδόνες εἰς τὴν παραλίαν τῆς Τρωάδος. Πολλάκις μάλιστα μετὰ πείσματος καὶ συνεριζόμενοι προεκαλοῦντο εἰς ἀγῶνα.

Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ἡ εὐχαρίστησις, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ νικητής, γίνεται κυρίως αἰσθητή, ὅταν ὑπάρχουν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότεροι θεαταὶ τῆς νίκης καὶ μάρτυρες τῆς ἐξ αὐτῆς δόξης του, διὰ τοῦτο ἐτελοῦντο ἀγῶνες ***εἰς ἐκτάκτους τινὰς περιστάσεις*** καὶ μάλιστα ***μετὰ συμβάν τι*** εὐχάριστον, τὸ ὁποῖον προδιέθετε καὶ συνεκέντρωνε τὸ ἐνδιαφερόμενον ἢ περίεργον πλῆθος. Οὕτω παραδείγματος χάριν, ὅταν ὁ Ὀδυσσεύς, εὑρισκόμενος εἰς τὸ τέρμα τῶν περιπλανήσεών του καὶ ναυαγήσας ἐρρίφθη ὑπὸ τῶν κυμάτων εἰς τὴν νῆσον τῶν Φαιάκων Σχερίαν (Κέρκυραν), ὁ βασιλεὺς τῆς χώρας Ἀλκίνοος προσέφερεν ἐπίσημον γεῦμα πρὸς τιμὴν τοῦ ξένου, μετὰ τὸ ὁποῖον, μὴ ἔχων τι ἀξιο-

λογώτερον καὶ ὡραιότερον πρὸς ἐπίδειξιν, ὡδήγησε τοὺς κεκλημένους ἔξω, καὶ διέταξε νὰ τελεσθοῦν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ ἀγῶνες εἰς *πάντα τὰ ἀγωνίσματα* («πάντας τοὺς ἄθλους»), διὰ νὰ ἴδῃ καὶ νὰ διηγῆται ὁ ξένος, ὅταν ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα του, πόσον ὑπερτεροῦν οἱ Φαίακες τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἰς τὴν *πυγμὴν* (πυγμαχίαν), τὴν *πάλην, τὸ ἅλμα* (πήδημα) καὶ τὸν *δρόμον*. Εἰς τὸ τέλος τῶν ἀγώνων τούτων ἐθαυμάσθη ὁ Ὀδυσσεύς, ῥίψας μὲ τὴν στιβαρὰν χεῖρά του μέγιστον λίθινον *δίσκον* πολὺ μακρύτερον ἀπὸ τοὺς Φαίακας.

Ἐπειδὴ δὲ εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους διεκρίνοντο οἱ ἄριστοι τῶν νέων, οἱ ἔχοντες τὰ σπουδαιότατα διὰ τοὺς τότε χρόνους προτερήματα, δηλ. οἱ ῥωμαλέοι, ἐπιδέξιοι καὶ ταχεῖς, μετεχειρίσθησαν τοὺς ἀγῶνας ***καὶ ὁσάκις ἤθελαν νὰ ἐκλέξουν γαμβρόν.***

Οὕτως ὁ Δαναὸς εἰς τὸ Ἄργος ἡμέραν τινά, πρὶν μάλιστα φθάσῃ μεσημβρία, ὑπάνδρευσε τὰς 50 θυγατέρας του, θέσας αὐτὰς ὡς *ἆθλον νικητήριον* (βραβεῖον) εἰς τὸ τέρμα δρόμου, τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ διατρέξουν οἱ ὑποψήφιοι γαμβροί. Οἱ πρὸ τῶν ἄλλων φθάσαντες ἐνυμφεύοντο ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐπρόφθαναν νὰ ἐκλέξουν.—Τὸν Δαναὸν ἐμιμήθη ὁ Ἀνταῖος εἰς τὴν Λιβύην ζητῶν «*κλεινότερον* (ἀξιολογώτερον) *γάμον*» διὰ τὴν θυγατέρα του. Ὅστις ἐκ τῶν μνηστήρων θὰ ἔφθανε πρῶτος εἰς τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, θὰ ἔψαυε τοὺς πέπλους τῆς ἐκεῖ ἱσταμένης παρθένου καὶ θὰ ἐλάμβανεν αὐτὴν γυναῖκα· κατώρθωσε δὲ τοῦτο ὁ Ἀλεξίδα-

μός.—Ἐπίσης ὁ Ἰκάριος, ὁ πατὴρ τῆς Πηνελόπης, εἰς τὴν Σπάρτην ἔθεσεν αὐτὴν ὡς ἔπαθλον δρόμου, ὁ δὲ Ὀδυσσεὺς νικήσας τοὺς ἄλλους μνηστῆρας τὴν ἔλαβε σύζυγον εἰς τὴν Ἰθάκην.—Καὶ ἡ Πηνελόπη δὲ ὕστερον, ὅτε ἀπουσίαζεν ἐπὶ 20 ἔτη ὁ Ὀδυσσεὺς εἰς τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Τροίας καὶ ἐνομίζετο, ὅτι δὲν θὰ ἐπανέλθῃ πλέον ἢ ὅτι ἦτο νεκρός, αὐτὴ δὲ ἐπιέζετο ὑπὸ πολλῶν ἀδιακρίτων μνηστήρων, νὰ ἐκλέξῃ ἐπὶ τέλους ἕνα ἐξ αὐτῶν ὡς σύζυγον, ἐπρότεινεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἀγωνισθοῦν (εἰς τὸ σημάδι) διὰ τοῦ *τόξου*. Ὅστις θὰ κατώρθωνε νὰ τοξεύσῃ βέλος διὰ μέσου δώδεκα πελέκεων, θὰ τὴν ἐλάμβανεν ὡς σύζυγον. Οὐδεὶς ὅμως ἠδυνήθη οὐδὲ νὰ τανύσῃ τὴν νευρὰν τοῦ τόξου πλὴν τοῦ Ὀδυσσέως, ὁ ὁποῖος ἐπανελθὼν παρευρίσκετο ἤδη μεταξύ των ἀγνώριστος, ἐξετέλεσε δὲ τὸ ἀγώνισμα καὶ ἐφόνευσεν ἔπειτα τοὺς μνηστῆρας τῆς συζύγου του.— Ἡ Ἀταλάντη δὲ πάλιν, ἀποφεύγουσα τὸν γάμον, διηγωνίζετο ἡ ἰδία εἰς τὸν δρόμον πρὸς πάντα μνηστῆρά της καὶ νικῶσα τοὺς ἐφόνευσεν, μονομαχοῦσα ἴσως μέχρι θανάτου. Ἀλλ' ὁ Μελανίων τὴν ἐνίκησε καὶ τὴν ἐνυμφεύθη.— Ὁ δὲ Οἰνόμαος, διὰ νὰ ὑπανδρεύσῃ τὴν θυγατέρα του Ἱπποδάμειαν, τὴν ἔθεσε βραβεῖον ἀγῶνος *ἁρματοδρομίας* ἐκτελουμένης ἀπὸ τῆς Ὀλυμπίας μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Διηγωνίζετο δὲ αὐτὸς πρὸς τοὺς μνηστῆρας καὶ ἐφόνευεν ὡς ἡ Ἀταλάντη τοὺς ἡττημένους. Ἀλλ' ὁ Πέλοψ ἐνίκησε καὶ ἔλαβε γυναῖκα τὴν Ἱπποδάμειαν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων βλέπομεν ὄχι

μόνον πόσον συνήθεις ἦσαν οἱ ἀγῶνες, ἀλλὰ καὶ πόσον μέγα συμφέρον εἶχαν οἱ νέοι πρὸ πάντων ἄνδρες νὰ εἶνε κρατεροὶ καὶ ἐπιτήδειοι ἀγωνισταί, ἀφ' οὗ ἐκ τῶν προτερημάτων τούτων ἐξηρτᾶτο νὰ λάβουν καὶ καλὴν γυναῖκα.

Συνήθως ὅμως ἀγῶνες ἐτελοῦντο ***κατὰ τὰς θρησκευτικὰς ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις,*** αἱ ὁποῖαι ἦσαν τότε πολλαί, διότι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εἶχαν ἡμέραν ἀργίας ἀντίστοιχον πρὸς τὴν Κυριακὴν τῶν Χριστιανῶν ἢ τὸ Σάββατον τῶν Ἑβραίων. Ἡ συνήθεια μάλιστα αὕτη διετηρήθη καὶ μέχρις ἡμῶν, διότι καὶ τώρα εἰς τὰ Ἑλληνικὰ χωρία οἱ ἀγῶνες εἰς τὸ *σημάδι,* τὸ *λιθάρι,* τὸ *πήδημα,* τὸ *πάλαιμα* κλ. γίνονται κυρίως κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις. Κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας οἱ ἄνθρωποι ἐλαττώνοντες ἢ καταπαύοντες τὴν ἐργασίαν, συνήθως δὲ τρώγοντες καὶ πίνοντες πλουσιώτερον εἴτε κατ' οἶκον εἴτε ἐκ τῶν θυσιῶν, αἱ ὁποῖαι προσεφέροντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς τοὺς θεούς, ἔχουν εὐκαιρίαν καὶ ὄρεξιν μεγαλυτέραν πρὸς τέλεσιν καὶ θέαν ἀγώνων.

Τοιοῦτοι παλαιοὶ ἀγῶνες πυγμῆς καὶ πάλης μετὰ χορῶν καὶ ὕμνων ἐγίνοντο π.χ. εἰς τὴν νῆσον Δῆλον πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπὸ τοὺς πανταχόθεν συνερχομένους ἐκεῖ εἰς πανήγυριν Ἴωνας σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις. — Ἐπίσης εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Τριοπίου Ἀπόλλωνος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐτέλουν οἱ Δωριεῖς ἀγῶνας, καθὼς ἐτέλουν καὶ οἱ Ἴωνες εἰς τὸ *Πανιώνιον* ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος ἐπὶ τῆς Μυκάλης τὰ *Πανιώνια.*

— Εἰς δὲ τὸ Λύκαιον ὄρος τῆς Ἀρκαδίας ἐτελοῦντο ἀγῶνες εἰς τιμὴν τοῦ Διός, τὰ *Λύκαια*.

Ἀλλὰ σπουδαιότερα ἦσαν τὰ *Ὀλύμπια*, τὰ ὁποῖα ἐτελοῦντο εἰς τὴν Ἤλιδα, πλησίον τῆς ἀρχαίας πόλεως Πίσης καὶ παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἀλφειοῦ ποταμοῦ, πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Οἱ ἀγῶνες οὗτοι, καθὼς ἐπίστευαν ἀργότερα οἱ Ἕλληνες, εἶχαν ἱδρυθῆ ὑπὸ τοῦ *Ἰδαίου* Ἡρακλέους, ἐλθόντος ἀπὸ τὸ ὄρος τῆς Κρήτης Ἴδην καὶ νικήσαντος ἐδῶ τοὺς τέσσαρας ἀδελφούς του εἰς ἀγῶνα δρόμου. Ὁ Ἡρακλῆς ὥρισεν ἔπειτα ὡς ἆθλον τῶν ἀγώνων τούτων κλάδον *κοτίνου* (ἀγρίας ἐλαίας). Κατ' ἄλλον ὅμως μῦθον τοὺς ἀγῶνας ἵδρυσεν ὁ Πέλοψ, νικήσας τὸν Οἰνόμαον. Εἰς τὴν Ὀλυμπίαν *ἐπάλαισε* κατά τινα παράδοσιν καὶ ὁ Ζεὺς πρὸς τὸν Κρόνον. Οἱ Ὀλυμπιακοὶ οὗτοι ἀγῶνες σὺν τῷ χρόνῳ παρημελήθησαν· ἀνενεώθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἤλιδος Ἰφίτου (τὸν 9ον αἰῶνα π. Χ.). Ὁ Ἴφιτος ὥρισε νὰ εἶνε *περιοδικοὶ πεντετηρικοί*, νὰ τελῶνται δηλ. μετὰ περίοδον 4 ἐτῶν, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν ὁμοῦ μίαν *Ὀλυμπιάδα*[1]. Ὁ Ἴφιτος ἔκαμε προσέτι μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Πίσης Κλεισθένους καὶ τοῦ τῆς Σπάρτης Λυκούργου σύμβασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπεβάλλετο εἰς τοὺς Ἕλληνας κατάπαυσις πάσης πολεμικῆς πράξεως *(ἐκεχειρία)* κατὰ τὸν ἱερὸν μῆνα *(ἱερομηνία)* τῆς τελέσεως τῶν ἀγώνων. Ἡ *ἐκεχειρία* αὕτη

---

[1] Ἂν ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ 1, οἱ ἀγῶνες οὗτοι πρέπει νὰ τελῶνται κατὰ τὰ ἔτη 1,5,9,13,17,21, κλ.

ἐγράφη εἰς δίσκον χαλκοῦν, ὁ ὁποῖος ἐσῴζετο ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας (2 αἰῶνας μ.Χρ.) εἰς τὸν πανάρχαιον ναὸν τῆς Ἥρας εἰς τὴν Ὀλυμπίαν. Ἦτο δὲ γεγονὸς σπουδαιότατον ἡ ἐκεχειρία, ὄχι μόνον διότι εἰρήνευε τὴν Ἑλλάδα ὅλην, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ Ἦλις ἐκηρύσσετο χώρα ἱερὰ καὶ ἀπρόσβλητος, οἱ δὲ ἀγῶνες καὶ οἱ προσερχόμενοι εἰς αὐτοὺς ἀγωνισταὶ ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν τριῶν συμβαλομένων κρατῶν. Ὁ θεσμὸς τῆς ἐκεχειρίας μετεδόθη καὶ εἰς ἄλλους ἀγῶνας, ἀλλὰ μόνον διὰ τὰ Ὀλύμπια ἐτηρήθη αὐστηρῶς. Κυρίως ὅμως τακτικοὶ περιοδικοὶ ἔγιναν οἱ ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες ἀπὸ τοῦ 776 π. Χ., ὅτε ὁ Ἠλεῖος Κόροιβος ἐνίκησε δρόμον.

Κατὰ τοὺς πρόποδας δὲ τοῦ Παρνασοῦ εἰς τοὺς Δελφοὺς ἐτελεῖτο πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος κατὰ πᾶν ἔνατον ἔτος περιοδικὸς ἀγών, κατὰ τὸν ὁποῖον κιθαρῳδοὶ ἔψαλλαν ὕμνους τοῦ Ἀπόλλωνος καλουμένους *παιᾶνας*. Ὁ περιφημότατος ἦτο ὁ λεγόμενος *νόμος πυθικός*. Ἆθλα ἐδίδοντο χρήματα, ὅθεν καὶ ὁ ἀγὼν ἐλέγετο *χρηματίτης*. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Δελφοί, ὅπου ἦτο τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐλέγοντο τὸ πάλαι καὶ *Πυθώ*, οἱ ἀγῶνες ὠνομάζοντο *Πύθια* ἢ *πυθικοὶ ἀγῶνες*.

Ἐὰν φαντασθῶμεν τοιούτους ἀγῶνας συνοδεύοντας πολλὰς θρησκευτικὰς ἑορτάς, θὰ ἐννοήσωμεν, διατὶ βαθμηδὸν οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἤρχισαν νὰ νομίζουν καὶ ἔπειτα ἐπίστευσαν ἐντελῶς, ὅτι οἱ ἀγῶνες, ἀφ' οὗ παρηκολούθουν τὰς ἑορτάς, ἦσαν ἀναπόσπαστον μέρος αὐτῶν, ὅτι ἦσαν θρησκευ-

τικοὶ ἀγῶνες, καὶ ὅτι ἐτελοῦντο κατὰ τὰς ἑορτάς, διότι ἀπῄτουν τοῦτο οἱ θεοί. Οἱ ἄνθρωποι προσέφεραν οὕτως εἰς τοὺς θεοὺς τὰς ἀπαρχὰς τῆς νεότητος καὶ τῆς ὑγείας καὶ τῆς σωματικῆς ἀρετῆς των, ὅπως προσέφεραν εἰς αὐτοὺς ἀπαρχὰς καὶ τῶν εἰσοδημάτων των, τὰ ὁποῖα «ηὐλόγει» καὶ ἐχάριζεν ἡ ἀγάπη καὶ ἡ φιλανθρωπία τῶν θεῶν. Οἱ ἀγῶνες κατήντησαν νὰ εἶνε εἶδος θυσίας.

Ἄλλως τε ἀφοῦ ἔτερπαν τοὺς ἀνθρώπους, ἔπρεπε νὰ τέρπουν καὶ τοὺς θεούς, οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ ἀθάνατοι καὶ σοφώτεροι καὶ ἰσχυρότεροι τῶν ἀνθρώπων, εἶχαν ὅμως τὰς αὐτὰς ἐπιθυμίας καὶ ἀνάγκας, τὰς αὐτὰς μάλιστα ἀδυναμίας, ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι. Τοιουτοτρόπως τοὐλάχιστον τοὺς ἐφαντάζετο ὁ τότε κόσμος. Διὰ τοῦτο ἀρχαῖός τις ποιητὴς λέγει, ὅτι ὁ Ἀπόλλων τῆς Δήλου «ἐτέρπετο» ἐκ τῶν ἐκεῖ τελουμένων ἀγώνων· ἐπίστευαν δὲ καὶ ὕστερον οἱ Ἕλληνες, ὅτι πάντες οἱ θεοί των ἦσαν «φιλοπαίγμονες», ἠγάπων δηλ. τοὺς ἀγῶνας, καὶ εἰδικῶς ἐλέγετο ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἦτο «φίλαθλος» καὶ ἠγωνίζετο εἰς τὴν κιθάραν, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν δισκοβολίαν· ἀνεφέρετο δέ, ὅτι εἶχε νικήσει εἰς τὴν Ὀλυμπίαν τὸν μὲν Ἑρμῆν εἰς τὸν δρόμον, τὸν δὲ Ἡρακλέα εἰς τὴν πυγμήν, καὶ διὰ τοῦτο οἱ μὲν Δελφοὶ ἔθυαν εἰς αὐτὸν ὡς *πύκτην*, οἱ δὲ Κρῆτες ὡς *δρομαῖον*. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τέλος ἔθεταν οἱ Ἕλληνες τοὺς *ἀγῶνας* καὶ τοὺς τόπους, εἰς τοὺς ὁποίους ἠσκοῦντο ἢ ἠγωνίζοντο, ὑπὸ τὴν προστασίαν θεῶν τινων, ὡς τοῦ *ἐναγωνίου* ἢ *ἀγωνίου* Ἑρμοῦ.

Ἀλλ' ὅπως ἐπιστεύθη, ὅτι οἱ θεοὶ ἠρέσκοντο εἰς τὰς παιδιὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας, οὕτως εἶχε πιστευθῆ εἰς χρόνους ἴσως πολὺ παλαιοτέρους, ὅτι ἠρέσκοντο καὶ οἱ νεκροί, οἱ ὁποῖοι τότε δὲν διέφεραν πολὺ ἀπὸ τοὺς θεούς· διότι ἀπὸ τὴν εὐλάβειαν καὶ τὴν τιμήν, ἤτοι ἀπὸ τὴν λατρείαν πρὸς τοὺς ἀποθανόντας προγόνους *(προγονολατρείαν)* εἶχε παραχθῆ τότε ἡ θρησκεία τῶν θεῶν. Διὰ τοὺς νεκροὺς μάλιστα τὸ πρᾶγμα εἶνε εὐνοητότερον· διότι ἦτο γνωστόν, ὅτι καὶ αὐτοί, ὅτε ἔζων, ἔπαιζαν εὐχαρίστως καὶ ἠγωνίζοντο. Διὰ τοῦτο ἐπιστεύετο, ὅτι καὶ εἰς τοὺς εὐδαίμονας λειμῶνας τοῦ Ἅδου οἱ νεκροὶ διεσκέδαζαν ἀσχολούμενοι εἰς ἱππικοὺς καὶ γυμναστικοὺς ἀγῶνας, εἰς τοὺς πεσσοὺς καὶ εἰς τὴν μουσικήν.

Ὅθεν, ὅτε μετὰ τὴν ταφὴν ἢ τὴν καῦσιν τῶν νεκρῶν εὕρισκεν ἀνάπαυσιν ἡ ψυχὴ ἀπαλλασσομένη τοῦ σώματος, ὁ δὲ νεκρός, ἂν μάλιστα ἦτο ἔξοχός τις ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς, ἐγίνετο ἥρως ἤτοι ἡμίθεος *(ἀφηρωΐζετο)*, εὐλόγως οἱ ἐπιζῶντες ἐτέλουν πρὸς τιμὴν καὶ εὐχαρίστησίν του τελετήν τινα, τοὺς λεγομένους **ἐπιταφίους ἀγῶνας.**

Καὶ ὑπάρχουν μὲν παραδόσεις, ὅτι καὶ τὰ μνημονευθέντα ἀνωτέρω Ὀλύμπια καὶ Πύθια εἰς τὴν πρώτην ἀρχήν των ἦσαν ἐπιτάφιοι ἀγῶνες, ἀναμφιβόλως ὅμως ἐπιτάφιος ἀγὼν ἦσαν τὰ *Νέμεα* καὶ τὰ *Ἴσθμια*. Καὶ τὰ μὲν Νέμεα ἱδρύθησαν εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Νεμέας ὑπὸ τῶν περιφήμων *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας* (7 στρατηγῶν ἐκστρατευσάντων κατὰ τῶν Θηβῶν) πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρ-

χεμόρου, ὡς ἐπωνομάσθη ὁ ὑπὸ ὄφεως θανατωθεὶς νήπιος παῖς Ὀφέλτης, υἱὸς τοῦ βασιλέως Λυκούργου. Εἰς νεωτέρους χρόνους ἐτελοῦντο καὶ εἰς τιμὴν τοῦ Διός, ἀλλ' οὐδέποτε εἶχε λησμονηθῆ ἡ πρώτη ἀρχή των.

Τὰ δὲ Ἴσθμια ἱδρύθησαν ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος εἰς μνήμην τοῦ πνιγέντος εἰς τὴν θάλασσαν Μελικέρτου. Βραδύτερον ὅμως ἐνομίζετο, ὅτι ἱδρύθησαν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ἐπλάσθη νεώτερος μῦθος, ὅτι ὁ Θησεὺς εἶχεν ἱδρύσει αὐτά. Ἐτελοῦντο δὲ εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου καὶ διηυθύνοντο ὑπὸ τῶν Κορινθίων.

Εἰς τὴν Ῥόδον ἐτελεῖτο καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων θυσία καὶ ἀγὼν πρὸς τιμὴν τοῦ *(οἰκιστοῦ)* Τληπολέμου, υἱοῦ τοῦ Ἡρακλέους, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὁδηγήσει ἐκεῖ *ἀποίκους* ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Ἐπίσης μετὰ τὴν ταφὴν τοῦ Ἀζᾶνος, ἥρωος τῆς Ἀρκαδίας, ἐτελέσθησαν ἀγῶνες *ἱπποδρομίας* καὶ ἐδόθησαν ἆθλα. — Εἰς τοὺς ἀγῶνας τοὺς τελεσθέντας πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀμαρυγκέως, ἐν Βουπρασίῳ τῆς Ἤλιδος, ὁ ἐκ Πύλου τῆς Μεσσηνίας Νέστωρ ἔλαβε τὰ ἆθλα τῆς πυγμῆς, τῆς πάλης, τοῦ δρόμου καὶ τοῦ *δόρατος (ἀκοντίου, ἀκοντισμοῦ)*, ἡττήθη δὲ εἰς τὴν ἱπποδρομίαν. — Ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Πελίου βασιλέως τῆς Ἰωλκοῦ (παρὰ τὸν Βόλον) ἐτελέσθησαν ἀγῶνες ἁρματοδρομίας, πυγμῆς, πάλης, δισκοβολίας καὶ δρόμου, ὡς ἆθλα δὲ ἐδόθησαν τρίποδες καὶ αἱ θυγατέρες τοῦ Πελίου· ἔλεγαν μάλιστα οἱ ἀρχαῖοι, ὅτι ἡ Ἀταλάντη ἐνίκησε τότε τὸν πατέρα τοῦ Ἀχιλλέως Πηλέα εἰς

τὴν πάλην καὶ ὅτι εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους διηγωνίσθησαν καὶ ποιηταὶ «*ἀγῶνα ποιήματος*» καὶ ὅτι ἐνίκησεν ἡ Σίβυλλα, ὅπως εἰς τοὺς ἀγῶνας τοὺς γενομένους διὰ τὸν Ἀμφιδάμαντα εἰς τὴν Χαλκίδα ἐνίκησεν εἰς τὴν *μουσικὴν* ὁ ποιητὴς Ἡσίοδος λαβὼν βραβεῖον τρίποδα. — Ἀναφέρονται ἐπιτάφιοι ἀγῶνες καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ βασιλέως Οἰδίποδος εἰς τὰς Θήβας καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀχιλλέως εἰς τὴν Τροίαν, ὁπότε μάλιστα ὡραιότατα *ἆθλα ἔθεσεν* ἡ μήτηρ τούτου θεὰ Θέτις, λαβοῦσα αὐτὰ παρὰ τῶν θεῶν.

Σπουδαιοτάτους ὅμως *ἀγῶνας ἔθεσεν (ἀγωνοθέτης)* αὐτὸς ὁ Ἀχιλλεὺς ὁ βασιλεὺς τῆς Φθίας (κατὰ τὴν Ν. Θεσσαλίαν) μετὰ τὴν ἐπὶ μεγαλοπρεποῦς πυρᾶς καῦσιν τοῦ σώματος τοῦ φίλου του Πατρόκλου, τὸν ὁποῖον εἶχε φονεύσει ὁ Ἕκτωρ. Οἱ ἀγῶνες ἐτελέσθησαν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Τροίας, ὅπου ἦτο τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν ἢ Δαναῶν ἢ Ἀργείων, ὅπως ἐλέγοντο συνήθως τότε οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος. Τοὺς ἀγῶνας τούτους περιγράφει θαυμάσια ὁ Ὅμηρος καὶ αὕτη εἶνε ἡ παλαιοτάτη περιγραφὴ ἀγώνων, τὴν ὁποίαν ἔχομεν. Ἆθλα ἔθεσεν] ὁ Ἀχιλλεὺς λέβητας, ἡμιόνους, βοῦς, γυναῖκας (αἰχμαλώτους ἢ ἠγορασμένας), σίδηρον (πολύτιμον τότε μέταλλον, διότι ἐξωρύσσετο δυσκόλως καὶ ἑπομένως ἦτο σπάνιον), ξίφη κ. λ. Ἠγωνίζοντο δὲ τόσοι ἀγωνισταί, ὅσα ἦσαν καὶ τὰ ἆθλα ἑκάστου ἀγωνίσματος. Ἦσαν δὲ πάντοτε (πλὴν τῆς δισκοβολίας) περισσότερα τοῦ ἑνὸς καὶ διαφόρου ἀξίας.

Πρῶτος ἀγὼν ἦτο ἡ *ἁρματοδρομία,* εἰς τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ πολεμικὰ ἅρματα τῶν στρατηγῶν. Αὐτὰ ἐσύροντο ὑπὸ δύο ἵππων καὶ ἦσαν μικρά, δίτροχα, καὶ ἀνοικτὰ ὄπισθεν καὶ ἄνω[1]. Διηγωνίσθησαν, προσευχηθέντες πρῶτον, ὁ Εὔμηλος ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως Ἀδμήτου, ὁ βασιλεὺς Διομήδης, ὁ βασιλεὺς Μενέλαος, ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως Νέστορος Ἀντίλοχος καὶ ὁ κρὴς Μηριόνης, ἐνίκησε δὲ πρῶτος ὁ Διομήδης λαβὼν μίαν γυναῖκα καὶ ἕνα τρίποδα. Οἱ ἄλλοι τέσσαρες ἔλαβαν διάφορα βραβεῖα.

Δεύτερος ἀγὼν ἦτο ἡ *πυγμὴ* (πυγμαχία). Ἠγέρθη δὲ πρῶτος ὁ περίφημος τεχνίτης ὁ κατασκευάσας τὸν Δούρειον ἵππον, ὁ ἐκ Φωκίδος Ἐπειός, περὶ τοῦ ὁποίου ἐλέγετο, ὅτι, ὅτε ἦτο ἔμβρυον εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρός του, *ἐπύκτευσε* (ἐπυγμάχησε) πρὸς τὸν δίδυμον ἀδελφόν του καὶ νικήσας ἐξῆλθε πρῶτος εἰς τὸν κόσμον. Ἀντίπαλος αὐτοῦ προσῆλθεν ὁ στρατηγὸς Εὐρύαλος. Καὶ οἱ δύο ἦσαν γυμνοί, φοροῦντες μόνον περὶ τὴν κοιλίαν εἶδός τι ποδιᾶς, τὸ *ζῶμα,* καὶ ἔχοντες πρὸς προφύλαξιν περιτυλιγμένας τὰς πυγμὰς τῶν χειρῶν διὰ *ἱμάντων* (λωρίων) ἐξ ἀκατεργάστου βοείου δέρματος, μαλακυνθέντος πιθανῶς διὰ λίπους ἢ ἐλαίου.

---

[1] Εἰκόνα τοιούτων ἁρμάτων, ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Ὁμήρου περίπου, δεικνύουν εἰς τὸ Ἐθνικὸν ἐν Ἀθήναις Μουσεῖον τὰ μεγάλα ἀγγεῖα, τὰ λεγόμενα *γεωμετρικὰ* ἢ *τοῦ Διπύλου,* τὰ ὁποῖα παριστάνουν κηδείας, μετὰ τὰς ὁποίας, ὡς φαίνεται, ἐπηκολούθουν ἐπιτάφιοι ἀγῶνες.

Τὸ πρῶτον ἆθλον, μίαν ἡμίονον, ἔλαβε νικήσας ὁ Ἐπειός, ἐν ᾧ ὁ Εὐρύαλος, τὸν ὁποῖον ἀπεμάκρυναν οἱ φίλοι του ἀναίσθητον ἐκ τοῦ ἀγῶνος, ἔλαβεν ὡραῖον ποτήριον.

Τρίτος ἀγὼν ἐτελέσθη ἡ *πάλη*. Ἆθλα ἐτέθησαν πρῶτον εἷς τρίπους ἀξίας δώδεκα βοῶν καὶ δεύτερον μία γυνὴ γνωρίζουσα πολλὰς οἰκιακὰς ἐργασίας, τὴν ὁποίαν οἱ θεαταὶ ἔκριναν ἀξίαν *τεσσάρων βοῶν*. Ἐπάλαισαν δὲ φοροῦντες μόνον τὸ ζῶμα ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ μεγαλόσωμος Αἴας, ὁ υἱὸς τοῦ Τελαμῶνος, καὶ ἐκηρύχθησαν ἰσόπαλοι λαβόντες ἴσα ἆθλα.

Τέταρτος ἀγὼν ἐτελέσθη ὁ *δρόμος*, εἰς τὸν ὁποῖον ἠγωνίσθησαν ὁ ταχύπους Αἴας ὁ υἱὸς τοῦ Ὀϊλέως, ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Ἀντίλοχος. Ἐνίκησε δὲ ὁ Ὀδυσσεὺς λαβὼν μέγα ἀργυροῦν ἀγγεῖον *(κρατῆρα)*, δεύτερος ἦλθεν ὁ Αἴας λαβὼν βοῦν παχὺν καὶ τελευταῖος ὁ Ἀντίλοχος λαβὼν δύο χρυσοῦ τεμάχια *(ἡμιτάλαντα)* βάρους ἑνὸς ταλάντου.

Πέμπτος ἀγὼν ἦτο ἡ *ὁπλομαχία*· δύο ἄνδρες φοροῦντες πανοπλίαν (κράνος, θώρακα, κνημῖδας, ἀσπίδα, δόρυ) θὰ ἐμονομάχουν, ἀλλ' ὄχι μέχρι θανάτου. Ὅστις θὰ ἐπλήγωνε τὸν ἄλλον, θὰ ἦτο νικητής.— Ἀλλὰ τίς θὰ ἠδύνατο νὰ κανονίσῃ τὴν πληγὴν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ εἶνε θανάσιμος; Διὰ τοῦτο τὸ φοβερὸν τοῦτο ἀγώνισμα, ἐπειδὴ ἔθετε πάντοτε ὑπὸ σοβαρὸν κίνδυνον τὴν ζωὴν τῶν ἀγωνιζομένων, ἐξηφανίσθη εἰς τοὺς μετὰ τὸν Ὅμηρον χρόνους. Ἦτο ὅμως καθαρῶς πολεμικὸς ἀγών, διότι τότε καὶ αἱ μάχαι

ἦσαν σειρὰ μονομαχιῶν.—Διηγωνίσθησαν ὁ Διομήδης καὶ ὁ Τελαμώνιος Αἴας. Εὐθὺς δὲ ὡς ἐπληγώθη ὁ Αἴας καὶ ἐφοβήθησαν οἱ στρατιῶται διὰ τὴν ζωήν του, ὁ Ἀχιλλεὺς ἐκήρυξε τὴν λῆξιν τοῦ ἀγῶνος καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ἰδιαιτέρως μὲν ἀνὰ ἓν ξίφος, *ἀπὸ κοινοῦ* δὲ τὴν πανοπλίαν τοῦ Σαρπηδόνος, τὸν ὁποῖον ἐφόνευσεν ὁ Πάτροκλος καὶ *ἐσκύλευσεν* (εἶχε λάβει τὰ ὅπλα του ὡς λάφυρα).

Ἕκτος ἆθλος ἐτελέσθη ἡ *δισκοβολία*. Ὁ δίσκος *(σόλος)* ἦτο ἀκατέργαστος, συμπαγής, χυτός, σιδηροῦς καὶ ἐπομένως πολύτιμος· θὰ ἐδίδετο δὲ ὡς βραβεῖον εἰς τὸν νικητὴν καὶ ἐδόθη εἰς τὸν Πολυποίτην, ὁ ὁποῖος ἐνίκησε τὸν Ἐπειόν, τὸν Αἴαντα καὶ τὸν Λεοντέα.

Ἕβδομος ἆθλος ἐτελέσθη ἡ *σκοποβολία διὰ τόξου*. Ἠγωνίσθησαν δύο· ἐνίκησε δὲ ὁ Μηριόνης, ὅστις ἦτο ἐκ Κρήτης, ὅπου ὑπῆρχαν πάντοτε καλοὶ σκοπευταί· δεύτερος ἦλθεν ὁ Αἰγινήτης Τεῦκρος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἴαντος. Τὸ πρῶτον ἆθλον ἦσαν 10 τεμάχια σιδήρου εἰς σχῆμα *πελέκεως*, τὸ δεύτερον δὲ δέκα σιδηρᾶ *ἡμιπέλεκκα*.

Ὄγδοος ἆθλος ἦτο τὸ *ἀκόντιον*, ἔμελλαν δὲ νὰ ἀγωνισθοῦν δύο, ὁ ἀρχιστράτηγος βασιλεὺς Ἀγαμέμνων καὶ ὁ Μηριόνης. Ἀλλ' ὁ Ἀχιλλεὺς μετὰ τῆς πρεπούσης εὐλαβείας καὶ εὐγενείας ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅλων, εἰπὼν ὅτι ὁ Ἀγαμέμνων ἦτο ἄριστος καὶ ὑπερεῖχε πάντων· ἐπρότεινε δὲ νὰ θεωρηθῇ ὁ ἀγὼν ὡς τετελεσμένος καὶ νὰ λάβῃ ὁ μὲν Ἀγαμέμνων τὸ

πρῶτον ἆθλον, ἕνα λέβητα ἀξίας ἑνὸς βοός, ὁ δὲ Μηριόνης ἓν δόρυ. Τοῦτο δὲ καὶ ἔγινε, καὶ ἔληξαν οἱ ἀγῶνες.

Ἂν ἤδη ῥίψωμεν ἀναδρομικὸν βλέμμα ἐν γένει εἰς τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀγώνων κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον ἡ ὁποία τελειώνει περίπου κατὰ τὸν χρόνον τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων, βλέπομεν, ὅτι οἱ ἀγῶνες εἶνε γέννημα τῶν παιδιῶν, μὲ τὰς ὁποίας τέρπεται ὁ παῖς καὶ ὁ πρωτογενὴς ἄνθρωπος. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος εἰσῆλθεν εἴς τινα πολιτισμόν, ἐξέλεξεν εἴδη τινὰ παιδιῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ὄχι μόνον μέσον τέρψεως καὶ κόσμημα τῶν ἑορτῶν καὶ πανηγύρεων, ἀλλὰ καὶ ἀσχολίαι ἀναγκαῖαι καὶ χρήσιμοι καὶ ἀνδροπρεπεῖς· διότι ἦσαν συγγενεῖς πρὸς τὰ πολεμικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν μέλημα πάντων τῶν ἀνθρώπων καὶ χάριν τοῦ πολέμου καὶ χάριν τῆς ἐπισφαλοῦς εἰρήνης· διότι ἔκαμναν φανερὰν τὴν ἱκανότητα τῶν ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι τοιουτοτρόπως ἀνυψώνοντο εἰς τὴν συνείδησιν τῶν συμπολιτῶν των καὶ ἀπέλαυαν μεγαλυτέρας τιμῆς· διότι οἱ διακρινόμενοι εἰς αὐτὰς ἦσαν ἐνδεδειγμένοι ἀρχηγοὶ καὶ ἡγεμόνες τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπετάσσοντο εἰς τοὺς δυνατοὺς προθυμότερον.

Διὰ τοῦτο, ἐν ᾧ, ὡς γνωρίζομεν, καὶ οἱ στρατιῶται (καὶ τίς δὲν ἦτο τότε στρατιώτης;), ὅταν καταπαύουν τὰς πολεμικὰς ἀσχολίας, διασκεδάζουν διαγωνιζόμενοι εἰς τὸν δίσκον, εἰς τὸ ἀκόντιον καὶ τὰς ὁμοίας παιδιάς, ἀλλ' ὅμως, ὁσάκις γίνωνται ἐπισημότεροί τινες ἀγῶνες, προσέρχονται ἀγωνισταὶ καὶ οἱ

γνωστότατοι τῶν εὐγενῶν στρατηγῶν, οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν ἀνωτάτην ἀριστοκρατίαν τῶν βασιλικῶν γενῶν καὶ αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς, διὰ νὰ διαμφισβητήσουν τὰ ἆθλα ῥιψοκινδυνοῦντες πολλάκις καὶ αὐτὴν τὴν ζωήν των. Αὐτοὶ ἠξίουν νὰ νικοῦν τοὺς λοιπούς, αὐτοὺς ἐνόμιζεν ὁ λαός, ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπερέχουν καὶ κατ' ἀκολουθίαν αὐτοὶ κυρίως ἠσχολοῦντο μὲ τὰς ἀνδρώδεις ταύτας πονήσεις καὶ γυμνασίας.

Ἕκαστος δὲ δύναται νὰ φαντασθῇ, πόσον εὔπλαστον καὶ εὔτονον καὶ ῥωμαλέον ἦτο τὸ σῶμα τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔζων τοιοῦτον ἐλεύθερον βίον, καὶ πόσον ἄφοβος καὶ ἀτάραχος ἡ ψυχή των, ἡ κυβερνῶσα τοιοῦτον ὄργανον καὶ φιλοδοξοῦσα νὰ διοικῇ μὲν τοὺς λαοὺς διὰ τῆς συνετῆς πείρας, ἀλλὰ νὰ ἐπιβάλλεται διὰ τῆς ἰσχύος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ὅμηρος ἀποδίδει εἰς τοὺς ἥρωάς του τὰ κάλλιστα ἐπίθετα, ὀνομάζων αὐτοὺς θεομόρφους, ἰσοθέους, ὑπερθύμους, μεγαλοψύχους, γνωρίζοντας νὰ μένουν εἰς τὴν μάχην τὴν δοξάζουσαν τοὺς ἄνδρας, θαυμαστούς, ἀμέμπτους. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ περιηγητὴς καὶ συγγραφεὺς Παυσανίας (2ος αἰ. μ. Χρ.) ἀναφέρων παράδοσίν τινα περὶ τοῦ μυθικοῦ ἐκείνου προσώπου, τοῦ Πελασγοῦ, τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἐνόμιζαν παλαιὸν γενάρχην ἢ πρῶτον βασιλέα των, λέγει: «ὁ Πελασγὸς ὑπερεῖχε κατὰ τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημα καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὸ κάλλος καὶ ἦτο ἀνώτερος κατὰ τὴν φρόνησιν ἀπὸ τοὺς ἄλλους συγχρόνους του· διὰ τοῦτο δέ, νομίζω, ἐξελέχθη ὑπ' αὐτῶν βασιλεύς».

Οἱ ἀγῶνες τῶν χρόνων τούτων, οἱ ἔχοντες πανηγυρικήν πως ὄψιν, ἄλλοι μὲν ἐπανέρχονται μετὰ περίοδον χρόνου τινός, δηλ. εἶνε *περιοδικοί*, ἄλλοι δὲ ἄτακτοι, γινόμενοι ὁσάκις παρίσταται εὐκαιρία εἴτε περίστασις. Τὰ δὲ νικητήρια ἆθλα, τὰ ὁποῖα *ἐτίθεντο*, ἐλέγοντο *θέματα*, ἐξ αὐτῶν δὲ δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τοὺς ἀγῶνας τούτους *θεματικούς*, ἂν καὶ τὰ ὀνόματα ταῦτα εἶνε πολὺ νεώτερα τῆς παλαιᾶς ἐκείνης χρονικῆς περιόδου. Τὰ ἆθλα ταῦτα εἶχαν ἀξίαν πραγματικήν, ἀλλ' οἱ ἀγωνιζόμενοι ἐπεζήτουν αὐτὰ κυρίως διὰ τὴν τιμήν, τὴν ὁποίαν ἔφεραν εἰς τὸν νικητήν, ἀφ' οὗ μάλιστα συνήθως παρέμεναν ὡς ἀναμνήσεις *(μνήματα)* ἢ *κειμήλια*, διὰ τῶν ὁποίων ἐκόσμουν οἱ νικηταὶ τὰς οἰκίας των, ἢ τὰ ὁποῖα ἀφιέρωναν εἰς τοὺς ναούς. «Σκοπὸς τῶν ἀγώνων ἦτο ἡ νίκη καὶ ὄχι τὰ βραβεῖα». Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος προσηύχοντο καὶ πολλάκις ἔδιδαν ὑπόσχεσιν νὰ θυσιάσουν εἰς τοὺς θεοὺς θυσίαν τινά, τὴν ὁποίαν ἐξετέλουν βεβαίως μετὰ τὸν νικηφόρον ἀγῶνα.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Η ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Πολιτικὴ κατάστασις γεννήσασα τὴν γυμναστικὴν παιδείαν.

Οἱ χρόνοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀναφέρονται πάντα, ὅσα μέχρι τοῦδε ἐλέχθησαν, εἶνε ποικίλοι. Εἶνε πρῶτον οἱ χρόνοι, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐποιήθησαν τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα (περίπου 900 — 700 πρὸ Χριστοῦ)[1], οἱ πρὸ αὐτῶν (περίπου μέχρι τοῦ 1600) χρόνοι, οἱ λεγόμενοι *μυκηναϊκοί,* κατὰ τοὺς ὁποίους ἤκμασε μέγας πολιτισμός, ὁ *μυκηναϊκός,* καὶ οἱ ἔτι παλαιότεροι χρόνοι, περιλαμβάνοντες διαφόρους βαθμοὺς πολιτισμοῦ, ἀπὸ τοῦ ἀνεπτυγμένου, ὁ ὁποῖος ἤκμασε κυρίως εἰς τὴν Κρήτην *(Κρητικὸς ἢ Μινῷος πολιτισμός),* μέχρι τῆς τελείας βαρβαρότητος, τὴν ὁποίαν διέρχεται πᾶς λαὸς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπάρξεώς του. Καὶ διὰ μὲν τὴν βάρβαρον ταύτην ἐποχὴν συμπεραίνομεν τὴν κατάστασιν τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν βίον

---

[1] Τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα δὲν ἀναφέρουν τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας.

ἄλλων ἀπολιτίστων λαῶν κατοικούντων χώρας ὁμοίας κατὰ τὸ κλῖμα. Διὰ τὸν κρητικὸν δὲ καὶ μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν ἐλάχιστα δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἀπασχολοῦν κατὰ τὸ παρόν· καὶ μόνον διὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους καὶ τοὺς ὀλίγον προγενεστέρους ἔχομεν τὰ δύο περίφημα Ὁμηρικὰ ποιήματα, τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν, τὰ ἀριστουργήματα ταῦτα τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας.

Ἡ πολιτικὴ κατάστασις, τὴν ὁποίαν περιγράφουν ταῦτα, ἔχει ὡρισμένην ἤδη μορφήν. Κυβερνᾷ βασιλεὺς ἐλέῳ Θεοῦ *(διοτρεφής, διογενής)*, στρατηγὸς συνάμα καὶ ἱεράρχης ἀνώτατος. Οἱ ὑπήκοοί του διαιροῦνται εἰς δούλους καὶ ἐλευθέρους· οἱ δ' ἐλεύθεροι εἰς εὐγενεῖς, λεγομένους συνήθως *ἄνακτας* ἢ ἡγεμόνας, καὶ εἰς τὸν δῆμον *(λαούς)*. Οἱ εὐγενεῖς ἄνακτες, νέοι μὲν ἦσαν ὑπασπισταὶ καὶ συμπολεμισταὶ τῶν βασιλέων, γέροντες δὲ ἦσαν σύμβουλοι αὐτῶν· οἱ δὲ τεχνῖται (χαλκεῖς, τέκτονες, *ἰατροὶ* κλ.), οἱ ἐργαζόμενοι διὰ τὸν δῆμον *(δημιουργοὶ)* ἀνῆκαν εἰς τὴν τάξιν τοῦ λαοῦ. Δι' ἑαυτοὺς ὅμως εἰργάζοντο πολλάκις καὶ αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς· οὕτως ὁ γέρων πατὴρ τοῦ Ὀδυσσέως, ὁ Λαέρτης, γεωργεῖ, ἡ Πηνελόπη ὑφαίνει ἢ νήθει, ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως Ἀλκινόου Ναυσικᾶ πλύνει μετὰ τῶν θεραπαινίδων τὰ ἐνδύματα τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας.

Πάντες δὲ μετὰ σεβασμοῦ πρέπει νὰ ὑπακούουν εἰς τοὺς βασιλεῖς. Ἀλλ' ὅμως βλέπομεν πράγματά τινα, τὰ ὁποῖα δεικνύουν, ὅτι τὸ κῦρος τῶν βασιλέων

σαλεύεται. Ὁ Ἀγαμέμνων π. χ., ἀρχιστράτηγος ὤν πρὸ τῆς Τροίας, ἀντὶ νὰ εἶνε παντοδύναμος, συναντᾷ συχνὰ ἀπείθειαν καὶ ἀνυποταξίαν, οἱ δὲ ἄνακτες γίνονται σύμβουλοι τολμηρότεροι τοῦ δέοντος, ὥστε νὰ λέγῃ ὁ κόσμος τότε· «δὲν εἶνε καλὸν πρᾶγμα ἡ πολυτυραννία· πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἷς μόνος κυβερνήτης, εἷς βασιλεύς, ἐκεῖνος δηλ. εἰς τὸν ὁποῖον ἔδωκεν ὁ υἱὸς τοῦ σοφοῦ Κρόνου τὸ σκῆπτρον καὶ τοὺς νόμους διὰ νὰ βασιλεύῃ». Φαίνεται, ὅτι ὁ κόσμος εἶχεν ἀρχίσει ἤδη νὰ δοκιμάζῃ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τὰ κακὰ τῆς πολυαρχίας καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ὅμηρος ὁμιλεῖ οὕτω.

Ἀλλ᾽ ἡ κατάστασις μετεβάλλετο ἀκατασχέτως, εὐθὺς ὡς εὑρέθησαν τὰ κράτη τῆς Ἑλληνικῆς γῆς ἀπηλλαγμένα πολέμων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐξεῖχεν ἡ δρᾶσις καὶ τὸ κῦρος τῶν βασιλέων. Τότε ἀνεπτύχθη εἰς τὰς πόλεις ὁ βίος τῆς ἀγορᾶς· ἡ ἐξοικείωσις πρὸς τοὺς βασιλεῖς (ὅπου μάλιστα μία πόλις ἀπετέλει ἓν κράτος) ἐνομίσθη ἢ ἔγινεν ἀληθῶς ἐξίσωσις, ἡ αὐθάδεια ἐλησμόνησε τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς πατροπαραδότους διογενεῖς βασιλικοὺς οἴκους, τὸ δὲ ἐμπόριον καὶ ὁ πλοῦτος, τὸν ὁποῖον ἐξέθρεψεν ἡ εἰρήνη, ἐγέννησαν ἀξιώσεις καὶ παρήγαγαν τὴν τόλμην, ἡ ὁποία ἐπὶ τέλους κατέρριψε τὰς βασιλικὰς δυναστείας τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην. Τὴν ἐξουσίαν ἔλαβαν τότε οἱ εὐγενεῖς καὶ πλούσιοι, οἱ ἄριστοι, τὸ δὲ νέον πολιτικὸν καθεστὼς λέγεται *ὀλιγαρχία* κατ᾽ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν δημοκρατίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἄρχουν ὀλίγοι, ἀλλ᾽ ὅλος ὁ δῆμος, ὁ λαός.

Ἀλλ' οἱ νέοι ἄρχοντες, οἱ ὁποῖοι ἔκριναν ἑαυτοὺς ἀξίους νὰ κυβερνοῦν τὰς διαφόρους Ἑλληνικὰς πολιτείας, εἶχαν νὰ παλαίσουν πρὸς τὸν λαόν, ὁ ὁποῖος ἢ ἦτο φίλος τῶν καταλυθεισῶν δυναστειῶν ἢ ἀντέπραττε, διότι ἠδικεῖτο. Ἡ πάλη δὲ μεταξὺ τῶν δύο μερίδων διαρκεῖ καί, ἐφ' ὅσον ὁ λαὸς γίνεται ἐπικινδυνότερος, εἴτε διότι καταπιέζεται, εἴτε διότι ἀναπτύσσεται ὡς πρὸς τὸν πολιτισμὸν ἢ τὸν πλοῦτον, τόσον οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἀντιφιλοτιμοῦνται νὰ διατηρήσουν τὴν ὑπεροχὴν ἐπ' αὐτοῦ. Ἓν δὲ ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων μέσων, τὰ ὁποῖα μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο, ἦτο ἡ ἐπιζήτησις μεθοδικῆς **παιδείας**.

Διὰ τῆς νέας ταύτης λέξεως ἐνόουν τὴν συστηματικὴν μόρφωσιν τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, τὸ μὲν διὰ τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων, τὸ δὲ διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν γραμμάτων καὶ τῆς μουσικῆς. Καὶ ἡ μὲν παιδεία, ἡ γινομένη διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος, ἐλέγετο **μουσικὴ** ἀπὸ τὸ ὄνομα τῶν μουσῶν, αἱ ὁποῖαι ἀντιπροσωπεύουν τὰς διαφόρους μαθήσεις· ἡ δὲ παιδεία τοῦ σώματος ἐλέγετο **γυμναστική**, διότι κατ' αὐτὴν οἱ παιδευόμενοι ἦσαν γυμνοί, ἀφ' ὅτου μάλιστα οἱ Λακεδαιμόνιοι πρῶτοι ἀπέβαλαν καὶ αὐτὸ τὸ ζῶμα, τὸ ὁποῖον ἐφόρουν εἰς παρομοίας περιστάσεις οἱ Ὁμηρικοὶ ἥρωες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ἱστορικὴ πρόοδος τῆς Γυμναστικῆς καὶ ὀργανισμὸς αὐτῆς.

Ἡ εἰσαχθεῖσα μετὰ τὸν Ὅμηρον παιδεία ἀπήτει χρόνον καὶ δαπάνας, διότι ἐγίνετο ὄχι ὑπὸ τῆς πολιτείας ἀλλ' ὑπὸ ἰδιωτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους οἱ μαθηταὶ ἐπλήρωναν δίδακτρα. Τὴν δαπάνην δὲ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χρήματος βεβαίως δὲν ἠδύναντο νὰ βαστάσουν οἱ πτωχοί, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀνάγκην ἐργασίας διὰ νὰ ζήσουν. Ἑπομένως οἱ πλουσιώτεροι μόνον θὰ ἀπέλαυαν αὐτῆς, καὶ οὕτω θὰ ὑπερεῖχαν τῶν λοιπῶν πολιτῶν κατὰ τὸ ἰσχυρὸν σῶμα καὶ τὸ ἀνδρῶδες ἦθος καὶ τὰς γνώσεις.

Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ οἱ μὴ πλούσιοι ἠδύναντο νὰ εὐπορήσουν διὰ τοῦ ἀναπτυχθέντος ἤδη ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας καὶ ἐγίνοντο οὕτως ἱκανοὶ νὰ δώσουν καλυτέραν τινὰ ἀνατροφὴν εἰς τὰ τέκνα των, διὰ τοῦτο, χωρὶς πλέον νὰ παρακολουθήσωμεν ποῖα ἀποτελέσματα εἶχεν ἡ κατάστασις αὕτη εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα τῶν χρόνων ἐκείνων, τονίζομεν μόνον, ὅτι ἡ μουσικὴ καὶ ἡ γυμναστικὴ παιδεία ἐξαπλώνεται ὁσημέραι περισσότερον, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὰ χρηματικὰ μέσα.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νομίσῃ τις, ὅτι ἡ παιδεία αὕτη ἦτο πρᾶγμά τι ἐξ ὁλοκλήρου νέον καὶ καινοφανές, ἐντελῶς ἄγνωστον πρότερον, ἀλλὰ τοὐναντίον περαι-

τέρω πρόοδος «*κατὰ τὰ πάτρια*», πρὸς τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες ἐτήρουν ὑπερηφάνως πίστιν συνετὴν καὶ εὐλάβειαν. Βεβαίως οἱ Ὁμηρικοὶ ἄνθρωποι, ὅσον γνωρίζομεν, δὲν φροντίζουν νὰ διδάξουν γράμματα εἰς τὰ τέκνα των, ἂν καὶ ἔδιδαν εἰς αὐτὰ ἀνατροφήν τινα. Ἀλλ' ἡ Γυμναστικὴ παιδεία οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ μεθοδικὴ διδασκαλία τῶν παιδιῶν ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι, ὡς εἴπαμεν ἤδη, ἐνομίζοντο τότε ὡς κόσμημα τῶν ἀνδρῶν, μέσον τέρψεως συνάμα καὶ προπαρασκευῆς πρὸς τὸν πόλεμον.

Δὲν εἶνε λοιπὸν ἄπορον, διατὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀφίνοντο εἰς τὴν τύχην καὶ τὴν ὄρεξιν τῶν παίδων, ἀλλὰ τοὺς ἔστελλαν εἰς ἐμπείρους ἄνδρας, ἵνα διδαχθοῦν τὰς γυμναστικὰς ἐκείνας παιδιὰς καὶ προσέτι τὰ γράμματα, τὴν ἀριθμητικήν, τὴν ποίησιν, τὴν κυρίως μουσικὴν κλπ.

Πότε ἀκριβῶς ἤρχισεν ἡ συστηματικὴ αὕτη παιδεία δὲν γνωρίζομεν. Δὲν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅμως, ὅτι ἐνεφανίσθη διὰ μιᾶς ἀρτία καὶ τελεία. Εἶνε πιθανόν, ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ αὐτῆς ὡς ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος εἶνε νεωτέρα μὲν τῆς κατὰ τὸ ἔτος 776 π.Χ. ἀνανεώσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων[1], παλαιο-

---

[1] Ὅπως κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους προηγήθη ἡ συστηματοποίησις τῶν ἀγώνων καὶ ἔπειτα ἦλθεν ἡ γυμναστικὴ μόρφωσις, τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα πρῶτον ἐτελέσθησαν οἱ παγκόσμιοι Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες ἐν Ἀθήναις τῷ 1896 καὶ ἔπειτα ἐπῆλθεν ἡ καθολικὴ γυμνα-

τέρα δὲ τῶν χρόνων τοῦ Ἀθηναίου νομοθέτου Σόλωνος (περὶ τὸ 600 π.Χ). Διότι, ὅτε ἐνομοθέτησεν ὁ Σόλων, εἰς τὰς Ἀθήνας *ὑπῆρχαν ἤδη* ἐκπαιδευτήρια τῶν παίδων, διὰ τὰ ὁποῖα οὗτος ὥρισε πλὴν ἄλλων ἀστυνομικάς τινας διατάξεις χάριν τῆς ἠθικῆς, κατὰ τὰς ὁποίας τὰ σχολεῖα δὲν ἔπρεπε νὰ ἀνοίγωνται πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, ὅτι ἔπρεπε νὰ κλείωνται πρὸ τῆς δύσεως καὶ ὅτι οὐδεὶς δοῦλος ἐπετρέπετο νὰ γυμνάζεται εἰς τὰς παλαίστρας, ὅπου ἠσκοῦντο οἱ παῖδες τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν. Περὶ τὸν αὐτὸν περίπου χρόνον (περὶ τὸ 600 π. Χ.) καὶ ὁ τύραννος Κλεισθένης ἵδρυσεν εἰς τὴν πρωτεύουσάν του Σικυῶνα γυμναστήριον, τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ εἶνε σύνθετον κτίριον καὶ τέλειον, δὲν δύναται νὰ εἶνε τὸ ἀρχαιότατον.

Κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ ὑπῆρχαν ἤδη εἰς τὰς Ἀθήνας πρὸς γύμνασιν τρεῖς κυριώτατοι τόποι, οἱ ὁποῖοι ἱδρύθησαν ἢ ἐπροστατεύθησαν ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου ἢ τῶν υἱῶν αὐτοῦ τυράννων τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκ δὲ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ τῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης γνωρίζομεν ἔτι περισσότερα περὶ τῆς γυμναστικῆς καὶ μουσικῆς παιδείας τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν πέμπτον π. Χ. αἰῶνα, κατὰ τὸν ὁποῖον, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Περικλέους καὶ ἐξ ἄλλων εἰδήσεων, τὰς Ἀθήνας ἐμιμήθησαν οἱ ἄλλοι

στικὴ μόρφωσις διὰ τοῦ Νόμου ͵ΒΧΚΑ΄ τοῦ 1899, ὁ ὁποῖος ὥριζε τὴν γυμναστικὴν ὡς ὑποχρεωτικὸν μάθημα εἰς πάντα τὰ σχολεῖα.

Ἕλληνες· αἱ Ἀθῆναι ἦσαν τὸ ἐκπαιδευτήριον τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν.

Κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα π. Χ. αἱ γενόμεναι πρόοδοι εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα διαδίδονται ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μάλιστα εἰς τὰ πέρατα τῆς ὑποταχθείσης οἰκουμένης καὶ προστατεύονται καὶ καλλιεργοῦνται ὑπὸ τῶν διαδόχων του, οἱ ὁποῖοι ἐξῆλθαν ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ στρατοῦ, ὡς οἱ ἐκπηδήσαντες ἐκ τοῦ Δουρείου ἵππου ἄριστοι καὶ βασιλεῖς.

Εἰς τὴν Κρήτην καὶ εἰς τὴν Σπάρτην ἡ ἀνατροφὴ καὶ μόρφωσις τῶν παίδων εἶχεν εἰσαχθῆ παλαιότερον παρὰ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἦτο ἐντελῶς διάφορος, ἦτο δηλ. ὑπὲρ τὸ δέον μονομερὴς καὶ στρατιωτικὴ καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα δὲν ἔτυχε μιμήσεως ὡς παιδευτικὸν σύστημα· ὥστε καὶ ἡμεῖς ἐδῶ δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς αὐτήν, ἐπειδὴ ἐξετάζομεν ὄχι τὸ μερικόν, ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διεδόθη γενικώτερον, ἀφοῦ ἐπεκράτησεν· ἐδῶ ἢ ἐκεῖ τῆς Ἑλλάδος ἐπ' ὀλίγον ἢ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀπὸ τοῦ 600 περίπου π. Χ. καὶ ἔπειτα.

Ἐπίσης δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς τὴν *μουσικὴν* μόρφωσιν τῶν παίδων, ἀρκούμενοι μόνον νὰ εἴπωμεν περὶ αὐτῆς, ὅτι ἤρχιζε κατὰ τὸ ἕβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας· τότε δοῦλός τις, ὁ *παιδαγωγός, ἦγε τὸν παῖδα* εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ διδασκάλου *(διδασκαλεῖον)*, ὅπου ἐδίδασκε καὶ ὁ διδάσκαλος τῆς κυρίως μουσικῆς, ὁ *κιθαριστής*.

Συγχρόνως πρὸς τὴν *μουσικὴν* ἐκπαίδευσιν, ἢ μᾶλλον ὀλίγον βραδύτερον, ἤρχιζε καὶ ἡ *γυμναστική*. Ἡ γυμνα-

στικὴ ἐτελεῖτο εἰς ἄλλο ἵδρυμα, τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο *παλαίστρα* ἕνεκα τῆς πάλης, ἡ ὁποία ἦτο ἓν τῶν κυριωτάτων γυμνασμάτων. Αἱ παλαῖστραι ἦσαν ἰδιωτικαὶ καὶ ὠνομάζοντο συνήθως ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτου ἢ διευθυντοῦ· οὕτω π. χ. μία ἐλέγετο *παλαίστρα τοῦ Τιμέου*, ἄλλη τοῦ *Ταυρέου*, ἄλλη τοῦ *Τιμαγήτου* κλ. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἐδιδάχθη τὴν γυμναστικὴν εἰς τὴν παλαίστραν τοῦ *Σιβυρτίου*. Ὁ διευθυντὴς τῆς παλαίστρας, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκεν, ἐλέγετο *παιδοτρίβης*, εἶχε δὲ πιθανῶς καὶ ὑπαλλήλους τινὰς βοηθούς. Οἱ παιδοτρίβαι ἐδίδασκαν μὲν καὶ τὴν σωματικὴν εὐσχημοσύνην, ἤτοι πῶς νὰ βαδίζῃ τις ρυθμικῶς, νὰ ἔχῃ στάσεις εὐσχήμονας καὶ ἐν γένει πῶς νὰ ἔχῃ τοὺς τρόπους τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῆς καλῆς ἀνατροφῆς, ἀλλὰ κύριον ἔργον εἶχαν τὴν διδασκαλίαν τῆς γυμναστικῆς.

Ἡ πολιτεία εἶχεν ἀστυνομικήν τινα ἐπίβλεψιν ἐπὶ πάντων τῶν διδασκαλείων καὶ τῶν γυμναστικῶν παιδευτηρίων τῶν παίδων, διότι οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες ἐφρόνουν καὶ τότε, ὅτι *«βάσις τῆς πολιτείας εἶνε ἡ ἀνατροφὴ τῶν νέων»*. Ἡ ἐπίβλεψις αὐτὴ ἐτελεῖτο εἰς τὰς Ἀθήνας ὑπὸ ἀρχόντων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἡλικιωμένοι καὶ ἐκαλοῦντο *ἐπιμεληταὶ* ἢ *σωφρονισταὶ* ἢ ἄλλως.

Οἱ παῖδες ἐφοίτων εἰς τὰς παλαίστρας κυρίως μέχρι τοῦ 16ου ἔτους τῆς ἡλικίας των· τότε δὲ ἔπαυαν νὰ εἶνε παῖδες καὶ εἰσήρχοντο εἰς τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν.

Οἱ ἔφηβοι δὲν ἐγκατέλειπαν τὰς γυμναστικὰς ἀσχο-

λίας, ἀλλ᾽ ἐφοίτων τώρα εἰς ἄλλο γυμναστικὸν παιδευτήριον, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο ἰδιωτικόν, ἀλλὰ δημόσιον καὶ ἐλέγετο *γυμνάσιον*· εἰς αὐτὸ δὲ ἐδίδασκεν ὁ *γυμναστὴς* ἐκείνους, ὅσοι δὲν ἐγυμνάζοντο πλέον πρὸς μόρφωσιν τοῦ σώματός των, ὅπως οἱ παῖδες, ἀλλ᾽ ἠσχολοῦντο ἢ πρὸς τέρψιν ἢ διότι εἶχαν σκοπὸν νὰ μετάσχουν γυμναστικοῦ τινος ἀγῶνος ὡς *ἀγωνισταί*. Ἐννοεῖται λοιπόν, ὅτι οὗτοι δὲν ἐγυμνάζοντο μόνα τὰ γυμνάσματα, ὅσα καὶ οἱ παῖδες εἰς τὴν παλαίστραν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἀπῄτουν δυνάμεις φύσει ἰσχυροτέρας καὶ δὲν ἦσαν πρόσφορα διὰ τοὺς παῖδας.

Τὴν ἀνωτάτην ἐπίβλεψιν τοῦ γυμνασίου καὶ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως ἐντὸς αὐτοῦ εἶχε πλούσιος ὑπερτεσσαρακοντούτης ἀνήρ, ὁ *γυμνασίαρχος*, κρατῶν, ὡς καὶ ὁ παιδοτρίβης, ῥάβδον διχαλωτὴν συνήθως, ἔχων δὲ πιθανῶς ὑπαλλήλους τινὰς ὑπὸ τὰς διαταγάς του καὶ δυνάμενος νὰ κτυπήσῃ ἢ νὰ ἐκβάλῃ ἐκ τοῦ γυμνασίου οἱονδήποτε ἀτακτοῦντα.

Τὰς δαπάνας τῆς συντηρήσεως τῶν γυμνασίων εἶχεν ὁ γυμνασίαρχος, ἡ δὲ *γυμνασιαρχία* ἦτο ὑποχρεωτικὴ ὑπηρεσία *(λειτουργία)* τῶν πλουσίων πρὸς τὴν πολιτείαν. Ἀλλὰ μετὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον, τὰ οἰκονομικὰ τῶν Ἀθηναίων ἦσαν κακὰ καὶ ἡ πολιτεία ἀνέμενε σπανίους τινὰς πλουσίους ἰδιώτας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ξένοι, νὰ προσέλθουν ἐπίκουροι ὡς «ἐθνικοὶ εὐεργέται». Ἄλλοτε πάλιν κατεβάλλετο πᾶσα φροντίς, νὰ πεισθοῦν οἱ πλουσιώτεροι τῶν ἐφήβων μαθητῶν τῆς παλαίστρας *(παλαιστριτῶν)* νὰ δαπανήσουν τὰ ἀναγ-

καῖα ἔξοδα. Ὁσάκις δὲ εἷς γυμνασίαρχος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ, τότε ἢ ἐγυμνασιάρχει οὗτος μετ᾽ ἄλλου τινὸς συγχρόνως, ἢ ἐγυμνασιάρχει ὀλίγον χρόνον, οὕτως ὥστε οἱ τοιοῦτοι γυμνασίαρχοι κατήντησαν νὰ εἶνε μηνιαῖοι.

Ἀλλὰ τοιοῦτοι γυμνασίαρχοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχουν τὴν ἐπιβολὴν καὶ τὸ κῦρος, τὸ ὁποῖον εἶχαν οἱ παλαιοὶ γυμνασίαρχοι. Διὰ τοῦτο εἰς τοὺς ὑστέρους χρόνους ἐμφανίζεται ὡς ἀνώτατος ἐπόπτης τῶν γυμνασίων ὁ *κοσμητής*.

Κατὰ τὸ δέκατον ὄγδοον ἔτος τῆς ἡλικίας των οἱ ἔφηβοι ἐγίνοντο στρατιῶται ἐπὶ δύο ἔτη καὶ ἠσχολοῦντο κυρίως εἰς καθαρῶς στρατιωτικὰς ἀσκήσεις. Παραλαμβάνοντες δὲ τὰ ὅπλα παρὰ τῆς πολιτείας, ἔδιδαν τὸν περίφημον ἐκεῖνον ὅρκον, τὸν ὁποῖον πάντοτε ἐτήρησαν μὲ ἀκλόνητον πίστιν. Ὁ ὅρκος ἦτο ὁ ἑξῆς:

«*Δὲν θὰ ἐντροπιάσω τὰ ἱερὰ ὅπλα, τὰ ὁποῖα μοῦ ἔδωκεν ἡ πατρίς, οὐδὲ θὰ ἐγκαταλείψω τοὺς συστρατιώτας μου εἰς τὴν γραμμὴν τῆς μάχης, ὁποιοιδήποτε καὶ ἂν εἶνε· ἀλλὰ θὰ πολεμήσω καὶ διὰ τὰ θεῖα καὶ διὰ τὰ ἀνθρώπινα δίκαια τῆς πατρίδος μου εἴτε μόνος εἴτε καὶ μετ᾽ ἄλλων. Τὴν πατρίδα δὲν θὰ παραδώσω εἰς τοὺς μεταγενεστέρους μικροτέραν, ἀλλὰ μεγαλυτέραν καὶ καλυτέραν ἀπὸ ὅσην θὰ τὴν παραλάβω· θὰ ὑπακούω εἰς τοὺς ἑκάστοτε ἄρχοντας καὶ θὰ πείθωμαι εἰς τοὺς ὑπάρχοντας νόμους καὶ εἰς ὅσους ἄλλους ἤθελε νομοθετήσει ὁ λαὸς ἐν ὁμονοίᾳ· προσέτι δὲν θὰ ἐπιτρέψω νὰ καταπατῇ κανεὶς τοὺς νόμους ἢ νὰ μὴ*

ὑπακούῃ, ἀλλὰ θὰ ὑπερασπίσω αὐτοὺς εἴτε μόνος εἴτε μετ' ἄλλων. Θὰ σεβασθῶ δὲ τὴν θρησκείαν τῶν προγόνων μου. Μάρτυρές μου ἂς εἶνε οἱ θεοί».

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς στρατιωτικῆς θητείας, ὅτε οἱ ἔφηβοι ἐγίνοντο ἄνδρες, ἐσύχναζαν ὡς φίλαθλοι εἰς τὰ γυμνάσια τῶν ἐφήβων, τὰ ὁποῖα ἀπέβαιναν οὕτω τόπος ἀσκήσεων συγχρόνως καὶ συναντήσεων. Διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ σοφοί, οἱ ὁποῖοι ἤθελαν νὰ διδάσκουν τὰς θεωρίας καὶ γνώμας των, μετέβαιναν ἐκεῖ καὶ ἀβιάστως διαλεγόμενοι ἐδίδασκαν τοὺς ἀνθρώπους καὶ πρὸ πάντων τοὺς νέους, ἐν περιπάτῳ ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν δένδρων ἢ καθήμενοι κατὰ γῆς ἢ ἐπὶ ἐξεδρῶν καὶ θρανίων εἰς σκιεροὺς ἢ ὑποστέγους καὶ περικλείστους τόπους. Οὕτω διήρχετο τότε ἡ νεολαία,—*τὸ ἔαρ τῆς πατρίδος,* ὅπως τὴν ὠνόμαζαν,—τὸν χρόνον τῆς σχολῆς, τὸν ὁποῖον ἀπράγμονες διέρχονται οἱ σημερινοὶ εἰς τὰ καφενεῖα. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἦσαν τρία περίφημα ἀρχαῖα γυμνάσια, ὡς εἴπαμεν: ἡ *Ἀκαδημία* πλησίον τοῦ Κολωνοῦ, βορείως καὶ ὀλίγον δυτικῶς τῆς πόλεως, τὸ *Κυνόσαργες* νοτίως τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ πέραν τοῦ Ἰλισοῦ, ἀπέναντι τοῦ ἄκρου τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Νέγρη, καὶ τὸ *Λύκειον* εἰς τὴν νοτίαν κλιτὺν τοῦ Λυκαβηττοῦ, ἐκεῖ, ὅπου οὗτος προσεγγίζει πολὺ πρὸς τὸν Ἰλισόν, ἤτοι κατὰ τὴν θέσιν τῶν Ἁγ. Ἀσωμάτων, πέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Λοιπὸν εἰς μὲν τὴν Ἀκαδημίαν ἐδίδαξεν ὁ Πλάτων καὶ διὰ τοῦτο ἡ φιλοσοφικὴ σχολή του ὠνομάσθη Ἀκαδημία, ἂν καὶ εἶχε μεταφερθῇ ὕστερον ἔξω τοῦ γυμνασίου· εἰς δὲ τὸ

3

Κυνόσαργες ἐδίδαξεν ὁ Ἀντισθένης, ὅθεν ἡ σχολή του ὠνομάσθη *κυνική*, καὶ εἰς τὸ Λύκειον ἐδίδαξεν ὁ Σωκράτης καὶ μάλιστα οἱ *περιπατητικοὶ* φιλόσοφοι. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡμεῖς τὰ σχολεῖα τῶν ἐφήβων καλοῦμεν καὶ τώρα Γυμνάσια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Περιγραφὴ τῶν Γυμναστικῶν παιδευτηρίων.

Εἴπαμεν ἤδη, ὅτι γυμναστικὰ ἐκπαιδευτήρια ἦσαν αἱ παλαῖστραι καὶ τὰ γυμνάσια. Τὰ γυμνάσια ἀπετελοῦντο πρῶτον ἀπὸ ἕνα *δρόμον* ἢ *ξυστὸν* (δρόμον ἢ στάδιον), ὁ ὁποῖος ἦτο πλατεῖα ὑπόστῳος (ὑπόστεγος) ἐπιμήκης, προωρισμένη διὰ τὰς ἀσκήσεις εἰς τὸν δρόμον (τρέξιμον), ὅταν ἦτο κακοκαιρία· διότι μὲ καλὸν καιρὸν ἐγυμνάζοντο ἀνὰ τοὺς στοίχους τῶν πλατάνων τῆς *παραδρομίδος*, ἢ τῶν παραδρομίδων, αἱ ὁποῖαι ἦσαν πλατεῖαι κατάφυτοι κατὰ μῆκος τοῦ δρόμου. Αἱ παραδρομίδες ἦσαν τὸ δεύτερον μέρος τῶν γυμνασίων· τρίτον δὲ ἦτο ἡ *παλαίστρα*, ἡ ὁποία ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἐκτὸς τοῦ γυμνασίου ὡς χωριστὸν ἵδρυμα. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι αἱ ἰδιωτικαὶ διὰ τοὺς παῖδας παλαῖστραι σπανίως ἦσαν πολυτελῆ οἰκοδομήματα ὅπως αἱ δημόσιαι.

Ἡ *παλαίστρα* καὶ ὁ *δρόμος* εἶνε τὰ παλαιότατα

μέρη τοῦ γυμνασίου· διότι ἡ πάλη καὶ ὁ δρόμος εἶνε τὰ σπουδαιότατα καὶ παλαιότατα γυμνάσματα.

Ἡ πλατεῖα τοῦ *δρόμου* ἦτο ὀρθογώνιος καὶ εἶχε μῆκος ἑνὸς σταδίου· διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀγών, νὰ διατρέξῃ τις τὸ μῆκος τοῦτο ἅπαξ, ἐλέγετο *στάδιον*. Συνήθως παρὰ τὰς δύο στενὰς πλευρὰς τοῦ δρόμου καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὰς ἦσαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους στρωμέναι πλάκες εἰς *γραμμήν*. Αἱ πλάκες αὗται ἔφεραν ἐντομάς τινας, ἤτοι αὔλακας λαξευτάς. Κατὰ ἴσας δὲ ἀποστάσεις εἶχαν καὶ ὀπάς τινας, εἰς τὰς ὁποίας ἐτίθεντο στυλίσκοι, χωρίζοντες τὴν ὅλην γραμμὴν εἰς ἴσα μέρη. Εἰς τὰ μέρη ταῦτα ἔπρεπε νὰ ἵστανται, καὶ ἐπὶ τῶν ἐντομῶν ἐκείνων ἔπρεπε νὰ πατοῦν οἱ ἀγωνισταί, πρὶν ἐκκινήσουν ἀπὸ τὴν γραμμὴν ταύτην τρέχοντες πρὸς τὴν ἀπέναντι στενὴν πλευράν. Ἡ γραμμὴ αὕτη τῶν πλακῶν, ἂν μὲν ἐλαμβάνετο ὡς σημεῖον ἐκκινήσεως, ὠνομάζετο *ἄφεσις*, ἂν δὲ ὡς τέλος, *τέρμα*.

Ὅ,τι ἦτο ὁ *δρόμος* οὗτος τῶν γυμνασίων, ὁ ξυστός, αὐτὸ τοῦτο ἦσαν καὶ τὰ *στάδια*. Κατεσκευάζοντο μόνον πλατύτερα, διὰ νὰ ἀγωνίζωνται πολλοὶ συγχρόνως, καί, ἐπειδὴ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἔχουν θέσιν οἱ θεαταί, διὰ νὰ βλέπουν, ἐξελέγετο συνήθως ὡς τόπος σταδίου ἡ ὑπώρεια λόφου τινός, ἢ στενή τις κοιλὰς ἢ φάραγξ μεταξὺ δύο λόφων καὶ ἐπὶ τῆς κλιτύος αὐτῶν ἐκάθηντο οἱ θεαταὶ κατὰ γῆς ἢ ἐπὶ προσωρινῶν ξυλίνων καθισμάτων (ἐδωλίων). Τὸ μέρος τοῦτο, ὅπου ἐκάθηντο καὶ ὁπόθεν ἐθεῶντο οἱ θεαταί, ἐλέγετο *θέατρον*, ἐν ᾧ ὁ δρόμος κάτω, ὁ στίβος, ὅπου

ἠγωνίζοντο οἱ ἀγωνισταί, ἐλέγετο κυρίως *στάδιον*.

Οἱ λόφοι οὗτοι ἦσαν πολλάκις τεχνητοί, τὰ δὲ τοιαῦτα στάδια ἐλέγοντο «γῆς χώματα» (ἐν Ὀλυμπίᾳ, Θήβαις, Τεγέᾳ κλπ.). Ὕστερον ὅμως ἐσκέφθησαν εἴς τινα μέρη (π. χ. εἰς τὰς Ἀθήνας) νὰ κατασκευάσουν ἑδώλια λίθινα· ἡ στενὴ πλευρὰ ἀπέναντι τῆς εἰσόδου ἦτο συνήθως καμπύλη, ὡς εἰς τὸ Παναθηναϊκὸν στάδιον, καὶ εἶχεν ἐπίσης ἑδώλια· ἐκαλεῖτο δὲ *σφενδόνη*.

Τὸ μῆκος τοῦ σταδίου, μετρούμενον ἀπὸ τῆς γραμμῆς τῆς ἀφέσεως μέχρι τῆς γραμμῆς τοῦ τέρματος, δὲν ἦτο τὸ αὐτὸ πανταχοῦ· π. χ. εἰς τὴν Ὀλυμπίαν ἦτο μέτρα 192,27, εἰς τὴν Ἐπίδαυρον 181, εἰς τὰς Ἀθήνας δὲ καὶ εἰς τοὺς Δελφοὺς τὰ σωζόμενα Ἑλληνορωμαϊκὰ στάδια ἔχουν μῆκος 178 μέτρων. Τὸ πλάτος τοῦ σταδίου τῆς Ὀλυμπίας εἶνε σχεδὸν 29 μ., τῶν δὲ Δελφῶν 25—28 μ. [1].

Ἡ παλαίστρα εἰς τὴν πρώτην γένεσίν της ἦτο ἁπλῶς πλατεῖα ἔχουσα μέρος τι τοῦ ἐδάφους ἀνεσκαμμένον καὶ μαλακὸν *(σκάμμα)* διὰ νὰ παλαίουν. Ὕστερον ὅμως ἔγινεν ἡ παλαίστρα βαθμηδὸν οἰκοδό-

---

[1] Ἐπειδὴ τὸ μῆκος τῶν ἀρχαίων σταδίων ἦτο 600 ποδῶν, εἰκάζομεν, ὅτι ὁ ἀρχαῖος ποὺς ὡς μέτρον μήκους ἰσοδυναμεῖ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν μὲν πρὸς 32,05 ἑ. μ., εἰς τὴν Ἐπίδαυρον πρὸς 30,17 ἑ. μ., εἰς τὰς Ἀθήνας δὲ καὶ εἰς τοὺς Δελφοὺς (Ῥωμαϊκοὶ χρόνοι) 29,6 ἑ. μ. Εἰς τοὺς παλαιοὺς ὅμως καλοὺς χρόνους τῶν Ἀθηνῶν ὁ ποὺς ἰσοδυνάμει πρὸς 32,8 ἑ. μ.

μημα· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔγινεν ἀνάγκη νὰ περικλεισθῇ ὁ χῶρος ἐκεῖνος καὶ νὰ κατασκευασθοῦν στοαὶ ὑπόστεγοι, κάτω ἀπὸ τὰς ὁποίας νὰ καταφεύγουν οἱ γυμναζόμενοι ὅταν ἦτο κακοκαιρία, καὶ μάλιστα ὅταν ἔβρεχε.

Συνήθως, ἂν ἐπέτρεπεν ὁ χῶρος, ἡ ἐσωτερικὴ περίμετρος τῆς ὑπαίθρου αὐλῆς δὲν ἦτο μικροτέρα τοῦ μήκους ἑνὸς σταδίου, ἀρχῆθεν δὲ ἦτο ἴση πρὸς ἓν στάδιον, διὰ νὰ γυμνάζωνται εἰς τὸν δρόμον. Ὥστε, ἄν τις διέτρεχε δύο αὐλάς, ἤτοι δίς, τὴν ἐσωτερικὴν περίμετρον τῆς αὐλῆς, ὁ δρόμος οὗτος ἐλέγετο *δίαυλος* καὶ ἰσοδυνάμει πρὸς δύο στάδια.

Δὲν ἐβράδυναν ὅμως νὰ σκεφθοῦν, ὅτι ἦτο καλὸν νὰ ἔχουν καὶ δωμάτιόν τι, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκδυόμενοι νὰ ἀποθέτουν τὰ ἐνδύματά των οἱ γυμναζόμενοι· οὕτω προσετέθη τὸ *ἀποδυτήριον*.

Ἀλλ' οἱ ἀρχαῖοι εἶχαν τὴν γνώμην, ὅτι τὸ ἔλαιον καθιστᾷ τὸ δέρμα ἐλαστικόν· ἔβλεπαν, ὅτι τὰ νεκρὰ δέρματα, ἀλειφόμενα δι' ἐλαίου, ἀντέχουν διατεινόμενα καὶ δὲν διαρρηγνύονται· ἐπίστευαν δέ, ὅτι τοῦτο ἐπιτυγχάνεται περισσότερον εἰς τὸ ζῶν δέρμα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις εἶχαν ἀνάγκην ἐλαστικότητος, ἐπεκράτησε νὰ ἀλείφουν τὸ γυμνὸν σῶμα δι' ἐλαίου· ἔγινε λοιπὸν ἀνάγκη νὰ προστεθῇ δωμάτιόν τι, ὅπου ἐφυλάσσετο τὸ ὑπὸ τοῦ γυμνασιάρχου παρεχόμενον ἔλαιον τοῦ γυμνασίου ἢ τῆς παλαίστρας *(ἐλαιοθέσιον)* καὶ ὅπου ἠλείφοντο *(ἀλειπτήριον)* οἱ νέοι, εἴτε ὑπ' ἀλλήλων εἴτε

ὑπὸ ἰδιαιτέρου γυμναστικοῦ ὑπαλλήλου, τοῦ *ἀλείπτου*. Ἡ ἄλειψις αὕτη, ἡ ὁποία ἐπὶ Ὁμήρου ἦτο ἄγνωστος, διεδόθη πολὺ (καὶ εἰς τὰ λουτρὰ) καὶ συνεδυάζετο ὕστερον καὶ μὲ ἐντριβάς τινας (massage), αἱ ὁποῖαι ἦσαν ὠφέλιμοι εἰς τὴν ὑγείαν, ἀλλ' ἀπῄτουν εἰδικὴν ἐμπειρίαν, οὕτως ὥστε ὁ ἀλείπτης, ὁ γνωρίζων καὶ τὸν χρόνον καὶ τὸν τρόπον τῆς θεραπείας ταύτης, ἔγινεν *ἰατραλείπτης*.

Ἀλλ' οἱ νέοι τῆς παλαίστρας, ἀλειφόμενοι δι' ἐλαίου, δὲν ἠδύναντο νὰ συλλάβουν ὁ εἷς τὸν ἄλλον κατὰ τὴν πάλην· διὰ νὰ διευκολύνουν δὲ τοῦτο *(ἀφὴν διδόναι)*, ἐπεκράτησε νὰ πασπαλίζουν τὸ σῶμά των μὲ λεπτὴν κόνιν ἐκλεκτήν, τὴν ὁποίαν ἔφεραν πολλάκις ἀπὸ μακρινὰ μέρη, ὡς π. χ. ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον· ἐπίστευαν δέ, ὅτι αὕτη ὄχι μόνον διηυκόλυνε τοὺς παλαιστὰς νὰ συλλάβουν ὁ εἷς τὸν ἄλλον, ἀλλὰ καὶ ἠμπόδιζε προσέτι τὴν πυκνὴν ἐφίδρωσιν καὶ ἐπομένως τὴν ἐξάντλησιν τῶν γυμναζομένων καὶ τὴν εὐχερῆ ψῦξιν. Τότε προσετέθη εἰς τὴν παλαίστραν καὶ ἄλλο δωμάτιον, τὸ *κονιστήριον*, ὅπου ἐφυλάσσετο ἀπὸ τῆς ὑγρασίας ἡ κόνις, καὶ ἐκονίζοντο οἱ ἀσκούμενοι.

Ἂν δὲ ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ὄχι μόνον οἱ παλαίοντες ἀλλὰ καὶ οἱ γυμναζόμενοι εἰς ἄλλα γυμνάσματα ἐρρυπαίνοντο ὑπὸ τοῦ ἱδρῶτος καὶ τοῦ κονιορτοῦ, βλέπομεν, ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὰ γυμνάσια καὶ εἰς τὰς παλαίστρας *λουτρόν*. Καὶ ἐπλύνοντο μὲν ἐνίοτε εἰς μεγάλας λεκάνας (λουτῆρας) ῥίπτοντες ἐξ αὐτῶν ὕδωρ εἰς τὸ σῶμά των, ἀλλὰ συνήθως εἶχαν

δεξαμενάς, ὅπου ἐκολύμβων, καὶ κρήνας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐστέκοντο καὶ ἐξεπλύνοντο [1].

Αἱ μεγαλοπρεπέστεραι παλαῖστραι εἶχαν καὶ *σφαιριστήριον* καὶ *κωρυκεῖον*. Καὶ σφαιριστήριον μὲν εἶνε δωμάτιον, ὅπου ἔπαιζαν διὰ τῆς σφαίρας διάφορα παιγνίδια. Ἐν γένει δὲ εἶχαν οἱ ἀρχαῖοι διάφορα μεγέθη σφαίρας καὶ μέγαν πλοῦτον σφαιριστικῶν παιδιῶν, τῶν ὁποίων τινὰς εὕρισκεν ὠφελιμωτάτας ὁ παλαιὸς ἰατρὸς Γαληνός, γράψας ὁλόκληρον βιβλιάριον.

Εἰς δὲ τὸ *κωρυκεῖον* εἶχαν ἀπὸ τῆς ὀροφῆς κρεμασμένον διὰ σχοινίου ἕνα δερμάτινον σάκκον *(κώρυκον)* πλήρη ἄμμου ἢ ἐλαφροτέρας τινὸς ὕλης. Ὁ θέλων νὰ γυμνασθῇ, τὸν ἐκτύπα διὰ τῶν πυγμῶν ἢ τὸν ἔθετεν εἰς κίνησιν καὶ οὕτω κινούμενον τὸν ἐδέχετο καὶ τὸν ἀντέκρουεν διὰ τῶν χειρῶν, τῶν βραχιόνων, τοῦ στήθους καὶ τῶν νώτων. Ὁ κώρυκος ἔφθανε περίπου μέχρι τοῦ ὀμφαλοῦ τῶν ἀσκουμένων, τὸ δὲ μέγεθός του ἦτο ἀνάλογον τῆς ἡλικίας των. Τὸ γύμνασμα τοῦτο ἐλέγετο *κωρυκομαχία* καὶ ἐφημίζετο ὡς ὠφέλιμον εἰς τοὺς πολυσάρκους.

Ἄλλα τινὰ σκεύη γυμναστικὰ ἀνῆκαν ἄλλοτε μὲν εἰς τὰς παλαίστρας, ἄλλοτε δὲ εἰς τοὺς γυμναζομένους· ἐκ τῶν τελευταίων ἦσαν, φαίνεται, οἱ δίσκοι καὶ οἱ ἁλτῆρες, περὶ τῶν ὁποίων θὰ εἴπωμεν κατωτέρω τὰ

---

[1] Εἰς ὑστέρους χρόνους κατεσκεύαζαν θερμὰ λουτρὰ *(θέρμας)* εἰς τὰς παλαίστρας. Τοιούτων λουτρῶν μέρη εἶνε τὸ πυριατήριον, τὸ λακωνικόν, τὸ (προ)πνιγεῖον, τὸ ψυγεῖον κλ.

δέοντα, σπόγγοι τινὲς διὰ τὴν ἀπόλουσιν καὶ μικρὸν ἀγγεῖον, καλούμενον *λήκυθος (ληκύθιον)* μέν, ἂν ἦτο ἐπίμηκες, *ἀρύβαλλος* δέ, ἂν ἦτο σφαιροειδές. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἐγέμιζεν ἕκαστος δι' ἐλαίου ἐκ τοῦ ἐλαιοθεσίου καὶ χύνων ἐξ αὐτοῦ εἰς τὴν χεῖρα ἠλείφετο· τὸ στόμιον μάλιστα τῶν ἀγγείων τούτων ἦτο στενόν, ὥστε κατὰ σταγόνας ἐξήρχετο ἐξ αὐτοῦ τὸ ἔλαιον, τὰ δὲ χείλη ἦσαν πλατέα, ὥστε ἐκαθαρίζοντο ἄριστα διὰ τῆς ἀλειφούσης χειρὸς καὶ δὲν ἐσπαταλᾶτο τὸ ἔλαιον.

Προσέτι ἀνῆκεν εἰς τοὺς γυμναζομένους ἡ *στλεγγὶς (ξύστρα)*. Αὕτη ἦτο σκεῦος χαλκοῦν ἢ σιδηροῦν (σπανίως καλάμινον, ὀστέϊνον, χρυσοῦν), τοῦ ὁποίου ἡ λαβὴ ἠδύνατο νὰ εἶνε καὶ ἐξ ἄλλης ὕλης, ἡ δὲ λεπὶς ἦτο αὐλακωτή, ὡς τὸ κοχλιάριον, ἀλλ' ἐπιμήκης καὶ καμπυλωτή. Διὰ τῆς στλεγγίδος ταύτης ἀπέξεαν τὸ σῶμα μετὰ τὰς ἀσκήσεις τῆς παλαίστρας καὶ τὸ ἐκαθάριζαν ἀπὸ τὸν παχὺν πηλὸν ἢ ῥύπον, ὁ ὁποῖος συνηθροίζετο οὕτως εἰς τὴν αὔλακα τῆς στλεγγίδος καὶ ἐκεῖθεν ἀπετινάσσετο ἢ ἐξεβάλλετο διὰ τοῦ δακτύλου. Τοῦτο ἐγίνετο, πρὶν εἰσέλθῃ τις εἰς τὸ λουτρόν, ὅπου συνεπληρώνετο ὁ καθαρισμὸς τοῦ σώματος διὰ τῆς ἀπολούσεως.

Διὰ νὰ ἔχωμεν τελειοτέραν εἰκόνα τοῦ γυμνασίου καὶ τῆς παλαίστρας, ἡ ὁποία μάλιστα προσωποποιηθεῖσα ἐνομίζετο θυγάτηρ τοῦ (ἐν)αγωνίου Ἑρμοῦ [1], πρέπει

---

[1] Εἰς τιμὴν τοῦ Ἑρμοῦ ἐτελεῖτο γυμναστική τις ἑορτὴ τῶν παίδων, τὰ *Ἑρμαῖα*.

νὰ φαντασθῶμεν ἐντὸς τοῦ γυμναστηρίου στημένον τὸ ἄγαλμα ἢ τοὐλάχιστον ἕνα βωμὸν τοῦ θεοῦ τούτου, ἢ μόνου ἢ καὶ μετ᾽ ἄλλων θεῶν ἢ ἡρώων, ὡς τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Θησέως, τῆς Ἀθηνᾶς (πρὸ πάντων ὡς Ἀθηνᾶς Ὑγείας), τοῦ Ποσειδῶνος, τῆς Ἀρτέμιδος, τῶν Μουσῶν κλ.

Σύνηθες σχῆμα τῶν ἀγαλμάτων τούτων ἦτο τὸ λεγόμενον *τετράγωνον*· ἦτο δὲ ἀληθῶς τετράγωνος ἐπιμήκης λίθος, στημένος ὄρθιος καὶ ἀπολήγων εἰς κεφαλὴν μὲ μέρος τι τῶν ὤμων ἢ καὶ τοῦ στήθους. Οἱ λίθοι οὗτοι ἐλέγοντο κυρίως *Ἑρμαῖ* καὶ ἦσαν συνήθως ἀμφιπρόσωποι, δηλαδὴ παρίσταναν ἄνω δύο πρόσωπα ἀντιθέτως βλέποντα· δύο τοιοῦτοι Ἑρμαῖ εὑρίσκονται ἀκόμη καὶ τώρα στημένοι εἰς τὸ βάθος τοῦ Παναθηναϊκοῦ σταδίου· διότι, ὅπως τὰ γυμνάσια καὶ αἱ παλαῖστραι, οὕτω καὶ τὰ στάδια καὶ τὰ *ἱπποδρόμια* ἐνομίζοντο ἱερὰ τῶν διαφόρων θεῶν.

Ἂς φαντασθῶμεν τώρα, τί κάμνει νέος τις μεταβαίνων εἰς τὸ γυμνάσιον ἢ εἰς τὴν παλαίστραν, διὰ νὰ γυμνασθῇ. Ὁ νέος οὗτος, ἂν εἶνε εὔπορος καὶ ἔχῃ δούλους, συνοδεύεται ὑπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ ἢ μικροῦ τινος δούλου παιδὸς κρατοῦντος τὴν στλεγγίδα, τὸ ληκύθιον καὶ τοὺς σπόγγους του, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸν δίσκον καὶ τοὺς ἁλτῆρας ἢ καὶ σφαίρας διὰ τοὺς μικροὺς μάλιστα παῖδας· εἶνε εὐσχήμως ἐνδεδυμένος καὶ βηματίζει ῥυθμικῶς· εἰσερχόμενος εἰς τὴν παλαίστραν μεταβαίνει εἰς τὸ ἀποδυτήριον καὶ ἐκεῖ ἐκδύεται· ἔπειτα μεταβαίνει εἰς τὸ ἐλαιοθέσιον, γεμίζει ἐκ τῶν ἐκεῖ

ἀγγείων τὸ ληκύθιόν του δι' ἐλαίου καὶ ἀλείφεται ἢ μόνος ἢ βοηθούμενος εἴτε ὑπὸ τοῦ δούλου εἴτε ὑπὸ τῶν συντρόφων. Ἔπειτα, ἂν πρόκειται νὰ παλαίσῃ, κονίζεται πρῶτον εἰς τὸ κονιστήριον καὶ ἔπειτα παλαίει εἰς τὸ πρὸς τοῦτο ὡρισμένον μέρος. Ἀφ' οὗ δὲ γυμνασθῇ ἀρκετὰ καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἱδρώσῃ καὶ ῥυπωθῇ, πρὶν ἀπέλθῃ, πρέπει νὰ πλυθῇ. Ἂν, ὅπως εἶνε ῥυπαρός, εἰσέλθῃ εἰς τὸ λουτρόν, θὰ τὸ καταστήσῃ ἐντελῶς ἀκάθαρτον· διὰ τοῦτο καθαρίζει πρῶτον τὸν πηλὸν καὶ τὸν ῥύπον τοῦ ἱδρῶτος καὶ τοῦ ἐλαίου διὰ τῆς στλεγγίδος, ἔπειτα δὲ ἀποπλύνεται διὰ τοῦ σπόγγου, τὸν ὁποῖον βρέχει ἐντὸς λεκάνης, ἤ, ἂν ὑπάρχῃ ὕδωρ πολύ, βυθίζεται ἐντὸς δεξαμενῆς καὶ τελευταῖον ἀπολούεται ὑπὸ τὸν κρουνὸν κρήνης. Ἔπειτα πρὸς διατήρησιν τῆς ἐλαστικότητος τῶν ἀρθρώσεων ἀλείφεται ἐκ δευτέρου καὶ τρίβεται δι' ἐλαίου ἢ μόνος ἢ βοηθούμενος, καθὼς πρότερον, ὑπὸ τοῦ ἀλείπτου, καὶ ἀπέρχεται μὲ τὸ σῶμα εὔτονον, στιλπνὸν καὶ σιτόχρουν[1].

---

[1] Πόσον οἱ Ἕλληνες περιεφρόνουν τὰ λευκὰ καὶ μαλακὰ σώματα, φαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαος συλλαβὼν ποτε αἰχμαλώτους βαρβάρους, διέταξε νὰ τοὺς ἐκθέσουν γυμνοὺς πρὸς πώλησιν· οἱ στρατιῶταί του δὲ βλέποντες αὐτούς, ὅτι εἶχαν σῶμα λευκὸν καὶ παχὺ καὶ ἀγύμναστον, διότι οὔτε ἐξεδύοντό ποτε οὔτε ἠσκοῦντο, ἐνόμιζαν, ὅτι τὸ νὰ πολεμῇ τις πρὸς τοιούτους ἄνδρας εἶνε τὸ αὐτὸ μὲ τὸ νὰ πολεμῇ πρὸς γυναῖκας. Ἐν γένει δὲ οἱ Ἕλληνες περιεφρόνουν τοὺς ὑπὸ τὴν σκιὰν ἀνατρεφομένους *(ἐσκιατραφημένους)* καὶ τὰ λευκὰ σώματά των, διότι ἐνό-

Ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ παρεμβάλωμεν καὶ τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν παρέχει τὸ γυμνάσιον, καθ' ὃν χρόνον εἶνε ἐν ἐνεργείᾳ· ὑπὸ τὰς στοὰς ἐκ κιόνων, κεκοσμημένας πολλάκις δι' ἀγαλμάτων, εἰς τὸ ὕπαιθρον ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ φλογεροῦ ἡλίου καὶ εἰς τὰς αἰθούσας κινοῦνται ἄνθρωποι πολλοί. Ἄλλοι πηδοῦν, ἄλλοι σημειώνουν τὰς προόδους τῶν πηδώντων, ἄλλοι ἀκοντίζουν, ἄλλοι σκληρύνουν τὰ σώματα καὶ τὰς ψυχὰς διὰ τῆς πυγμαχίας, ἄλλοι παρασκευάζονται διὰ τὴν πάλην, ἐκδυόμενοι ἢ ἀλειφόμενοι ἢ κονιζόμενοι. Ἐδῶ καθαρίζει τις ἢ σκάπτει διὰ σκαλιστηρίου τὸ ἔδαφος πρὸς ἀγῶνα τινα, ἐκεῖ ὁ γυμναστὴς ὑποδεικνύει, πῶς πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ γύμνασμά τι, παρέκει ὁ γυμνασίαρχος ἐπεμβαίνει διὰ τῆς ῥάβδου νὰ διαχωρίσῃ δύο παλαιστὰς ἀγνωρίστους ἕνεκα τῆς κόνεως καὶ τοῦ πηλοῦ, παραβαίνοντας τοὺς κανόνας τῆς πάλης, ἀλλοῦ ἀποξύεται νέος τις, ἄλλος δὲ πλύνεται. Πολλοὶ βλέπουν μετὰ φιλομαθείας ἐξαιρέτους τινὰς καὶ διακρινομένους ἀγωνιστὰς ἢ θαυμάζουν (πιθανῶς οὗτοι εἶνε καλλιτέχναι) τὸ ὡραῖον σῶμά των. Ἐδῶ τρέχοντες παίζουν τινὲς ἐλευθέρας παιδιὰς διὰ τῆς σφαίρας, ἐκεῖ παίζουν ἄλλοι πεσσούς, ἐν ᾧ ἄλλοι περιπατοῦντες εἰς τὰς συσκίους δενδροστοιχίας ἢ καθήμενοι συζητοῦν ἢ ἀκούουν τοὺς σοφω-

---

μιζαν, ὅτι ταῦτα ἦσαν λευκὰ ἢ ἕνεκα ἐλλείψεως αἵματος ἢ διότι τὸ αἷμα ἀπεσύρετο εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα καὶ ἄφινε τὸ κυρίως σῶμα μαραμμένον, πλαδαρὸν καὶ ἄτονον.

τέρους διδάσκοντας ἡσύχως, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ζωηρὰν καὶ θορυβώδη ἀνατροφὴν τῶν γυμναζομένων καὶ ἐκείνων ὅσοι μετ' ἐνδιαφέροντος τοὺς παρακολουθοῦν καὶ φωνάζουν πρὸς ἐνθάρρυνσιν ἢ ἐπευφημίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν.

Διάφορα ἀρχαῖα ἔργα τέχνης, καθὼς ἀγάλματα, ἀνάγλυφα, ζωγραφίαι καὶ πρὸ πάντων ἀγγεῖα, παριστάνουν ὅλας τὰς καταστάσεις καὶ θέσεις καὶ ἐργασίας, εἰς τὰς ὁποίας κατὰ τὰ ἀνωτέρω δύναται νὰ φαντασθῇ τις εὑρισκόμενον νέον παλαιστρίτην, ἐπίσης δὲ καὶ ὅλας τὰς θέσεις, τὰς ὁποίας λαμβάνει οὗτος γυμναζόμενος εἰς τὰ διάφορα γυμνάσματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Γενικὸς χαρακτὴρ τῆς γυμναστικῆς παιδείας.

Ἀναφερόμενοι εἰς τὰ μέχρι τοῦδε περὶ γυμναστικῆς εἰρημένα, λέγομεν, ὅτι αὕτη παρήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι ὁ σπόρος ὑπῆρχεν ἀρχῆθεν εἰς τὸν εὔθυμον καὶ φιλοπαίγμονα καὶ ἀρρενωπὸν βίον τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς τοὺς ἀγῶνάς των. Ἐκαλλιεργήθη δὲ καὶ προώδευσεν ἔπειτα, πρῶτον μὲν διότι ἐνομίσθη ἀναγκαῖον προσὸν τῶν ἀρχόντων, ἔπειτα δὲ διότι ἐξελήφθη ὡς ὅρος καλῆς *(ἐλευθερίου)* ἀνατροφῆς καὶ παιδείας, ἡ ὁποία διεμόρφωνε τελείους ἐλευθέρους ἀνθρώπους.

Ἀλλὰ δὲν ἐβράδυναν οἱ Ἕλληνες νὰ διακρίνουν καὶ ἄλλας ἀρετὰς εἰς τὴν ἀσχολίαν τῆς γυμναστικῆς.

Τοιαῦται δὲ ἦσαν ἡ παρασκευὴ ἀλκίμων πολιτῶν καὶ στρατιωτῶν, ἡ στερέωσις τῆς ὑγείας καὶ ἡ διάπλασις ὡραίου σώματος.

Τῷ ὄντι ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν σῶμα στερεὸν καὶ συμπαγὲς καὶ εὐκίνητον καὶ ὄχι πολύσαρκον, ἀντεῖχαν εἰς τὸ θάλπος καὶ τὸ ψῦχος καὶ δὲν ἀνελύοντο εἰς ἱδρῶτα ὑπὸ τὸν ἥλιον ἢ ὑπὸ τοῦ κόπου, εἶχαν δὲ χαρακτῆρα θυμοειδῆ καὶ προθυμίαν καὶ τόλμην πρὸς τοὺς κινδύνους ἄνευ φειδοῦς τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον τοσάκις ἐξέθεσαν εἰς τὰς ἀμειλίκτους πυγμὰς τῶν ὁμηλίκων· τοιοῦτοι ἄνδρες ἦσαν βεβαίως ὄχι μόνον ἐν εἰρήνῃ πολῖται, ἀλλὰ καὶ ἐν πολέμῳ στρατιῶται καλύτεροι καὶ ὑπερασπισταὶ εὐψυχότεροι τῶν μεγαλυτέρων ἀγαθῶν, τῆς πολιτείας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς εὐδαιμονίας.

Ἔπειτα ἡ γυμναστική, ἀσκοῦσα τὰς διαφόρους δυνάμεις τοῦ σώματος ἐξ ἴσου καὶ κρατύνουσα αὐτό, ἐστερέωνε καὶ τὴν ὑγείαν. Τὴν σχέσιν τῆς γυμναστικῆς πρὸς τὴν ὑγείαν δεικνύει καὶ ὁ μῦθος τοῦ Κενταύρου Χείρωνος [1], ὅστις, ἐν ᾧ εἶχεν ἀναθρέψει τόσους ἥρωας διὰ τῶν ἀσκήσεων τοῦ κυνηγίου, ἐθεωρεῖτο συγχρόνως καὶ πανάρχαιος ἰατρός. Πράγματι δὲ σῶμα, τὸ ὁποῖον ἐκτίθεται γυμνὸν εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀέρα ὡς εἰς φυσικὸν περιβάλλον καὶ ἀντέχει εἰς τοὺς καμάτους καὶ τὰς καιρικὰς ἀντιθέσεις καὶ μεταβολάς, εὔλογον εἶνε νὰ ἀμύνεται ἰσχυρότερον κατὰ τῶν νόσων καὶ νὰ μὴ προσβάλλεται εὐκόλως ἢ συχνὰ ὑπ' αὐτῶν. Ἐθεώρουν

---

[1] Ἴδε 40ὸν βιβλίον τοῦ Συλλόγου «Οἱ Ἀργοναῦται».

δὲ τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος οἱ ἀρχαῖοι πολυτιμότατον ἀγαθὸν καὶ ἐγγύησιν καὶ τῆς ψυχικῆς ὑγείας. Διότι ἐπίστευαν, ὅτι μόνον εἰς σῶμα ὑγιὲς δύναται νὰ κατοικῇ νοῦς ὑγιής. «*Ὅταν ὑπάρχῃς, ὦ εὐλογημένη ὑγεία,* ἔλεγαν, *τὰ πάντα ἀκμάζουν καὶ λάμπει ἔαρ χαρίτων· ἄνευ δὲ σοῦ οὐδεὶς εἶνε εὐτυχής*».

Εἶνε δὲ εὔκολον νὰ φαντασθῶμεν, πόσον ζωηρὸν χρῶμα εἶχαν αἱ μορφαὶ οὕτως ὑγιῶν ἀνθρώπων καὶ ποίαν ἁρμονίαν γραμμῶν, εὐρυθμίαν καὶ συμμετρίαν ἐδείκνυαν σώματα, τῶν ὁποίων τὰ μέλη ἐγυμνάζοντο καὶ ἐθεραπεύοντο ἐξ ἴσου, εἶχαν δὲ συνηθίσει εἰς τὴν εὐκοσμίαν καὶ εὐσχημοσύνην καὶ εὐταξίαν, εἴτε ἱστάμενα εἴτε βαδίζοντα. Μόνον οὕτως ἦτο δυνατὸν νὰ διαπλασθῇ ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ ἀνδρός, τὸν ὁποῖον ἐφαντάζοντο καὶ ἐπόθουν οἱ Ἕλληνες καὶ τὸν ὁποῖον ἐπεζήτησαν διὰ τῆς ἰσορρόπου μορφώσεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ἤτοι διὰ τῆς *μουσικῆς* καὶ *γυμναστικῆς* παιδείας. Τὸν τύπον τοῦτον ἐσήμαιναν διὰ τοῦ ὁρισμοῦ *καλὸς κἀγαθός. Καλὸς* εἶνε ὁ ὡραῖος τὸ σῶμα· *ἀγαθὸς* δὲ ὁ τελείως μορφωμένος τὴν ψυχήν. Ὅστις ἐχαρακτηρίζετο διὰ τῆς *καλοκαγαθίας,* ἦτο τέλειος ἄνθρωπος.

Πόσον οἱ Ἕλληνες ἐλάτρευαν τὸ κάλλος τοῦ προσώπου καὶ τοῦ σώματος, δεικνύει ὁ Ὅμηρος, ὁ ὁποῖος ἐπαινεῖ συχνὰ τὸ κάλλος τῶν ἡρώων του καὶ ἐξαίρει τὸν Ἀχιλλέα ὡς τὸν κάλλιστον (ὡραιότατον) πάντων· δεικνύει ὁ σοφώτατος Ἀριστοτέλης ὁ ἐκ Σταγείρων τῆς Μακεδονίας, ὁ ὁποῖος ὁρίζει, ὅτι ὁ τέλειος κατὰ φύσιν ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἔχῃ ὑγείαν, *κάλλος,*

ἰσχύν, μέγεθος· δεικνύει ἡ γνώμη τοῦ Παυσανίου περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πελασγοῦ ὡς βασιλέως, δεικνύει δὲ καὶ ἡ καθ᾽ὅλου ἱστορία, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ: ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι Ὀλυμπιονῖκαι Κύλων καὶ Ἀλκιβιάδης ἐδημαγώγησαν τὸν Ἀθηναϊκὸν λαὸν *καὶ* διότι ἦσαν ὡραῖοι· ὅτι οἱ Ἐγεσταῖοι (εἰς τὴν Σικελίαν) ἐλάτρευαν ὡς ἥρωα τὸν Ὀλυμπιονίκην Φίλιππον διὰ τὸ κάλλος του· ὅτι εἰς τὴν Ὀλυμπίαν εἶχαν ἱδρύσει οἱ Αἰγειρᾶται ὄχι μόνον τὸ ἄγαλμα τοῦ Ὀλυμπιονίκου Κρατίνου, ὅστις ἦτο ὁ ὡραιότατος τῶν συγχρόνων του, ἀλλὰ καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ γυμναστοῦ του, τὸν ὁποῖον ἐξελάμβαναν ὡς δημιουργὸν τοῦ ὑπερόχου ἐκείνου κάλλους· ὅτι πολλοὶ νέοι, ἀνήκοντες συνήθως εἰς τὰ ἄριστα γένη, ἐτιμῶντο διὰ τοῦ ἐπιθέτου *καλὸς* (ὡραῖος)· ὅτι πολλὰ ἱερατικὰ ἀξιώματα ἢ θρησκευτικὰ καθήκοντα ἀνετίθεντο εἰς τοιούτους νέους ὡραίους καὶ ρωμαλέους· ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐκαυχῶντο διὰ τὴν *εὐανδρίαν* ἤτοι τοὺς ὡραίους ἄνδρας τῆς πόλεώς των, τελοῦντες μάλιστα καὶ ἀγῶνα εὐανδρίας καὶ βραβεύοντες τὴν φυλήν, ἡ ὁποία ἐπεδείκνυε τοὺς καλλίστους ἄνδρας· ὅτι ὁ ποιητὴς Τυρταῖος εὔχεται εἰς τοὺς στρατιώτας, ἂν φονευθοῦν, νὰ φονευθοῦν καὶ πέσουν κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ εἶνε ὡραῖοι νεκροί· ὅτι τέλος καὶ αὐτὸς ὁ νεώτερος ἑλληνισμός, ἑλληνικῶς σκεπτόμενος, ἐκ μὲν τῶν ἁγίων καὶ «ἀθλητῶν» τῆς ἐκκλησίας περιβάλλει διὰ μεγαλυτέρας ἀγάπης τοὺς δύο ὡραίους, νεαρούς, ἀκμαίους καὶ ἀνδρείους ἱππεῖς, τὸν ἅγιον Δημήτριον καὶ τὸν ἅγιον Γεώργιον.

Ὁ θαυμασμὸς δὲ αὐτὸς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων πρὸς τὰ σύμμετρα καὶ ὡραῖα σώματα καὶ ἡ θέα τῶν γυμνῶν εἰς τὰ γυμνάσια, ὠφέλησε μεγάλως τὴν ἀρχαίαν καλλιτεχνίαν. Δύναταί τις μάλιστα νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἡ γυμνότης τῶν γυμναζομένων νέων, ὄχι μόνον συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν ἀκριβῆ βαθμηδὸν μελέτην καὶ ἀπεικόνισιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἀλλὰ καὶ εἰσήγαγε τὴν ἐπικρατήσασαν κατὰ τὰ πρῶτα βήματα τῆς καλλιτεχνίας συνήθειαν τοῦ νὰ παριστάνωνται οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι ὡς γυμνοὶ νέοι, μετὰ φανερωτάτης ἐπιζητήσεως κάλλους εἰς τὴν ὅλην μορφήν. Τοιαύτην ἀρχὴν ἔχουν οἱ λεγόμενοι «Ἀπόλλωνες», ἤτοι τὰ ἀρχαϊκὰ νεανικὰ ὄρθια γυμνὰ ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα βλέπομεν εἰς τὴν πρὸς ἀριστερὰ πρώτην αἴθουσαν τοῦ Ἐθνικοῦ ἡμῶν μουσείου ἐν Ἀθήναις.

Ὅταν δὲ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα ἀγαθὰ εἶχαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐκ τῆς διαχαραχθείσης ἀνωτέρω παιδείας τῶν πολιτῶν, ἐννοεῖ βεβαίως πᾶς τις, ὅτι πρώτη φροντὶς ἑκάστης πόλεως ἦτο νὰ ἔχῃ τὰ ἀπαιτούμενα ἐκπαιδευτήρια. Διὰ τοῦτο ὁ Παυσανίας, ὁ ὁποῖος εἶχε περιηγηθῇ καὶ εἶχε γνωρίσει ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, ἐδίσταζε νὰ ὀνομάσῃ τὸν Πανοπέα *πόλιν*, ἀφ' οὗ δὲν εἶχεν οὔτε ἀρχεῖα, οὔτε *γυμνάσιον*, οὔτε θέατρον, οὔτε ἀγοράν, οὔτε κρήνην.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

(Ἀπὸ τοῦ 776 π. Χ. καὶ ἑξῆς).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Εἴδη ἀγώνων.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος εἴπαμεν περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν ἀγώνων, τοὺς ὁποίους ἐτέλουν οἱ πανάρχαιοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ σύγχρονοι τοῦ Ὁμήρου. Οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἐζυμώθησαν μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τόσον, ὥστε ἔγιναν ἔθιμόν του. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἴδιος λαὸς ἐξηκολούθησε νὰ κατοικῇ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔπειτα, καὶ ἐπειδὴ τὰ ἔθιμα οἱουδήποτε λαοῦ, μάλιστα δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ, ῥιζοβολοῦντα βαθέως, δὲν ἀφανίζονται, ἔστω καὶ ὅταν δὲν ἐπήγασαν ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης, ὡς ἐπήγασαν οἱ ἀγῶνες, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν συνέχειαν τοῦ ἐθίμου τῶν ἀγώνων καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ὅμηρον χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους, ὡς εἴδαμεν εἰς τὸ Β΄ μέρος, ἐκ τῶν ἀγώνων ἀνεπτύχθη ἡ γυμναστικὴ παιδεία καὶ παρήχθησαν αἱ παλαῖστραι καὶ τὰ γυμνάσια.

Λοιπὸν ἐρευνῶντες εὑρίσκομεν, ὅτι τὸ ἔθιμον τῶν ἀγώνων ἐξακολουθεῖ καὶ ὕστερον καὶ μάλιστα ἔτι ζωηρότερον ἢ πρότερον, διότι ἐνισχύθη ἤδη ὑπὸ τῆς γυμναστικῆς. Ὅλοι δὲ οἱ ἀγῶνες, ὅσους οἱ Ὁμηρικοὶ ἄνθρωποι ἠγωνίζοντο γυμνοὶ μὲν ἀλλὰ φοροῦντες τὸ ζῶμα, ἐτελοῦντο ἤδη εἰς τελείαν γυμνότητα καὶ ἕνεκα τούτου ἐκαλοῦντο *γυμνικοὶ ἀγῶνες*, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς *μουσικοὺς ἀγῶνας* καὶ πρὸς τὰς ἱπποδρομίας ἢ ἁρματοδρομίας. ἤτοι τοὺς *ἱππικούς*, *ἀγῶνας*. Μετεῖχαν δὲ αὐτῶν ὄχι μόνον οἱ *ἄνδρες*, ἀλλὰ καὶ οἱ νεώτεροι, λεγόμενοι γενικῶς *παῖδες* (17—20 ἐτῶν), ἂν καὶ ἐνίοτε εὑρίσκομεν διὰ τούτους καὶ ἄλλα μὲν διακριτικὰ ὀνόματα ἀλλὰ συνηθέστερον *παῖδας* καὶ *ἐφήβους* (ἢ ἀγενείους).

Ἀναλόγως δὲ τῶν ἄθλων ἐλέγοντο οἱ ἀγῶνες *στεφανῖται*, *χρηματῖται* ἢ *ἀργυρῖται* ὁσάκις ἐδίδοντο ὡς ἆθλον χρήματα, καὶ *θεματικοὶ* ὁσάκις ἐδίδοντο ἄλλα πράγματα ὡς ἆθλα. Οἱ στεφανῖται ἀγῶνες εἰς μὲν τοὺς παλαιοτάτους χρόνους δὲν ὑπῆρχαν, εἰς δὲ τοὺς ἱστορικοὺς εἶχαν σπουδαιότητα μεγαλυτέραν παρὰ οἱ λοιποί.

Ἐδίδετο δὲ ἓν μόνον ἆθλον καὶ τοῦτο εἰς τὸν πρῶτον νικῶντα. Μόνον εἰς τὰς ἁρματοδρομίας ἀνεκηρύσσετο καὶ δεύτερος καὶ τρίτος καὶ τέταρτος νικητής, ὅπως ἐπὶ τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων, ἀλλ' ὁ πρῶτος ἦτο ὁ *κατ' ἐξοχὴν νικητής*, οἱ δ' ἄλλοι φαίνεται ὅτι δὲν ἐλάμβαναν ὑλικόν τι βραβεῖον.

Καὶ ἁπλῶς μὲν **τέρψεως ἀγῶνες** ἐγίνοντο συνήθως *ἐντὸς τῶν γυμνασίων*, τὰ ὁποῖα ἦσαν ὁ καταλ-

ληλότατος πρὸ τοῦτο τόπος, *ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῶν,* ὅταν μάλιστα οἱ ἄνδρες ἦσαν *ἐν ἐκστρατείᾳ.* Οὕτω π. χ. οἱ ἐν Θερμοπύλαις παρατεταγμένοι ἀνδρεῖοι Σπαρτιᾶται, ὅτε ἐπερίμεναν τοὺς Πέρσας διὰ νὰ πολεμήσουν, διεσκέδαζαν ἀτάραχοι τὸν μεταξὺ χρόνον διὰ γυμναστικῶν ἀγώνων, πρὸς μεγάλην ἔκπληξιν τοῦ Ξέρξου, ὁ ὁποῖος ἔμαθεν ἀπὸ κατασκόπους τὸ συμβαῖνον. Ἐπειδὴ δὲ τοιαύτη συνήθεια ἐπεκράτει, νὰ διασκεδάζουν οἱ στρατιῶται εἰς τὰς ἐκστρατείας ἀγωνιζόμενοι, διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὸν τάφον τῶν Θηβαίων ἱερολοχιτῶν, οἱ ὁποῖοι πιστοὶ εἰς τὸν ὅρκον πρὸς τὴν πατρίδα καὶ ἐπίμονοι εἰς τὸ καθῆκον ἔπεσαν ἅπαντες εἰς τὴν Χαιρώνειαν, εὑρέθησαν πρό τινος χρόνου παρὰ τοὺς σκελετοὺς καὶ αἱ στλεγγίδες αἱ ἀναγκαῖαι διὰ τὰς γυμναστικὰς ἀσχολίας [1].

Πανηγυρικώτερον ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες οὗτοι, *ὁσάκις συνέβαινεν ἔκτακτόν τι γεγονός.* Οὕτω π. χ. ὅταν οἱ Μύριοι Ἕλληνες ἐβάδιζαν κατὰ τοῦ Ἀρταξέρξου εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁ Ξενίας ὁ Ἀρκὰς ἐτέλεσε θυσίαν διὰ τὴν ἀρκαδικὴν ἑορτὴν *τὰ Λύκαια* καὶ μετ' αὐτὴν ἀγῶνας, τῶν ὁποίων ἆθλα ἦσαν στλεγγίδες χρυσαῖ. — Οἱ αὐτοὶ Μύριοι, ἀφ' οὗ ἔπαθαν πολλά, περιπλανώμενοι εἰς χώρας ἀγνώστους καὶ μεσογείους, χωρὶς νὰ δύνανται νὰ φθάσουν εἰς παρά-

---

[1] Εἰς αἴθουσαν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου μετεφέρθησαν στλεγγίδες τινὲς τῶν ἱερολοχιτῶν καὶ σκελετοί, εἰς τοὺς ὁποίους δύναταί τις νὰ θαυμάσῃ καὶ σήμερον τὰς πληγὰς τῆς ἐκ τοῦ συστάδην μάχης.

λιον μέρος, ὅταν ἐπὶ τέλους ἦλθαν εἰς τὴν θάλασσαν, ἐτέλεσαν θυσίας, τὰς ὁποίας εἶχαν τάξει εἰς διαφόρους θεούς. Μετὰ δὲ τὰς θυσίας ἐτέλεσαν ἀγῶνα ἱππικὸν καὶ γυμνικὸν εἰς τὸ ὄρος. Λέγεται δέ, ὅτι ἰδών τις τὸ σκληρὸν καὶ ἀκαθάριστον ἔδαφος, ὅπου ἐπρόκειτο νὰ ἀγωνισθοῦν, ἐξέφρασεν ἀπορίαν, πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ γίνῃ πάλη εἰς τοιοῦτον ἔδαφος· ἀλλ᾽ ὁ Σπαρτιάτης Δρακόντιος ἀπήντησεν: «τόσῳ χειρότερον δι᾽ ἐκεῖνον, ὅστις θὰ πέσῃ». Μεταξὺ τῶν ἀγωνισθέντων ἦσαν πολλοὶ δρομεῖς Κρῆτες, οἱ ὁποῖοι πάντοτε διεκρίνοντο ὡς ὠκύποδες.— Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἐτέλεσε συχνοὺς τοιούτους ἀγῶνας, ὡς π. χ. ὅτε ἦτο εἰς τοὺς Σόλους, ὅτε ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν πόλιν Τύρον, ὅτε κατέλαβε τὴν πρωτεύουσαν τῆς Περσίας τὰ Σοῦσα, ὅτε ἐνίκησε τὸν βασιλέα Πῶρον, ὅτε ἐνίκησε τοὺς Ἰνδοὺς καὶ ἔσωσε τὸν στρατόν του ἀπὸ τοὺς Γαδρωσίους καὶ ὅτε ἐπιστρέφων ἦλθεν εἰς τὰ Ἐκβάτανα.

Κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον δὲν γνωρίζομεν σαφῆ παραδείγματα **ἀγώνων πρὸς ἐκλογὴν γαμβροῦ,** ἂν καὶ εἶνε γνωστόν, ὅτι ἐτιμῶντο μεγάλως οἱ διακρινόμενοι ὡς ἀγωνισταί, ὅτι ὁ τύραννος τῶν Σικυωνίων Κλεισθένης ἐξετάζει τὴν εὐγένειαν καὶ μόρφωσιν τῶν μνηστήρων τῆς θυγατρός του καὶ ἄλλως μὲν ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἀσκήσεων εἰς τὸ γυμνάσιον, καὶ ὅτι ὁ ποιητὴς Πίνδαρος λέγει διὰ τὸν νεαρὸν Πυθιονίκην Τελεσικράτην, ὅτι αἱ παρθένοι βλέπουσαι αὐτὸν ηὔχοντο νὰ τὸν εἶχαν σύζυγον φίλτατον.

Ἐπιτάφιοι ὅμως ***ἀγῶνες*** ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν ἐπιφανῶν προσώπων. Οὕτως ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας εἶχεν ἑτοιμάσει τρισχιλίους ἀγωνιστὰς διὰ μέγαν ἀγῶνα γυμνικὸν καὶ μουσικὸν πρὸς τιμὴν τοῦ ἀποθανόντος στρατηγοῦ καὶ φίλου του Ἡφαιστίωνος. Οἱ ἀγωνισταὶ οὗτοι λέγεται, ὅτι ἠγωνίσθησαν ὀλίγον ὕστερον ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. — Καὶ οἱ Θρᾷκες ἐτέλουν ἐπιταφίους ἀγῶνας πρὸς τιμὴν τῶν ἐπισήμων («εὐδαιμόνων») ἀνδρῶν. — Εἰς δὲ τὴν Μαντίνειαν ἐτελοῦντο ἀγῶνες πρὸς τιμὴν τοῦ θεοποιηθέντος νεανίου Ἀντινόου, φίλου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ.

Συνήθεια ὅμως ἦτο νὰ τελοῦν τοιούτους ἀγῶνας οἱ Ἕλληνες τῆς περιόδου ἐκείνης πρὸς τιμὴν ἀποθανόντος ἀρχηγοῦ ἐκστρατείας, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὴν κυρίευσιν χώρας τινὸς καὶ τὴν ἵδρυσιν *ἀποικίας* ἢ τὴν κτίσιν πόλεως· οὕτω π. χ. οἱ Χερσονησῖται ἤτοι οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἔκειτο εἰς τὸν λαιμὸν τῆς χερσονήσου τοῦ Ἑλλησπόντου, ἐτίμων Μιλτιάδην τινὰ ὡς *οἰκιστὴν* καὶ ἥρωα δι' ἀγώνων γυμνικῶν καὶ ἱππικῶν· οἱ δὲ κάτοικοι τῆς Ἀμφιπόλεως ἐν Μακεδονίᾳ ἐτέλουν θυσίας καὶ ἀγῶνας ἐτησίους πρὸς τιμὴν τοῦ οἰκιστοῦ Ἅγνωνος, ἔπειτα δὲ τοῦ Βρασίδου.

Συνηθέστατοι ὅμως καὶ πυκνότατοι ἦσαν οἱ ***θρησκευτικοὶ*** ἢ ***λατρευτικοὶ ἀγῶνες,*** εἰς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ καταλογισθοῦν καὶ οἱ ἀνωτέρω μετὰ θυσίαν ἐν ἐκστρατείᾳ μνημονευθέντες. Ὅπως σήμερον ἑκάστη πόλις ἔχει πολιοῦχόν τινα ἅγιον, τὸν ὁποῖον

τιμᾷ περισσότερον, τοιουτοτρόπως καὶ τὸ πάλαι ἑκάστη πόλις εἶχεν ἕνα ἢ περισσοτέρους θεούς, τῶν ὁποίων τὴν ἑορτὴν ἐπανηγύριζε μεγαλοπρεπέστερον· ἡ δὲ μεγαλοπρέπεια συνίστατο πολλάκις καὶ εἰς τὴν τέλεσιν ἀγώνων.

Οὕτω σὺν τῷ χρόνῳ οἱ ἀγῶνες ἔγιναν πολυάριθμοι εἰς ὅλας τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις καὶ χώρας. Αἱ Ἀθῆναι ἐτέλουν ἀγῶνας εἰς πολλὰς ἑορτάς των, ὡς εἰς τὰ *Παναθήναια* [1], τὰ *Θήσεια*, τὰ *Ἡφαίστεια* κλ., τὸ Ἄργος εἰς τὰ *Ἡραῖα*, αἱ Θεσπιαὶ εἰς τὰ *Ἐρωτίδεια καὶ τὰ Μουσεῖα*, αἱ Θῆβαι εἰς τὰ *Ἡράκλεια* ἢ *Ἰολάεια* [2], αἱ Πλαταιαὶ εἰς τὰ *Ἐλευθέρια* [3], ἡ Ἐπίδαυρος εἰς τὰ *Ἀσκληπίεια*, ἡ Ῥόδος εἰς τὰ

[1] Ἴδε βιβλίον 12ον τοῦ Συλλόγου «Ἀκρόπολις», σελ. 12.

[2] Κατὰ τὰ Ἡραῖα ἐδίδοντο ἆθλα *χαλκαῖ ἀσπίδες*, κατὰ τὰ Ἰολάεια (καὶ τὰ ἀρκαδικὰ Λύκαια) χαλκᾶ ἀγγεῖα, κατὰ δὲ τὰ Παναθήναια πήλινα ἀγγεῖα λεγόμενα *Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς*, φέροντα ἐπὶ τῆς μιᾶς μὲν πλευρᾶς τὴν εἰκόνα τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὴν ἐπιγραφὴν *«τῶν Ἀθήνηθεν ἄθλων»* (=ἀπὸ τὰ Ἀθηναϊκὰ βραβεῖα [εἶμαι]), ἐπὶ τῆς ἑτέρας δὲ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγωνίσματος, διὰ τὸ ὁποῖον ἐδίδετο τὸ ἆθλον. Εἰκόνες τινὲς τοῦ βιβλίου τούτου εἶνε ἐκ Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων. Ὅλοι οἱ ἀμφορεῖς ἐδίδοντο πλήρεις ἐλαίου ἀπὸ τὰς 12 ἱερὰς τῆς Ἀθηνᾶς ἐλαίας *(μορίας)*, αἱ ὁποῖαι ἦσαν εἰς τὸ γυμνάσιον τῆς Ἀκαδημίας. Ἐδίδοντο δὲ δύο βραβεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον ἦτο τὸ πενταπλοῦν τοῦ δευτέρου.

[3] Οἱ Ἕλληνες, νικήσαντες εἰς τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν τοὺς βαρβάρους ἐπιδρομεῖς καὶ σώσαντες τὴν ἐλευθερίαν των, ἐθέσπισαν εἰς ἀνάμνησιν τὴν ἑορτὴν ταύτην πεντετηρικήν.

Ἁλίεια (εἰς τιμὴν τοῦ Ἡλίου), ἡ Δωδώνη τῆς Ἠπείρου εἰς τὰ *Νάια* καὶ ἄλλαι πόλεις εἰς ἄλλας ἑορτάς.

Πολλάκις αἱ πανηγύρεις αὗται ἦσαν καὶ πολιτικὰ κέντρα· διότι εἰς αὐτὰς συνήρχοντο οἱ γείτονες κάτοικοι καὶ συνενοοῦντο διὰ πολιτικὰ πράγματα. Εἰς τοὺς Δελφοὺς μάλιστα ἦσαν μόνιμοι ἀντιπρόσωποι διαφόρων πόλεων ἢ χωρῶν καλούμενοι *ἀμφικύτονες*.

Ὅσον δὲ περισσότεροι ἄνθρωποι συνήρχοντο εἰς τὰς ἀγωνιστικὰς ἑορτάς, τόσον σπουδαιότεροι ἦσαν καὶ οἱ ἀγῶνες. Διὰ τοῦτο ἐπισημότατοι ἀγῶνες ἦσαν τὰ *Νέμεα, τὰ Ἴσθμια, τὰ Πύθια συνήθη τὰ Ὀλύμπια,* οἱ ὁποῖοι ἐλέγοντο καὶ *Πανελλήνιοι* ἀγῶνες, διότι ἐσύχναζαν εἰς αὐτοὺς *πάντες οἱ Ἕλληνες*.

Τὰ ***Νέμεα*** ἐτελοῦντο κατὰ τριετίαν *(ἀγὼν τριετηρικὸς)* εἰς τὸ τέλος ἑκάστου πρώτου καὶ τρίτου ἔτους πάσης Ὀλυμπιάδος κατὰ τὸ θέρος (Ἰούλιον) καὶ *ἐτίθεντο,* ἤτοι διηυθύνοντο, τὸ πάλαι ὑπὸ τῶν Κλεωναίων, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τῶν Ἀργείων. Ἦσαν δὲ ἀγὼν *στεφανίτης,* διότι ἆθλα ἐδίδοντο κλάδος φοίνικος καὶ *στέφανος* χλωροῦ *σελίνου.* Τὸ σέλινον ἦτο ἱερὸν τῶν καταχθονίων θεῶν καὶ τῶν νεκρῶν, τὰ δὲ Νέμεα, ὡς εἴπαμεν ἤδη, ἦσαν ἀρχῆθεν ἐπιτάφιος ἀγών. Ἡ τακτοποίησις καὶ ἱστορικὴ περίοδος καὶ χρονολογία τῶν Νεμέων ἀρχίζει τῷ 573 π. Χ.

Τὰ Ἴσθμια ἐτελοῦντο, ὡς ἐλέχθη ἤδη, εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου ὡς ἀγὼν τριετηρικὸς κατὰ τὸ ἔαρ παντὸς δευτέρου καὶ παντὸς τετάρτου ἔτους ἑκάστης Ὀλυμπιάδος· οἱ δὲ νικηταὶ ἐλάμβαναν ἆθλα κλάδον

φοίνικος καὶ στέφανον *πίτυος* ἢ ξηροῦ *σελίνου*. Ἡ ἱστορικὴ περίοδος αὐτῶν ἀρχίζει τῷ 580 π. Χ.

Σπουδαιότερα ἦσαν τὰ ***Πύθια,*** εἰς φήμην τῶν ὁποίων συνετέλει καὶ τὸ μαντεῖον [1] τῶν Δελφῶν, ἱδρυμένον μεταξὺ ὀρέων, ὑποκάτω δύο φοβερῶν βράχων τοῦ Παρνασσοῦ, ἐπὶ ἐδάφους βραχώδους καὶ ἀποτόμου καὶ εἰς τὸ μέσον ἀγρίως ὡραίου τόπου, ὁ ὁποῖος ἐνομίζετο ὑπὸ τῶν παλαιῶν ὡς *ὀμφαλός*, ἤτοι κέντρον *τῆς γῆς*. Ἀπὸ τοῦ 582 π. Χ. οἱ ἀμφικτύονες ἀνέλαβαν τὴν διεύθυνσιν τῶν Πυθίων, ἔχοντες πρὸς τοῦτο ἕνα *ἐπιμελητὴν* καὶ κατωτέρους ἀστυνομικοὺς ὑπαλλήλους τοὺς *μαστιγοφόρους*· τὸ δὲ ἔτος ἐκεῖνο εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορικῆς περιόδου τῶν ἀγώνων τούτων.

Εἰς τὰ Πύθια ἐτελοῦντο ἔκτοτε ἐπὶ ἡμέρας ὄχι μόνον μουσικοί, ἀλλὰ καὶ γυμνικοὶ καὶ ἱππικοὶ ἀγῶνες. Οἱ ἱππικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους κάτω τῆς Κρίσης εἰς τὸ Κρισαῖον πεδίον, οἱ δὲ γυμνικοὶ εἰς τὸ στάδιον τῶν Δελφῶν καὶ οἱ μουσικοὶ τὸ πάλαι πιθανῶς ἐπίσης εἰς τὸ στάδιον, ἀλλὰ ὕστερον εἰς τὸ μετέπειτα κτισθὲν θέατρον.

Συχνοὶ ἦσαν εἰς τὰ Πύθια οἱ ἀγῶνες παίδων. Ἐλάμβαναν δὲ οἱ νικηταὶ κλάδον φοίνικος καὶ *στέφανον δάφνης*, ἡ ὁποία ἦτο ἱερὸν δένδρον τοῦ Ἀπόλ-

---

[1] Ἡ μάντις, καλουμένη *Πυθία,* ἐκάθητο ἐπὶ τρίποδος, εἰσέπνεεν ἀτμούς, οἱ ὁποῖοι ἐξήρχοντο ἀπὸ χάσμα τῆς γῆς, ἐνεπνέετο τοιουτοτρόπως ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἔλεγε *χρησμοὺς* περὶ τῶν μελλόντων.

λωνος. Εἰς τὰ Τέμπη τῆς Θεσσαλίας ἦτο ἡ παλαιοτάτη δάφνη, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐκόπτοντο οἱ ἀναγκαῖοι διὰ τοὺς στεφάνους κλάδοι [1].

Ἀλλὰ πάντων ἐπισημότατοι ἀγῶνες ἦσαν τὰ ***Ὀλύμπια,*** περὶ τὰ ὁποῖα θὰ διατρίψωμεν ἐκτενέστερον, διότι ἦσαν ὄχι μόνον οἱ παλαιότατοι καὶ οἱ μᾶλλον συχναζόμενοι, ἀλλὰ καὶ οἱ πρότυποι ἀγῶνες, συμφώνως πρὸς τοὺς ὁποίους ἐρρυθμίζοντο καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἄλλοι ἀγῶνες ἐπίσημοί τε καὶ ἄσημοι. Τὰ Ὀλύμπια ἐτελοῦντο τὴν πρώτην μετὰ τὰς θερινὰς τροπὰς πανσέληνον (Ἰούνιον ἢ Ἰούλιον) εἰς τὴν Ἦλιν ἐντὸς τῆς ἀνατολικῆς γωνίας, τὴν ὁποίαν σχηματίζει μὲν ὁ Κλάδεος ποταμὸς χυνόμενος εἰς τὸν Ἀλφειόν, κλείει δὲ ὁ Κρόνιος λόφος.

Ὅλως ἀντίθετος πρὸς τοὺς Δελφοὺς εἶνε ὁ χαρακτὴρ τοῦ τόπου τῆς Ὀλυμπίας. Χαμηλὰ ὄρη, τὰ πλησίον, καὶ γήλοφοι εὔφοροι καὶ φύσις ἥμερος καὶ κοιλάδες ὁμαλαὶ καὶ ποταμοὶ καὶ δένδρα καὶ θάμνοι καὶ χλόη καὶ ἄνθη εὐώδη καὶ λειμῶνες τερπνοὶ καὶ δάση ὡραῖα καὶ ἀνοικτὸς ὁρίζων, — τοιαύτη εἶνε ἡ ἡ κοιλὰς τῆς Ὀλυμπίας.

Αὕτη δὲν ἦτο πόλις, ἀλλὰ τόπος ἱερὸς τοῦ Διός, εἰς τὸν ὁποῖον ἐλατρεύετο καὶ ἡ Ἥρα καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ ἥρωες. Ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων ὑπῆρχε καὶ ἐνταῦθα μαντεῖον. Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι τὸ μαντεῖον τοῦτο, συμφώνως πρὸς τὴν σημασίαν τῆς ἐκεχει-

---

[1] Τοὺς Δελφοὺς ἀνέσκαψαν οἱ Γάλλοι (1892 καὶ ἑξῆς).

ρίας, δὲν ἔδιδε χρησμοὺς εἰς Ἕλληνας πολεμοῦντας πρὸς Ἕλληνας. Μάντεις ἐγίνοντο ἀπὸ τρία κυρίως γένη, τοὺς Ἰαμίδας, τοὺς Κλυτίδας ἢ Κλυτιάδας καὶ τοὺς Τελλιάδας [1].

Τὸ παλαιότατον ἱερὸν τοῦ τόπου φαίνεται, ὅτι περιεβάλλετο ὑπὸ ἱεροῦ ἄλσους (δάσους), τὸ ὁποῖον ἔπειτα περιετειχίσθη καὶ ὠνομάζετο *Ἄλτις (=ἄλσος)*.

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τούτου ὕστερον ἱδρύθησαν κατὰ μὲν τὴν ΒΑ γωνίαν ὁ ναὸς τῆς Ἥρας, τὸ *Ἡραῖον*, ἴσως ὁ ἀρχαιότατος τῆς Ἑλλάδος ναός, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια ἐσώθησαν [2], κατὰ δὲ τὴν ΝΔ γωνίαν ὁ ναὸς τοῦ Διός, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἦτο τὸ περίφημον ἄγαλμα τοῦ θεοῦ, κατασκευασθὲν ὑπὸ τοῦ διασήμου Ἀθηναίου καλλιτέχνου Φειδίου (Ε′ αἰὼν) ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος καὶ λογιζόμενον ὡς ἓν τῶν θαυμάτων τοῦ κόσμου. Προσέτι ὄπισθεν (δυτικῶς) τοῦ Ἡραίου ἦτο τὸ στρογγύλον *Φιλίππειον*, κτίριον κτισθὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου καὶ περιέχον τὰ ἀγάλματα τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, καθὼς καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου· ἔμπροσθεν δὲ τοῦ Ἡραίου τὸ *Μητρῷον*, ἤτοι ὁ ναὸς τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν Ῥέας. Μεταξὺ τοῦ Ἡραίου καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἦτο περίκλειστος

---

[1] Οὗτοι ἐμαντεύοντο ἐκ τῆς φλογός, τὴν ὁποίαν ἀνέδιδαν τὰ θύματα καιόμενα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διός, ἢ ἐκ τῶν σχισμῶν, αἱ ὁποῖαι ἐσχηματίζοντο σχιζομένου τοῦ δέρματος τῶν θυμάτων.

[2] Τὴν Ὀλυμπίαν ἀνέσκαψαν οἱ Γερμανοὶ (1875—1881).

χῶρος λοφοειδής, καλούμενος *Πελόπιον*, διότι ἦτο ἱερὸς τοῦ ἥρωος Πέλοπος, ἐξ οὗ ὠνομάσθη καὶ ἡ Πελοπόννησος. Πρὸ τοῦ Πελοπίου ἦτο ὁ ἐκ τέφρας *μέγας βωμὸς τοῦ Διός*, λεγόμενος οὕτω διότι ὑπῆρχαν καὶ ἄλλοι πολλοί, περισσότεροι τῶν ἑξήκοντα, μικρότεροι βωμοὶ διὰ τὰς θυσίας. Μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω ἱερῶν ἦσαν διάφορα μνημεῖα καὶ ἀγάλματα καὶ *ἀναθήματα* (ἀφιερώματα) τῶν εὐσεβῶν προσκυνητῶν τοῦ ἱεροῦ. Ἐπειδὴ ὅμως πάντα τὰ ἀναθήματα καὶ μάλιστα τὰ μικρά, τὰ εὔθραυστα καὶ τὰ πολύτιμα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ στηθοῦν εἰς τὸ ὕπαιθρον, πολλαὶ πόλεις πρὸς ἐναπόθεσιν αὐτῶν ἔκτισαν εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ὅπως καὶ εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ ἀλλαχοῦ, μικρὰ ναόσχημα κτίρια, τὰ ὁποῖα ἐλέγοντο *θησαυροί*. Δωδεκάδος δὲ τοιούτων θησαυρῶν τὰ ἐρείπια σῴζονται κατὰ σειρὰν παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον τῆς Ἄλτεως, ὅπου εἶνε καί τις ἡμικυκλιοειδὴς *ἐξέδρα Ἡρῴδου τοῦ Ἀττικοῦ*. Πρὸ τῶν θησαυρῶν ἦσαν διάφορα ἀγάλματα τοῦ Διὸς χαλκᾶ, οἱ *Ζᾶνες*, κατεσκευασμένα ἐκ τῶν προστίμων, τὰ ὁποῖα ἐπεβάλλοντο κατὰ τοὺς ἀγῶνας εἰς τοὺς παραβαίνοντας τὰ νόμιμα ἀγωνιστάς. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς Ἄλτεως εἶχε *στοὰν* λεγομένην τῆς *Ἠχοῦς*, πρὸ αὐτῆς δὲ μέχρι τῶν ἱερῶν ἦτο μεγάλη πλατεῖα διὰ πολὺν κόσμον ἐπαρκής.

Πέριξ δὲ τῆς Ἄλτεως, ἔξω, ἦσαν διάφορα ἱδρύματα, ἐκ τῶν ὁποίων κυριώτατα ἦσαν πρὸς Α τὸ *στάδιον* καὶ ὁ *ἱππόδρομος* διὰ τὴν τέλεσιν τῶν γυμνικῶν καὶ

ἱππικῶν ἀγώνων· ΒΔ δὲ τὸ *πρυτανεῖον,* ὅπου ἐφυλάσσετο εἰς τὴν *ἑστίαν* τὸ ἱερὸν πῦρ, ἐτελοῦντο θυσίαι καὶ ἐγίνοντο γεύματα· Δ τὸ *γυμνάσιον* καὶ ἡ *παλαίστρα* διὰ τὰς προπονήσεις *(προγυμνάσματα, προπείρας μελέτας)* τῶν ἀγωνιστῶν, τὸ *ἡρῷον* ἱερὸν πρὸς τιμὴν ἀγνώστου ἥρωος καὶ ὁ *θεηκολεὼν* πρὸς κατοικίαν τῶν ἱερέων, οἱ ὁποῖοι ἐλέγοντο *θεηκόλοι·* ΝΔ τὸ *Λεωνίδαιον,* κτισθὲν ὑπὸ τοῦ Ναξίου Λεωνίδα ἰδίᾳ δαπάνῃ πρὸς ἄγνωστον σκοπόν· ἴσως ἐχρησίμευεν ὡς ξενών, ἐχρησιμοποιήθη ὅμως ἐπὶ Ῥωμαίων ὡς κατοικία τοῦ κυβερνῶντος τὴν Ἑλλάδα ῥωμαίου ἀνθυπάτου· καὶ Ν τὸ *βουλευτήριον,* ὅπου ἐγίνοντο τελεταί τινες, συνήρχετο δὲ καὶ ἐβουλεύετο ἡ βουλὴ τῶν Ἠλείων κατὰ τοὺς ἀγῶνας. Οὕτως ἡ Ὀλυμπία ἦτο μέγα «ἱερὸν» Πανελληνίου φήμης, ἀλλὰ μὲ πολλὰ παραρτήματα καὶ μὲ εὐρύτερον σκοπὸν παρὰ τὰ σημερινὰ «μοναστήρια».

Εἴδαμεν ὅτι οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες ἔγιναν τακτικοὶ πεντετηρικοὶ τῷ 776 π. Χρ. Ἔκτοτε οἱ Ἠλεῖοι κατέγραφαν εἰς στήλας λιθίνας τὰς Ὀλυμπιάδας καὶ τοὺς νικητὰς αὐτῶν· ἑκάστη ὅμως ὠνομάζετο ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ σταδιονίκου ἤτοι τοῦ νικήσαντος εἰς τὸν ἁπλοῦν δρόμον, δηλαδὴ τὸ στάδιον. Οὕτως ἡ πρώτη Ὀλυμπιὰς διεκρίνετο διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κοροίβου, ὁ ὁποῖος εἶχε νικήσει τότε στάδιον. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχαν κοινὴν χρονολογίαν, ὡς ἔχομεν ἡμεῖς τὴν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ᾽ ἐχρονολόγει ἑκάστη πόλις ἀπὸ τοὺς ἐνιαυσίους ἄρχοντάς της ἢ τοὺς ἱερεῖς, διὰ τοῦτο

ὕστερον ἡ χρονολογία τῶν Ὀλυμπιάδων ἐγενικεύθη ὡς Πανελλήνιος χρονολογία τῶν λογίων καὶ τῶν ἱστοριογράφων[1].

Τοὺς ἀγῶνας διηύθυναν κατ᾿ ἀρχὰς μὲν οἱ γείτονες Πισᾶται, ἀλλ᾿ ἔπειτα οἱ Ἠλεῖοι, οἱ ὁποῖοι τῇ βοηθείᾳ τῶν Σπαρτιατῶν κατέστρεψαν τὴν Πῖσαν.

---

[1] Ἐτελέσθησαν ἐν ὅλῳ 293 Ὀλυμπιάδες, ἤτοι 194 μέχρι τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, αἱ δὲ λοιπαὶ μέχρι τοῦ ἔτους 393 μετὰ Χριστόν, ὅταν κατηργήθησαν τὰ Ὀλύμπια ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Θεοδοσίου τοῦ Α΄. Ἑκάστη Ὀλυμπιάς, περιέχουσα τέσσαρα ὁλόκληρα ἔτη, γράφεται διὰ δύο ἀριθμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος δηλοῖ αὐτὴν τὴν Ὀλυμπιάδα, ὁ δὲ ἄλλος τὸ ἔτος αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1 μέχρι τοῦ 4. Διὰ νὰ τρέψωμεν ἔτη Ὀλυμπιάδων εἰς χριστιανικὰ ἔτη, διακρίνομεν τὸν χρόνον ἀπὸ 777 π. Χ. (=Ὀλ. 1,1) μέχρι Ὀλ. 194,4 (=1 π. Χ.) καὶ τὸν χρόνον Ὀλ. 195,1 (=1 μετὰ Χρ.) μέχρι 393 μ. Χ. Ἂν θέλωμεν νὰ τρέψωμεν εἰς χριστιανικὰ ἔτη α΄ τὰ ἔτη Ὀλ. 95,1 καὶ Ὀλ. 113,3 θὰ κάμωμεν τὰς πράξεις: $777-(94\times4)+1=777-377=400$ π. Χ. καὶ $777-(112\times4)+3=777-451=326$, β΄ τὰ ἔτη Ὀλ. 207,2 καὶ Ὀλ. 281,4, θὰ κάμωμεν τὰς πράξεις: $(206\times4)+2-776=826-776=50$ μ. Χ. καὶ $(280\times4)+4-776=1124-776=348$ μ. Χ. Ἀντιθέτως ὅταν ἔτη τῆς ἀπὸ Χριστοῦ χρονολογίας θέλωμεν νὰ τρέψωμεν εἰς ἔτη Ὀλυμπιάδων, διακρίνομεν τὰ πρὸ Χριστοῦ ἔτη καὶ τὰ μετὰ Χριστόν. Πρὸς ποίαν Ὀλυμπιάδα ἀντιστοιχεῖ τὸ ἔτος 326 π. Χ., εὑρίσκομεν διὰ τῶν ἑξῆς πράξεων: $777-326=451:4=112$ Ὀλ. καὶ $^3/_4$, ὅπερ σημαίνει 113,3. Διὰ τὸ ἔτος ὅμως 348 μ. Χ. κάμνομεν τὰς πράξεις: $776+348=1124:4=281$ πλήρεις Ὀλυμπιάδες ἤτοι 281,4.

Ὁσάκις δὲ ἀφηρέθη ἀπ' αὐτῶν ἡ διεύθυνσις, δὲν ἐλογίσθησαν αἱ τελεσθεῖσαι Ὀλυμπιάδες ὡς ὀρθαὶ καὶ ὠνομάσθησαν *ἀνολυμπιάδες*. Ἐδείχθησαν δὲ οἱ Ἠλεῖοι ἀντάξιοι τῆς σημασίας τῶν ἀγώνων· διότι καὶ τούτους διηύθυναν κάλλιστα καὶ τὸν ἱερὸν χῶρον φιλοτίμως κατεκόσμησαν καὶ κατέστησαν σὺν τῷ χρόνῳ πλουσιώτατον εἰς ναοὺς καὶ ἱερὰ καὶ σκεύη, τὰ ὁποῖα μετὰ τῶν ἀναθημάτων ἔδιδαν εἰς τὴν Ἄλτιν ὄψιν μουσείου θαυμαστοῦ.

Διήρκουν δὲ οἱ ἀγῶνες κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ μίαν ἡμέραν, ὕστερον (688 π. Χ.) δύο καὶ ἔπειτα (632 π. Χ.) πέντε.

Εἰς τὴν Ὀλυμπίαν ἔμεναν διάφοροι ἱερεῖς καὶ ἄρχοντες καὶ ὑπηρέται, ἄλλοι μὲν διαρκῶς διὰ νὰ ἐκτελοῦν τὰ τῆς καθημερινῆς λατρείας τῶν θεῶν καὶ συντηροῦν τὰ διάφορα κτίρια τοῦ ἱεροῦ χώρου, ἄλλοι δὲ μόνον κατὰ τὴν προπαρασκευὴν καὶ τέλεσιν τῶν ἀγώνων. Οὕτως ἔμεναν ἐδῶ κατὰ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὸν μεταξὺ χρόνον *(μετεκέχηρον)* 3 *θεηκόλοι*, οἱ ὁποῖοι ἦσαν γέροντες, τρεῖς *σπονδοφόροι*, πιθανῶς υἱοὶ τῶν θεηκόλων, καὶ τρεῖς *ὑποσπονδοφόροι* υἱοὶ τῶν σπονδοφόρων, ὡς φαίνεται, δύο ἢ τέσσαρες *μάντεις*, ὁ ἱερεὺς τοῦ Διός, εἷς *γραμματεύς*, *ἐξηγηταί* τινες τῶν θυσιῶν καὶ τῶν ἀξιοθεάτων πραγμάτων τῆς Ὀλυμπίας, εἷς *καθημεροθύτης*, εἷς *ἀρχιτέκτων*, εἷς *ἰατρός*, ὁ *ξυλεὺς* (ὁ ὁποῖος ἔκοπτε τὰ ξύλα λεύκης, ὅσα ἐκαίοντο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Διός), ὁ *μάγειρος*, ὁ *αὐλητὴς* καὶ ὁ *σπονδαύλης* κλ. Ἀνώτατοι ὅμως διευθυνταὶ καὶ ἐπόπται τῶν

ἀγώνων *(ἀγωνοθέται)*, ἔχοντες ὑπὸ τὰς διαταγάς των ὡς ἀστυνομικὴν δύναμιν τοὺς *ἀλύτας* (*ῥαβδούχους*, ὁμοίους πρὸς τοὺς μαστιγοφόρους τῶν Δελφῶν) ὑπὸ ἕνα *ἀλυτάρχην*, ἦσαν οἱ *Ἑλλανοδίκαι*, οἱ ὁποῖοι, ἀφ' οὗ κατ' ἀρχὰς ἦσαν εἷς, κατέληξαν ἔπειτα (392 π. Χ.) νὰ εἶνε δέκα. Οὗτοι κληρούμενοι ἐκ τῶν φυλῶν τῶν Ἠλείων ὡς ἐξέχοντες πολῖται, κατῴκουν ἐπὶ δέκα συνεχεῖς μῆνας εἰς τὴν πόλιν Ἦλιν εἰς ἰδιαίτερον κτίριον, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο *Ἑλλανοδικεών*· ἐδιδάσκοντο δὲ ἐκεῖ ὑπὸ τῶν νομοφυλάκων τὰ κατὰ τοὺς ἀγῶνας καθήκοντά των καὶ ἐπέβλεπαν πρὸς ἄσκησίν των τὰ προγυμνάσματα τῶν Ἠλείων ἀγωνιστῶν εἰς τὸ γυμνάσιον τῆς πόλεως, ὥστε νὰ μὴ ἀδικήσουν τινὰ ἔπειτα καὶ νὰ μὴ καταπατηθοῦν οἱ κανόνες καὶ οἱ νόμοι, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐτελοῦντο οἱ διάφοροι ἀγῶνες. Εἰς τοὺς Ἑλλανοδίκας ἀνήγγελλαν ἴσως ἓν ἔτος πρὸ τῶν ἀγώνων οἱ θέλοντες νὰ μετάσχουν εἰς αὐτούς, οἱ δὲ Ἑλλανοδίκαι κατέγραφαν τοὺς ἀναγγέλλοντας εἰς τὸ *λεύκωμα*.

Πλεῖσται πόλεις ἐμιμήθησαν σὺν τῷ χρόνῳ τὰ Ὀλύμπια τῆς Ἤλιδος καὶ ἐτέλουν αὐτὰ μὲ μεγαλοπρέπειαν μᾶλλον ἢ ἧττον μεγάλην. Ἐκ πολλῶν δὲ ἀναφέρομεν ὡς παραδείγματα ὀλίγας μόνον, ὡς τὰς Αἰγὰς (Ἔδεσσαν), τὸ Δῖον καὶ τὴν Θεσσαλονίκην εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Νικόπολιν εἰς τὴν Ἤπειρον (*Ἄκτια*), τὴν Ἀλεξάνδρειαν εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὴν Ἀναζαρβόν, τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἀττάλειαν, τὴν Ἔφεσον, τὴν Κύζικον, τὴν Σμύρνην, τὴν Ταρσόν, τὴν

Τύρον κλ. εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ προσέτι τὰς *Ἀθήνας*, τὴν Τεγέαν, τὴν Κυρήνην καὶ τὸν Θεσσαλικὸν Ὄλυμπον. Τόσον δὲ ὑπερήφανοι ἦσαν διὰ τοὺς ἀγῶνας των πολλαὶ ἐκ τῶν πόλεων τούτων, ὥστε ἔκοπταν καὶ νομίσματα μὲ ἐπιγραφὰς καὶ εἰκόνας σχετικὰς πρὸς αὐτούς. Τὸ αὐτὸ δὲ ἔπρατταν καὶ πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἐτέλουν Πύθια ἢ ἄλλην τινὰ ὁμοίαν ἑορτήν.

Πρὶν ὅμως ἐπιχειρήσωμεν νὰ δώσωμεν γενικήν τινα εἰκόνα τῆς Πανελληνίου Ὀλυμπιακῆς πανηγύρεως, τοῦ προτύπου τούτου πάσης ὁμοίας ἑορτῆς, θὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον κατὰ τίνα τρόπον ἐτελοῦντο —καὶ ἀλλαχοῦ μέν, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὰ Ὀλύμπια— τὰ διάφορα ἀγωνίσματα *(ἆθλοι, ἀθλήματα)*, τὰ ὁποῖα οἱ ἀρχαῖοι διέκριναν εἰς ἐλαφρὰ ἢ *κοῦφα* (δρόμος, ἀκόντιον, ἅλμα, δίσκος) καὶ εἰς *βαρέα* (πάλη, πυγμή, παγκράτιον, πένταθλον), ἂν καὶ ἐνίοτε διὰ τῆς αὐξήσεως ἢ ἐλαττώσεως τῶν δυσκολιῶν ἀγωνίσματός τινος μετετίθετο τοῦτο ἀπὸ τῶν κούφων εἰς τὰ βαρέα ἢ ἀντιθέτως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ἀγωνίσματα.

1. Δρόμος.

Ὁ δρόμος εἶνε παλαιότατον καὶ συνηθέστατον ἀγώνισμα, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἀγώνων, ὅσους ἐμνημονεύσαμεν. Αἱ ἀσκήσεις τοῦ δρόμου ἐγίνοντο ἢ εἰς

τὰς παραδρομίδας ἢ εἰς τὸν ξυστὸν τῶν γυμνασίων ἢ καὶ εἰς τὴν αὐλὴν τῶν παλαιστρῶν· τόσον δὲ σπουδαῖος ἐνομίζετο, ὥστε εἴς τινα μέρη, ὡς εἰς τὴν Σπάρτην, ὁ τόπος πασῶν τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων ἐκαλεῖτο ἐξ αὐτοῦ Δρόμος. Τὸ ἔδαφος τοῦ ξυστοῦ δὲν ἦτο στερεόν, ἀλλ' ἦτο ἐστρωμένον δι' ἄμμου βαθείας, ἡ ὁποία ὑποχωροῦσα ὑπὸ τοὺς πόδας παρεῖχε μεγαλυτέραν δυσκολίαν εἰς τὸ γύμνασμα.

Ὁ δρόμος ἦτο ἀγὼν ταχύτητος καὶ ἀντοχῆς. Οἱ δὲ ἀγωνισταὶ ἠσκοῦντο ἢ ἠγωνίζοντο γυμνοὶ καὶ ἠλειμμένοι δι' ἐλαίου· τρέχοντες προέτειναν πολὺ τὸν προβαλλόμενον πόδα, ὥστε νὰ διασκελίζουν πολὺν χῶρον, καὶ ἐπάτουν πρῶτον διὰ τοῦ ἐμπροσθίου μέρους τοῦ ποδός· ἂν δὲ κρίνωμεν ἔκ τινων εἰκόνων ἐπὶ ἀρχαίων ἀγγείων, φαίνεται, ὅτι ἐνίοτε ὁ δρόμος των ἦτο συνέχειά τις ἁλμάτων· ἐκίνουν προσέτι τὰς χεῖρας (εἰκ. 1), μεταχειριζόμενοι αὐτὰς ὡς πτέρυγας, διὰ τῶν ὁποίων ἔπλητταν τὸν ἀέρα, καὶ ἐφώναζαν καθὼς οἱ μαχόμενοι, διὰ νὰ ἐνισχύσουν τὸ θάρρος καὶ νὰ ἐξάψουν τὰς δυνάμεις των. Ὅταν ὅμως ἔτρεχαν μακρὸν δρόμον ἀντοχῆς, διὰ νὰ μὴ σπαταλοῦν δυνάμεις, φαίνεται, εἶχαν τὰς χεῖρας κεκλεισμένας καὶ ὑψωμένας παρὰ τὸ στῆθος (εἰκ. 2).

Πρὶν ἐξορμήσουν οἱ δρομεῖς, παρετάσσοντο ἐπὶ τῆς γραμμῆς τῆς ἀφέσεως· ἔπρεπε δὲ νὰ ἐκκινοῦν ἐντελῶς συγχρόνως· σύνθημα τῆς ἐκκινήσεως ἦτο ἡ πτῶσις τῆς ὕσπληγγος, ἡ ὁποία ἦτο σχοινίον τεταμένον πρὸ αὐτῶν. Ὅπως δὲ εἰς ὅλα τὰ ἀγωνίσματα, οὕτω

καὶ εἰς τὸν δρόμον ἀπηγορεύετο καὶ ἐτιμωρεῖτο κατὰ τοὺς δημοσίους μάλιστα ἀγῶνας πᾶσα πονηρία (*κακο-*

Εἰκ. 1. Ἐκ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως. Δρομεῖς. Εἰς τὸ ἀγγεῖον ἄνω τῆς εἰκόνος ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ «*σταδίου ἀνδρῶν νίκη*».

Εἰκ. 2. Ἐκ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως. Δρομεῖς κάμπτοντες τὴν νύσσαν.

τεχνία, κακούργημα) εἴτε πρὸς ὑφαρπαγὴν τῆς νίκης διὰ παρεμποδίσεως ἀνταγωνιστοῦ τινος, εἴτε πρὸς

ὑποχώρησιν εἰς τὸν ἀντίπαλον ἕνεκα μάλιστα δωροδοκίας. Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος καὶ ταχύπους ἦτο καὶ ἠρέσκετο εἰς τὰς ἁμίλλας τοῦ δρόμου καὶ θὰ ἠγωνίζετο καὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ἄν, ὡς ἔλεγεν, εἶχεν ἀνταγωνιστὰς βασιλεῖς, ἠγανάκτησε σφόδρα, ὅταν εἷς ἀνταγωνιστής του, ὁ Κρίσων, ὑπεχώρησεν ἑκουσίως καὶ ἐπέτρεψεν εὔκολον τὴν νίκην εἰς τὸν βασιλικὸν ἀντίπαλόν του.

Ὁ δρόμος τῶν ἀρχαίων ἦτο κυρίως 4 εἰδῶν· 1) ὁ *ἁπλοῦς δρόμος* ἢ *στάδιον* λεγόμενος, ὅθεν καὶ ὁ ἀγωνιζόμενος εἰς αὐτὸν ἐλέγετο *σταδιοδρόμος* ἢ *σταδιεύς*, ὁ δὲ νικῶν *σταδιονίκης*. Ὁ δρόμος οὗτος ἐλέγετο καὶ *εὐθὺς* ἢ *ἄκαμπτος*, διότι οἱ ἀγωνισταὶ διέτρεχαν ἅπαξ τὸ μῆκος τοῦ σταδίου καὶ χωρὶς νὰ κάμψουν· 2) ὁ *δίαυλος* (ἀπὸ τοῦ 724 π. Χ. ἐν Ὀλυμπίᾳ), ὅστις, ὡς καὶ οἱ ἑπόμενοι δύο, ἐλέγετο καὶ *κάμπειος* δρόμος· διότι οἱ ἀγωνισταὶ ἀφωρμῶντο ἀπὸ τῆς ἀφέσεως, ἔφθαναν εἰς τὸ τέρμα καί, *κάμπτοντες* εἰς τόξον, ἐπέστρεφαν εἰς τὴν ἄφεσιν, διατρέχοντες οὕτω δὶς τὸ μῆκος τοῦ σταδίου. Οἱ ἀγωνισταὶ τοῦ δρόμου τούτου ἐλέγοντο *διαυλοδρόμοι*· 3) ὁ *ἵππιος δρόμος*, ἴσος πρὸς δύο διαύλους, ἤτοι τέσσαρα στάδια· τέσσαρα δὲ στάδια ἦσαν πιθανώτατα τὸ μῆκος τοῦ δρόμου, τὸν ὁποῖον ἠγωνίζοντο οἱ ἱππεῖς εἰς τὸν ἱππόδρομον, καὶ διὰ τοῦτο ὁ δρόμος οὗτος, ἐν ᾧ ἐγίνετο ἐδῶ ὑπὸ πεζῶν, ἐλέγετο ἵππιος. Τὸν δρόμον τοῦτον δὲν ἠγωνίζοντο εἰς τὰ Ὀλύμπια· 4) ὁ *δόλιχος* (ἀπὸ τοῦ 720 π. Χ. ἐν Ὀλυμπίᾳ· *δολιχὸς* = *μακρὸς*) ὁ ὁποῖος ἦτο

δρόμος καὶ ταχύτητος μὲν ἀλλὰ κυρίως ἀντοχῆς· τὸ μῆκός του δὲν εἶνε βέβαιον· ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι ἦτο ἴσος πρὸς δώδεκα διαύλους ἤτοι εἰκοσιτέσσαρα στάδια (4,500 μέτρα περίπου).

Ὁ δίαυλος ἢ ὁ ἁπλοῦς δρόμος ἐτελεῖτο (ἀπὸ τοῦ 520 π. Χ. ἐν Ὀλυμπίᾳ) καὶ ὑπὸ ἀγωνιστῶν φορούν-

Εἰκ. 3. Ἐκ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως. Ὁπλιτοδρόμοι.

των πλήρη πανοπλίαν· ἐλέγετο δὲ τότε *ὁπλίτης* ἢ *ὁπλιτῶν δρόμος* καὶ ἁπλῶς *ὅπλον*· ὡς ἀγὼν δὲ καθαρῶς πολεμικὸς καὶ ἀπαιτῶν μεγάλας δυνάμεις ἦτο πρόσφορος μόνον εἰς ἄνδρας, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς παῖδας. Εἰς ὑστέρους ὅμως χρόνους οἱ *ὁπλιτοδρόμοι* ἐφόρουν μόνον ἀσπίδα καὶ κράνος (εἰκ. 3).

Κατὰ μῆκος τοῦ σταδίου ἦσαν ἐνίοτε ἱδρυμέναι *στῆλαι*, φέρουσαι ἐπὶ τῆς δεξιᾶς καὶ ἀριστερᾶς πλευρᾶς

ἐπιγραφὰς ἀπευθυνομένας πρὸς τοὺς δρομεῖς: ἡ μὲν πρώτη εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δρόμου ἔλεγεν «*ἀρίστευε*», ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὸ μέσον «*σπεῦδε*», ἡ δὲ εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τοῦ δρόμου «*κάμψον*». Ἡ τρίτη στήλη διὰ τοὺς διαυλοδρόμους, διὰ δὲ τοὺς δολιχοδρόμους καὶ ἡ πρώτη, ἦσαν συνάμα καὶ νύσσαι ἢ *καμπτῆρες*, ἐπειδὴ ἐδῶ ἔκαμπταν οἱ δρομεῖς. Αἱ στῆλαι αὗται μετροῦνται ὡς πρῶται ἢ δεύτεραι ἢ τρίται καὶ ὁρίζονται ὡς νύσσαι ἀναλόγως τῆς γραμμῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐκκινοῦν οἱ δρομεῖς.

Οἱ ἀγωνισταὶ τοῦ δρόμου ἠγωνίζοντο συγχρόνως ὅλοι ὁμοῦ, ἂν ἦσαν ὀλίγοι. Ἂν δὲ ἦσαν πολλοί, ὥστε νὰ μὴ χωρῇ αὐτοὺς ὅλους συγχρόνως ἡ γραμμὴ τῆς ἀφέσεως (τὸ στάδιον τῆς Ὀλυμπίας εἶχε θέσιν διὰ 20 δρομεῖς ἐν ὅλῳ, τῆς Ἐπιδαύρου διὰ 11), διῃροῦντο διὰ κλήρου εἰς τάξεις, αἱ ὁποῖαι ἦσαν βεβαίως ὀλιγαριθμότεραι εἰς τοὺς καμπείους δρόμους, διότι οἱ ἀγωνισταὶ τούτων παρετάσσοντο μόνον εἰς τὸ δεξιὸν ἥμισυ τῆς ἀφέσεως· αἱ εἰκόνες τῶν ἀγγείων δεικνύουν μέχρι 5 συναγωνιστῶν. Οἱ νικηταὶ δὲ τῶν τάξεων τούτων διηγωνίζοντο ἔπειτα πρὸς ἀλλήλους διὰ τὴν ὁριστικὴν νίκην οὕτως, ὥστε ὁ νικῶν ἐνίκα μὲν δύο φοράς, ἀλλ' ἐλάμβανεν ἓν ἆθλον. Εἰς τὸν δόλιχον ὅμως καὶ τὸν ὁπλίτην δρόμον δὲν γνωρίζομεν, πῶς ἡ ἐπερχομένη ἐξάντλησις ἢ ἡ γινομένη χρονοτριβία ἐπέτρεπε τὴν ἐπανάληψιν τοῦ ἀγῶνος ὑπὸ τῶν αὐτῶν προσώπων καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν.

Γνωρίζομεν καὶ σήμερον ἀκόμη τὰ ὀνόματα πολλῶν

περιφήμων δρομέων, ὁποῖος ἦτο π. χ. ὁ Λακεδαιμόνιος Λάδας ἢ ὁ Λεωνίδας ὁ Ῥόδιος, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τέσσαρας Ὀλυμπιάδας ἐνίκησεν ἀνὰ τρεῖς νίκας δρόμου (σταδίου, ὁπλίτου καὶ διαύλου) ἤτοι δώδεκα νίκας.—Ὁ ἐκ Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας Ἀρίας ἦτο τόσον ταχύς, ὥστε ἔλεγον, ὅτι, ὁσάκις ἔτρεχε στάδιον, οἱ θεαταὶ τὸν ἔβλεπαν ἢ εἰς τὴν ὕσπληγγα ἢ εἰς τὸ τέρμα, οὐδέποτε δὲ εἰς τὸ μέσον.—Περὶ δὲ τοῦ δολιχοδρόμου Ἀργέως ἐλέγετο, ὅτι, ἀφ' οὗ ἐνίκησε δόλιχον εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ἀπῆλθεν εὐθὺς εἰς τὸ Ἄργος, τὴν πατρίδα του, καὶ αὐθημερὸν φθάσας ἀνήγγειλε τὴν νίκην του!

Καὶ μανθάνομεν μὲν τοιουτοτρόπως πολλὰς θαυμασίας ἱστορίας περὶ τῆς ταχύτητος τῶν δρομέων, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν δυστυχῶς εἰς πόσον χρόνον ἀκριβῶς διέτρεχαν τὰς ἐκτάσεις τῶν διαφόρων δρόμων, δὲν γνωρίζομεν δηλ. τὰς δρομικὰς *προόδους* (records) αὐτῶν, διὰ νὰ τὰς παραβάλωμεν πρὸς τὰς προόδους καὶ τὴν ταχύτητα τῶν δρομέων τῆς σήμερον.

Οἱ καλοὶ δρομεῖς ἦσαν καὶ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον χρήσιμοι ὡς ταχυδρόμοι *(ἡμεροδρόμοι)*, διότι τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας τότε ἦσαν ἀτελῆ. Ἀναφέρονται δὲ περίφημοι ἡμεροδρόμοι. Ὅταν π. χ. οἱ Πέρσαι ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὸν Μαραθῶνα, οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν τὸν Φειδιππίδην εἰς τὴν Σπάρτην, διὰ νὰ ἀναγγείλῃ τοῦτο καὶ νὰ καλέσῃ αὐτοὺς εἰς ἄμεσον βοήθειαν. Οὗτος δὲ μετέβη καὶ ἐπέστρεψεν ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν διατρέξας 1200 στάδια ἤτοι ὑπὲρ τὰ 200 χιλιόμετρα.—Ὅταν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἐνίκησαν εἰς τὸν Μαραθῶνα,

ὁ Φειδιππίδης (ἢ Φιλιππίδης) ἔσπευσεν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀνήγγειλε τὴν νίκην εἰπὼν «χαίρετε, νικῶμεν»· ἀμέσως δὲ πεσὼν ἐξέπνευσεν. — Ὁ δὲ Εὐχίδας εἰς μίαν ἡμέραν μετέβη ἐκ Πλαταιῶν εἰς Δελφοὺς καὶ ἐπέστρεψε κομίζων καθαρὸν ἱερὸν πῦρ πρὸς θυσίαν μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, ἐπειδὴ τὸ πῦρ πανταχοῦ πέριξ, ὅπου εἶχε πατήσει ὁ μισητὸς βάρβαρος ἐχθρός, ἐθεωρεῖτο μολυσμένον. — Ἡ ταχύτης τῶν τοιούτων δρομέων φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ κατορθώματος τοῦ Θηβαίου Λασθένους, ὁ ὁποῖος διαγωνιζόμενος πρὸς ἄριστον ἵππον τρέχοντα ἀπὸ Κορωνείας μέχρι Θηβῶν (30 χιλιόμ.) ἐνίκησεν αὐτόν.

Ὑπῆρχε καὶ δρόμος τις ἀγωνιστικὸς καλούμενος *λαμπαδηδρομία (ἢ λαμπάς)*, τελούμενος τὴν νύκτα καὶ ὄχι ἐντὸς σταδίου, κατὰ τὰ *Προμήθεια*, τὰ *Ἡφαίστεια*, τὰ *Παναθήναια* καὶ ἄλλας τινὰς ἑορτὰς ἐν Ἀθήναις. Καὶ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἐτέλεσε κατὰ τὴν ἐκστρατείαν του εἰς Ἀσίαν πολλάκις λαμπαδηδρομίαν. Αὕτη δὲν ἀπῄτει ταχύτητα ἢ ἀντοχὴν μεγάλην, ἀλλὰ βῆμα κανονικὸν καὶ δεξιότητα· διότι συνίστατο εἰς τὸ νὰ διατρέξουν οἱ μετέχοντες αὐτῆς νέοι ὡρισμένον τι διάστημα, κρατοῦντες εἰς τὴν χεῖρα ἀναμμένην λαμπάδα καὶ σπεύδοντες βραδέως· ὅστις δὲ ἔφθανε πρῶτος εἰς τὸ τέρμα, χωρὶς νὰ ἀποσβεσθῇ ἡ λαμπάς του, οὗτος ἐνίκα. Αἱ λαμπάδες ἦσαν περιχειλωμέναι, καθὼς τὰ κηροπήγια, ἔφεραν δηλ. χεῖλός τι ἐξέχον πέριξ ὑπὸ τὴν φλόγα, διὰ νὰ προστατεύῃ τὴν κρατοῦσαν χεῖρα ἀπὸ τὸν κηρὸν ἢ τὰς

ῥητινώδεις οὐσίας, αἱ ὁποῖαι διαλυόμεναι ἔσταζαν.

Εἰς τὸ στάδιον τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ἥρας (τὰ *Ἡραῖα*) ἐτελοῦντο ἀγῶνες δρόμου ὑπὸ κορασίων ἐξ Ἤλιδος. Φαίνεται, ὅτι εἰς τὴν Ἦλιν αἱ παρθένοι ἐτύγχαναν παιδείας τινός, καθὼς καὶ εἰς τὴν Σπάρτην καὶ τὴν Κυρήνην καὶ τὴν Χίον. Διῃροῦντο δὲ κατὰ τὸν ἀγῶνα εἰς 3 τάξεις: τὰς *νεωτάτας*, τὰς *δευτέρας* κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὰς *πρεσβυτάτας*. Ἠγωνίζοντο δὲ λυσίκομοι καὶ φοροῦσαι χιτῶνα φθάνοντα μέχρι τῶν γονάτων καὶ ἀφίνοντα τὸν δεξιὸν ὦμον καὶ τὸ δεξιὸν στῆθος γυμνὰ (εἰκ. 4). Διέτρεχαν δὲ μόνον τὰ $^5/_6$ τοῦ σταδίου.

Εἰκ. 4. Ἄγαλμα μαρμάρινον εἰς τὴν Ῥώμην. Κόρη νικήσασα δρόμον εἰς τὰ Ἡραῖα. Σύμβολον τῆς νίκης εἶνε ὁ κλάδος τοῦ φοίνικος παρὰ τὸν ἀριστερὸν πόδα.

2. Τὸ ἅλμα.

Τὸ *ἅλμα* (*ἅλλομαι* = πηδῶ) ἤτοι *πήδημα* εἶνε ἁπλουστάτη βιαία κίνησις, ἡ ὁποία καὶ πρὸς τέρψιν

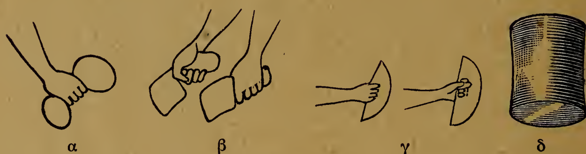
ἐκτελεῖται εἰς διαφόρους παιδιὰς ὑπὸ τῶν μικρῶν παιδίων καὶ ὡς ἀναγκαία παρουσιάζεται, ὁσάκις πρόκειται νὰ ὑπερβῇ τις τάφρον ἢ ἄλλο ἐμπόδιον. Εἶνε λοιπὸν συμπλήρωμα τοῦ δρόμου. Ταχέως ὅμως διεμορφώθη εἰς ἀγώνισμα καὶ ἀπαντῶμεν αὐτὸ ὡς τοιοῦτον ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρις ἡμῶν.

Τὸ ἅλμα, ὅπως πάντοτε, ἦτο καὶ τὸ πάλαι διαφόρων εἰδῶν, καθὼς ἅλμα εἰς μῆκος, ἅλμα εἰς ὕψος, ἅλμα ὑπὲρ ἐμπόδιον κτλ., ὡς ἀγώνισμα ὅμως ἦτο ἅλμα εἰς μῆκος. Δὲν εἶνε δὲ ἐντελῶς βέβαιον, ἂν οἱ ἀρχαῖοι εἶχαν, ὅπως ἡμεῖς τώρα, τὸ τριπλοῦν εἰς μῆκος ἅλμα (*'ς τὲς τρεῖς*), ἢ μόνον τὸ ἁπλοῦν, βέβαιον ὅμως εἶνε, ὅτι μετεχειρίζοντο ὄργανά τινα, τὰ ὁποῖα μόνον ἡ ἐπιστημονικὴ γυμναστικὴ ἔθεσε καὶ πάλιν τώρα εἰς χρῆσιν, ἀφ' οὗ κατὰ μίμησιν τῶν ἀρχαίων κατεσκεύασαν τοιαῦτα πρῶτοι οἱ Ἄγγλοι. Τὰ ὄργανα ταῦτα εἶνε οἱ *ἁλτῆρες*.

Οἱ ἁλτῆρες ἦσαν βάρη κατεσκευασμένα οὕτως, ὥστε νὰ συλλαμβάνωνται εὐκόλως διὰ τῆς χειρός. Ἐκ τῶν διαφόρων δὲ σχημάτων των τὸ μὲν *ἀμφίσφαιρον* (εἰκ. 5 α) ἢ ἐν γένει *ἀμφιβαρὲς* (β) σχῆμα ἀπαντᾷ κατὰ τὸν ἕκτον καὶ πέμπτον αἰῶνα π.Χ., τὸ *ἡμισφαιρικὸν* ἢ *ἐλλειψοειδὲς* (γ) ἔχον καὶ θέσιν διὰ τοὺς δακτύλους πρὸς λαβήν, κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα, τὸ δὲ *κυλινδρικὸν* (δ) κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Κατεσκευάζοντο δὲ καὶ ἐκ λίθων, ἀλλὰ κυρίως ἐκ τοῦ εὐπλάστου καὶ ὀλιγοδαπάνου μολύβδου. Οἱ ἁλτῆρες ἐδένοντο διὰ σχοινίου ἢ λωρίου, διὰ νὰ εἶνε εὐμετακό-

μιστοι καθ᾽ ὁδόν· ὅταν δὲ δὲν τοὺς μετεχειρίζοντο, τοὺς ἐκρέμων εἰς τοὺς τοίχους τῆς παλαίστρας (εἰκ. 14). Τὸ βάρος ἑνὸς ἁλτῆρος εἰς τὴν Ὀλυμπίαν εἶνε 4,629 γρμ., δύο δὲ ἁλτῆρες ἐκ Κορίνθου, ἀποτελοῦντες ζεῦγος, ἔχουν βάρος ἕκαστος 2,018 γρμ.

Οἱ ἁλτῆρες ἔκαμναν τὸ ἅλμα σύνθετον ἀγώνισμα· διότι ἀπῄτουν καὶ δύναμιν τῶν βραχιόνων, ἡ ὁποία ἔπρεπε ν᾽ ἀναπτυχθῇ ἐπιδεξίως, διὰ νὰ μὴ ἐμποδίσῃ

Εἰκ. 5.

τὴν ὁρμὴν τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον μὲ τοὺς ἁλτῆρας ἐγίνετο βαρύτερον.

Τὸ ἅλμα τῶν ἀρχαίων ἐγίνετο εἰς τὰ γυμνάσια καὶ εἰς τὰς παλαίστρας ἴσως μετὰ φορᾶς ἢ ἄνευ φορᾶς, ἀλλ᾽ ὡς ἀγώνισμα ἐγίνετο, φαίνεται, μόνον μετὰ φορᾶς· εἰς δὲ τὸ σημεῖον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀνεπήδων, ὑπῆρχεν αὖλαξ *(σκάμμα)*. Ἄλλοτε ὅμως ἀντὶ σκάμματος κατεσκεύαζαν ἁρμοδίως ἐκ χώματος ἢ σανίδων ὕψωμα ἐλαφρόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγίνετο τὸ τελευταῖον βῆμα κατὰ τὴν ἀναπήδησιν. Τὸ ὕψωμα τοῦτο, ὅταν ἦτο ξύλινον, ἔδιδε διὰ τῆς ἐλαστικότητός του μεγαλυτέραν ὁρμὴν εἰς τὸ σῶμα κατὰ τὸ ἅλμα· ἐλέγετο δὲ *βατήρ*.

Ὁ ἅλτης, γυμνὸς καὶ ἀφοῦ εἶχεν ἀλειφθῇ δι᾽ ἐλαίου, ἐλάμβανεν ἀνὰ ἕνα ἁλτῆρα εἰς τὰς χεῖράς του, τὰς προέτεινεν ἀναμετρῶν τὸ διάστημα, τὸ ὁποῖον εἶχε νὰ διατρέξῃ (εἰκ. 6α καὶ εἰκ. 7), καί, πρὶν ἐκκινήσῃ, συνέστελλεν αὐτὰς πρὸς τὸ στῆθος (β)· ὅταν δὲ ἀνεπήδα μετὰ δυνάμεως ἀπὸ τοῦ βατῆρος, ἐπρόβαλλε τὰς διὰ τῶν ἁλτήρων ὡπλισμένας χεῖρας (γ), ὥστε μεταθέτων οὕτω τὸ κέντρον τοῦ βάρους τοῦ σώματός του πρὸς τὰ ἐμπρός, νὰ ὠθήσῃ αὐτὸ περαιτέρω καὶ νὰ κάμῃ τὸ ἅλμα μακρύτερον. Ὅταν ὅμως κατὰ τὸ τέλος τοῦ πη-

Εἰκ. 6. Ἅλται ἐκ διαφόρων ἀγγείων.

δήματος ἐπρόκειτο νὰ πατήσῃ εἰς τὸ ἔδαφος, ἐπειδή, ἂν ἐξηκολούθει νὰ κρατῇ πρὸς τὰ ἐμπρὸς τοὺς ἁλτῆρας, θὰ κατέπιπτε καὶ θὰ ἐξετραχηλίζετο, κατεβίβαζεν ἐπιδεξίως τὰς χεῖρας πρὸς τὰ κάτω καὶ ὀπίσω (δ)· οὕτω δὲ μετέθετεν ἀποτόμως πρὸς τὰ ὀπίσω τὸ κέντρον τοῦ βάρους καὶ ἔφθανεν εἰς τὸ ἐσκαμμένον ἔδαφος μὲ «βῆμα ἑδραῖον καὶ εὔσημον» ἤτοι σταθερῶς ἀποτυπωμένον εἰς τὸ χῶμα· διότι, ἂν ὠλίσθαινε, τὸ ἅλμα ἦτο ἄκυρον. Τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπετυποῦντο τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν, ἐσημειώνετο διὰ μικρῶν ξυλαρίων ἢ διὰ γραμμῆς ἢ βόθρου, τὸν ὁποῖον ἔσκαπταν εἰς τὴν ἄμμον· φαίνεται ὅμως, ὅτι εἶχαν καὶ ξύλον μακρὸν βεβαίως, διὰ τοῦ ὁποίου ἐμετρεῖτο τὸ πήδημα, καὶ τότε τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν ἐξηλείφοντο μετὰ τὴν μέτρησιν· τὸ ξύλον τοῦτο ἐλέγετο *κανών*. Ἡ ἀπόστασις τοῦ ἴχνους τῶν ποδῶν ἀπὸ τοῦ σκάμματος ἢ τοῦ ἄκρου τοῦ βατῆρος ἦτο τὸ μῆκος τοῦ ἅλματος.

Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος πηδῶν ἐπάτει πέραν τοῦ σκάμματος, πέραν δηλαδὴ τῆς γραμμῆς τῆς ἀποπηδήσεως, ἐνομίζετο βεβαίως παραβάτης τῶν νόμων τοῦ ἅλματος καὶ ἴσως ἐκ τούτου προῆλθεν ἡ παροιμία «*πηδᾶν ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα*», λεγομένη ἐπὶ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι *κατηγοροῦνται*, ὅτι ὑπερβαίνουν *τὸ πρέπον μέτρον*. Ὁ χῶρος, εἰς τὸν ὁποῖον κατέληγε τὸ πήδημα, ἦτο ἐσκαμμένος, διὰ νὰ μὴ ἀντικρούωνται σκληρῶς οἱ πόδες· ἕνεκα δὲ τῆς τοιαύτης διαθέσεως αὐτοῦ φρονοῦν ἄλλοι, ὅτι παρήχθη ἡ ἀνωτέρω παροιμία, λεγομένη τότε ἐπὶ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι *θαυμάζονται*, διότι ἐκτελοῦν τι πέραν *τοῦ*

συνήθους μέτρου. Εἰς τὴν ἑρμηνείαν ταύτην «τὰ ἐσκαμμένα» εἶνε ἢ ὅλος ὁ ἐσκαμμένος χῶρος, ὁ ὁποῖος ἐδείκνυεν ἕως ποῦ περίπου ἠδύνατο νὰ φθάσῃ πηδῶν τις, ἢ αἱ σκαφαὶ αἱ δηλοῦσαι τὰ ἴχνη τῶν πηδώντων ἤτοι τὰ τέρματα τῶν ἁλμάτων.

Περίφημον ἅλμα εἶνε τὸ τοῦ Λάκωνος Χιόνιδος (52 ποδῶν). Ὡς μέγιστον ὅμως φέρεται τὸ ἅλμα τοῦ Φαΰλλου, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀπὸ τὸν Κρότωνα, πόλιν τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἤτοι τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ὅπου ἦσαν πολλαὶ καὶ μεγάλαι Ἑλληνικαὶ πόλεις. Ὁ Φάυλλος εἶναι γνωστὸς καὶ ὡς πολεμιστής· διότι κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν (480 π. Χ), ὅτε οἱ Ἕλληνες κατέστρεψαν τὸν μέγαν Περσικὸν στόλον, οἱ Κροτωνιᾶται ἐκ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ Ἑλλήνων ἔστειλαν εἰς βοήθειαν τῶν ὁμοφύλων ἓν πλοῖον πολεμικόν, τοῦ ὁποίου πλοίαρχος ἦτο ὁ Φάϋλλος. Οὗτος λοιπὸν λέγεται, ὅτι ἐπήδησεν εἰς τὰ Πύθια *55 πόδας,* οἱ ὁποῖοι (πρὸς 32,8 ἕκαστος) ἀντιστοιχοῦν πρὸς 18,04 μ. Ἀλλ᾽ ὅταν σκεφθῶμεν, ὅτι σήμερον ἡ παγκόσμιος πρόοδος εἰς τὸ ἁπλοῦν μὲν μετὰ φορᾶς ἅλμα εἶνε 7,62 μ., εἰς τὸ τριπλοῦν δὲ μετὰ φορᾶς εἶνε 14,90 μ., διστάζομεν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τὸ ἅλμα τοῦ Φαΰλλου εἶνε ἁπλοῦν, ἀφ᾽ οὗ ὑπερβαίνει τὴν μεγίστην σημερινὴν πρόοδον εἰς μὲν τὸ ἁπλοῦν ἅλμα κατὰ 10,42 μ, εἰς δὲ τὸ τριπλοῦν κατὰ 3,14 μ.!

Τοὺς ἁλτῆρας μετεχειρίζοντο προσέτι καὶ πρὸς ἄσκησιν τῶν χειρῶν καὶ τοῦ ἄνω κορμοῦ εἰς στάσιν ἢ εἰς κίνησιν *(ἁλτηροβολία).*

Τὸ λεγόμενον σήμερον *ἅλμα ἐπὶ κοντῷ* ἦτο πάλαι ἄγνωστον ὡς ἄσκησις εἰς τὰ γυμνάσια ἢ ὡς ἀγώνισμα. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ στρατιῶται στηριζόμενοι εἰς τὸ δόρυ ὑπερεπήδων τάφρους ἢ ἀνεπήδων ἐπὶ τὸν ἵππον.

Τὸ ἅλμα εἰς τοὺς Πανελληνίους ἀγῶνας δὲν ἐξετελεῖτο ὡς χωριστὸν ἀγώνισμα, ἀλλ' ὡς μέρος τοῦ πεντάθλου.

3. Ὁ δίσκος.

Τὸ ἀγώνισμα τοῦ δίσκου ἦτο παλαιότατον, καὶ λέγεται, ὅτι ὁ Ἀπόλλων διὰ τοῦ δίσκου ἐφόνευσε τὸν Ὑάκινθον. Προσέτι πολλοὶ ἥρωες ἀναφέρονται ὡς δισκοβόλοι, εἴδαμεν δὲ ἀνωτέρω (σ. 7 καὶ 18), ὅτι ὁ Ὅμηρος γνωρίζει τὸ γύμνασμα τοῦτο· ἀναφέρει μάλιστα δίσκον λίθινον καὶ δίσκον χυτὸν σιδηροῦν, τὸν ὁποῖον ὀνομάζει *σόλον*. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς τοὺς παλαιοτάτους μυθικοὺς χρόνους τὰ μέταλλα ἦσαν βεβαίως πολύτιμα, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ λίθινοι συμπαγεῖς δίσκοι ἦσαν συνηθέστεροι. Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς ὅμως χρόνους, χωρὶς νὰ παύσουν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔχουν λιθίνους δίσκους, κατεσκεύαζαν καὶ ἐξ ἄλλης ὕλης, καθὼς ἐκ ξύλου, πρὸ πάντων δὲ ἐκ χαλκοῦ σφυρηλάτου.

Οἱ δίσκοι εἶχαν σχῆμα φακοειδές, δηλ. ἦσαν πλάκες περιφερικαὶ (εἰκ. 7), λεπτότεραι κατὰ τὴν περιφέρειαν καὶ παχύτεραι κατὰ τὸ κέντρον. Ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν, διάμετρον εἶχαν συνήθως 17—30 ἐκ. μ. καὶ

βάρος 1,353—4,758 γρμ. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ἐξάγονται ὡς πρὸς τὸ βάρος μέν, ἔκ τινων δίσκων, οἱ ὁποῖοι σωθέντες εὑρίσκονται εἰς διάφορα μουσεῖα, ὡς πρὸς τὴν διάμετρον δέ, καὶ ἐκ τούτων καὶ ἐκ τῶν δίσκων, τοὺς ὁποίους κρατοῦν ἄνθρωποι παριστανόμενοι ὑπὸ διαφόρων ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης. Οἱ σωθέντες ὅμως δίσκοι εἶνε οἱ πλεῖστοι ἀναθήματα καὶ εἶχαν κατασκευασθῇ πρὸς τοῦτο καὶ ὄχι διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἰς γυμνάσια ἢ ἀγῶνας· διὰ τοῦτο δὲ καὶ φέρουν παραστάσεις πολὺ λεπτὰς (εἰκ. 7), αἱ ὁποῖαι θὰ κατεστρέφοντο, ἂν οἱ δίσκοι οὗτοι ἐτίθεντο ἀληθῶς εἰς χρῆσιν. Εὔλογον ὅμως εἶνε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ μέγεθος καὶ τὸ βάρος τῶν δίσκων ἐξηρτᾶτο τοὐλάχιστον ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς σωματικῆς δυνάμεως τῶν γυμναζομένων, καὶ ὅτι τίποτε δὲν ἠμπόδιζε νὰ φέρουν οἱ συνήθεις κατὰ τὰ γυμνάσια καὶ τοὺς ἀγῶνας δίσκοι κοσμήματά τινα ἁπλᾶ, ὡς π. χ. κύκλους συγκεντρικούς, ἀγκιστρωτὸν σταυρὸν (εἰκ. 8) κλ.

Εἰκ. 7. Δίσκος χαλκοῦς ἐξ Αἰγίνης, εὑρισκόμενος τώρα εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Βερολίνου. Κοσμεῖται ὑπὸ συγκεντρικῶν κύκλων καὶ ὑπὸ τῆς εἰκόνος ἅλτου.

Οἱ χρησιμοποιούμενοι εἰς τοὺς ἀγῶνας δίσκοι βε-

βαίως δὲν ἀνῆκαν εἰς ἰδιώτας, ἀλλ' οἱ εἰς τὰ γυμνάσια καὶ τὰς παλαίστρας ἴσως ἀνῆκαν εἰς τοὺς γυμναζομένους. Ἐφυλάσσοντο δὲ καὶ μετεκομίζοντο οἱ δίσκοι ἐντὸς θήκης (εἰκ. 8 β) κατεσκευασμένης πιθανῶς ἐκ δέρματος (εἰκ. 8 α).

Ὅπως εἰς τὸ ἅλμα εἶχαν τὸν βατῆρα, τοιουτοτρόπως εἰς τὸν δίσκον εἶχαν τὴν *βαλβῖδα*, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ὑποτεθῇ κύκλος ἢ ὕψωμα ἐκ γῆς ἢ σανίδων, εὐρύχωρον δι' ἕνα ἄνθρωπον ὄρθιον, τὸν δισκοβόλον· ἐκ τῆς βαλβῖδος δὲν ἔπρεπε νὰ ἐξέλθῃ οὗτος, ὅταν ἔρριπτε τὸν δίσκον (*ἐδίσκευεν*). Σκοπὸς τῆς δισκοβολίας ἦτο, τίς θὰ ῥίψῃ τὸν δίσκον εἰς μεγαλύτερον μῆκος. Διὰ νὰ μὴ εἶνε δὲ ὀλισθηρὸς ὁ δίσκος, ἔρριπταν χῶμα εἰς τὰς χεῖράς των οἱ δισκοβόλοι.

Εἰκ. 8. Δίσκος καὶ θήκη αὐτοῦ. Εἰκὼν ἐξ ἀγγείου.

Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς βολῆς ἐλάμβαναν στάσεις ἀλλεπαλλήλους διαφορωτάτας, χαριεστάτας καὶ χαρακτηριστικὰς διὰ τὴν λεγομένην σήμερον Ἑλληνικὴν δισκοβολίαν, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰς δεικνύουν αἱ εἰκόνες 9, 10 καὶ 11. Τοιαύτας στάσεις ἀπεικόνισαν περίφημοι καλλιτέχναι, καθὼς τὸν δισκοβόλον εἰκ. 10 ὁ περίφημος ἀνδριαντοποιὸς Μύρων. Ἐκ τῶν στάσεων τούτων γίνεται φανερόν, ὅτι διὰ τὴν δισκοβολίαν ἐχρειάζετο ὄχι μόνον δύναμις ἀλλὰ καὶ δεξιότης.

Εἰς τὸ μέρος εἰς τὸ ὁποῖον μετὰ βόμβου ἔφθανε καὶ ἔπιπτεν ὁ δίσκος, ἔθεταν ὡς σῆμα μικροὺς πασσάλους

α

β

γ

Εἰκ. 9. Δισκοβόλοι.

Εἰκ. 10. Ἀντίγλυφον τοῦ δισκοβόλου τοῦ Μύρωνος. Εὑρίσκεται εἰς τὴν Ῥώμην.

Εἰκ. 11. Δισκοβόλος ἐκ παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως.

ἢ ἥλους (εἰκ. 12), διὰ νὰ φαίνεται, ποῖος τὸν ἔρριπτεν εἰς μεγαλύτερον μῆκος. Ἕκαστος δὲ δισκοβόλος ἔρρι-

πτε πιθανῶς μόνον ἅπαξ τὸν δίσκον κατὰ τοὺς ἐπισήμους ἀγῶνας.

Ὁ δίσκος ἦτο γύμνασμα πολὺ ἀρεστὸν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς Σπάρτης μέχρι τῆς Ὀλβίας, πόλεως Ἑλληνικῆς εἰς τὰ βόρεια παράλια τοῦ Εὐξείνου πόντου. Εἰς τοὺς Πανελληνίους ὅμως ἀγῶνας δὲν ἐξετελεῖτο ὡς χωριστὸν ἀγώνισμα, ἀλλ' ὡς μέρος τοῦ πεντάθλου.

Εἰκ. 12. Δισκοβόλος μεταθέτων τὸ σῆμα. Εἰκὼν ἐξ ἀγγείου.

Ἡ λιθοβολία καὶ ἡ σφαιροβολία διὰ βαρείας σφαίρας δὲν εἶνε γνωστὰ ὡς ἀγωνίσματα τῶν ἀρχαίων. Φαίνεται ὅμως, ὅτι ἔκτακτά τινα ἀθλητικὰ κατορθώματα δὲν ἀφήνοντο ἀπαρατήρητα. Οὕτως εἰς τὴν Ὀλυμπίαν εὑρίσκεται λίθος ἀκατέργαστος βάρους 143 ½ χλγρμ. (112 ὀκάδων), ὁ ὁποῖος φέρει ἐπιγραφὴν λέγουσαν, ὅτι ὁ Βύβων ὁ υἱὸς τοῦ Φόλα ἀνύψωσε τὸν λίθον *καὶ ἔρριψεν* αὐτὸν ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του *διὰ μόνης τῆς μιᾶς χειρός*. Ἡ πρόοδος αὕτη εἶνε μεγάλη, διότι σήμερον ἡ μεγίστη παγκόσμιος πρόοδος εἰς τὴν ἁπλῆν ἄρσιν βάρους διὰ τῆς μιᾶς χειρός, ἐπιτευχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος Δ. Τοφάλου, ἀνέρχεται μόνον εἰς 68 ὀκ. 100 δράμια.

Μεγαλύτερον ὅμως εἶνε τὸ κατόρθωμα τοῦ υἱοῦ τοῦ Κριτοβούλου Εὐμάστα, ὁ ὁποῖος ἀνύψωσεν ἀπὸ τῆς γῆς δι' ἀμφοτέρων βεβαίως τῶν χειρῶν μέγαν λίθον, τὸν ὁποῖον σήμερον μόλις τέσσαρες ἄνδρες δύνανται νὰ μετακινήσουν. Ὁ λίθος οὗτος ζυγίζει 480 χλγρμ. ἤτοι 374 ὀκάδας, φέρει δὲ σχετικὴν ἐπιγραφὴν καὶ ἀνεκαλύφθη ἐσχάτως εἰς τὴν νῆσον Θήραν.

4. Ἀκόντιον.

Τὸ ἀγώνισμα τοῦτο εἶνε τόσον παλαιόν, ὅσον παλαιὸν εἶνε καὶ τὸ ἀκόντιον (δόρυ) ὡς πολεμικὸν ὅπλον. Ἐπειδὴ δὲ ἀκόντια ἔφεραν καὶ οἱ μυκηναῖοι πολεμισταί, ἔχουν δ' αὐτὰ ἀκόμη τώρα καὶ οἱ ἐντελῶς ἀπολίτιστοι λαοί, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶνε κατὰ τὴν καταγωγὴν παμπάλαια ὡς ὅπλα.

Ἡ ἁπλουστάτη μορφὴ αὐτῶν εἶνε ῥάβδος μακρὰ συνήθως 1,50 — 2,00 μ., φέρουσα ὀξεῖαν αἰχμὴν ἐκ σκληρᾶς ὕλης καὶ δὴ ἐκ μετάλλου. Ὅταν δὲ ἡ πολεμικὴ ἀσχολία καὶ ἄσκησις εἰς τὸ ἀκόντιον εἰσήχθη εἰς τὰ γυμνάσια καὶ τὰς παλαίστρας, τὸ μέγεθος καὶ τὸ βάρος τῶν πρὸς τοῦτο χρησιμοποιουμένων ἀκοντίων ἦτο ἀνάλογον πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ τὰς δυνάμεις τῶν ἀσκουμένων, ἑπομένως δὲ κατεσκευάζοντο ταῦτα ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο. Ἀλλ' ἂν τοῦτο εἶνε ἀληθές, τότε δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ διὰ τὰ γυμνάσια κατασκευαζόμενα ἀκόντια, ἀφ' οὗ δὲν ἔμελλαν νὰ φονεύουν, ἐπετρέπετο νὰ διαφέρουν κἄπως ἀπὸ τὰ διὰ

τὸν πόλεμον. Πράγματι—ἐν ᾧ τὸ μέγεθος αὐτῶν ποικίλλει, χωρὶς ὅμως ὡς πρὸς τοῦτο νὰ ἀποτελῆται εἶδος διάφορον ἀπὸ τὰ πολεμικὰ ἀκόντια—βλέπομεν συχνά, ὅτι δὲν ἔχουν αἰχμὴν (εἰκ. 14) ἢ ἔχουν μόνον μεταλλικήν τινα ἀμβλεῖαν ἐπένδυσιν τοῦ ἐμπροσθίου ἄκρου πρὸς προφύλαξιν αὐτοῦ ἀπὸ τὰς ἀφεύκτους προσκρούσεις κατὰ τὸν ἀκοντισμόν. Ἄλλοτε ὅμως πάλιν ἔχουν αἰχμὴν καὶ μάλιστα πολὺ ὀξεῖαν (εἰκ. 13).

Εἰκ. 13. Ἡ ἑτέρα πλευρὰ τοῦ δίσκου (εἰκὼν 7) παριστάνουσα ἀκοντιστήν.

Οἱ *ἀσκούμενοι* ἠκόντιζαν ἢ εἰς μῆκος, ζητοῦντες νὰ ὑπερακοντίσουν ὁ εἷς τὸν ἄλλον, ἢ ἐπὶ σκοπόν, δηλ. διὰ νὰ ἐπιτύχουν καὶ κτυπήσουν στόχον τινὰ (σημάδι). Ἐνίοτε ἡ ἐπὶ σκοπὸν ἀκόντισις ἐγίνετο γονυπετῶς. Πρὸς τοῦτο βεβαίως ἦσαν προσφορώτερα τὰ αἰχμηρὰ ἀκόντια, τὰ ὁποῖα ἐνεπηγνύοντο εἰς τὸν στόχον, ὅστις πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ξύλινος. Ὁ ἐπὶ σκοπὸν ἀκοντισμὸς ἐξήσκει καὶ τὴν ὀξυδέρκειαν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὴν ἱκανότητα τῆς δι' αὐτῶν καταμετρήσεως τῶν ἀποστάσεων. Οἱ *ἀγωνιζόμενοι* ὅμως φαίνεται, ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ὁμήρου, ὁ ὁποῖος μόνον ἀκοντισμὸν εἰς μῆκος ἀναφέρει, δὲν ἠκόντιζαν ἐπὶ σκοπόν,

ἀλλ' εἰς μῆκος πρὸς ὡρισμένην διεύθυνσιν. Ἕκαστος δὲ ἀγωνιστὴς πιθανῶς μόνον ἅπαξ ἐδικαιοῦτο νὰ ἀκοντίσῃ.

Τὸ ἀκόντιον εἰς τὸν πόλεμον καὶ τὸ κυνήγιον ἢ ἐρρίπτετο μακρόθεν διὰ τῆς χειρὸς ἢ κρατούμενον ὠθεῖτο ἐκ τοῦ πλησίον εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀντιπάλου. Εἰς τὰ γυμνάσια δὲ καὶ τὰς παλαίστρας καὶ τοὺς ἀγῶνας μόνον ἐρρίπτετο. Τὰ ῥιπτόμενα ἀκόντια ἢ ἐκρατοῦντο ἀμέσως ὑπὸ τῆς χειρὸς πρὶν ἀκοντισθοῦν, ἢ εἶχαν προσδεδεμένην θηλειάν, λεγομένην *ἀγκύλην*, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐτίθεντο ὁ δείκτης δάκτυλος ἢ καὶ ὁ μέσος (εἰκ. 13) καὶ ἐξηκόντιζαν αὐτὰ κρατούμενα μόνον ἐκ τῆς ἀγκύλης. Οὗτος ὁ τρόπος τῆς ἐξακοντίσεως διὰ τῆς ἀγκύλης ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὰ γυμνάσια, πιθανώτατα δὲ καὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας. Ἡ ἀγκύλη (εἰκ. 14) ἐσχηματίζετο διὰ σχοινίου ἢ συνηθέστερον διὰ λωρίου, τὸ ὁποῖον ἔδεναν *(ἐναγκυλῶ)* κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἀκοντίου (ὅθεν τοῦτο ἐλέγετο καὶ *μεσάγκυλον*) ἢ ὅπου περίπου ἦτο τὸ κέντρον τοῦ βάρους. Τὸ ἄνοιγμα τῆς ἀγκύλης ἐκανόνιζεν ἕκαστος, ὅπως ἤθελεν ἑκάστοτε. Ὁ θέλων ν' ἀκοντίσῃ ἔθετε τοὺς δακτύλους ἐντὸς τῆς ἀγκύλης καὶ ἢ τῇ βοηθείᾳ τῶν ἄλλων δακτύλων ἐκράτει οὕτω τὸ ἀκόντιον παρὰ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς ὁριζόντιον γραμμὴν πρὶν ἀκοντίσῃ, ἢ ἐκ τῶν κάτω μὲ ὁρμὴν ἕλκων τὴν ἀγκύλην ἐξηκόντιζεν αὐτὸ πρὸς τὰ ἐμπρός, βλέπων μάλιστα αὐτὸς πρὸς τὰ ὀπίσω (εἰκ. 13), ὅπως οἱ δισκοβόλοι (εἰκ. 10 καὶ 11). Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐξακοντίσεως μόνον οἱ

ἐντὸς τῆς ἀγκύλης δάκτυλοι εἰργάζοντο, οἱ δὲ ἄλλοι ἔμεναν ἀμέτοχοι τῆς βολῆς. Ἡ διὰ τῆς ἀγκύλης ἐξακόντισις ἔδιδεν εἰς τὸ δόρυ περιστροφικὴν περὶ τὸν ἄξονά του κίνησιν καὶ τόσον μεγάλην ὁρμήν, ὥστε

Εἰκ. 14. Ἐξ ἀγγείου. Παλαιστρίτης ἀκοντιστὴς κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς *ἀγκύλην,* διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς *ἀκόντιον.* Πρόκειται νὰ προσδέσῃ τὴν ἀγκύλην εἰς τὸ ἀκόντιον. Ἀριστερὰ εἶνε κρεμασμένοι ἐκ τοῦ τοίχου τῆς παλαίστρας ἁλτῆρες, δεξιὰ εἶνε ἕτερον ἀκόντιον καὶ σκαλιστήριον, χρήσιμον διὰ τὰ σκάμματα. Ἐπιγραφὴ «*καλὸς ὁ παῖς*».

ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἄνευ ἀγκύλης ἔρριπτε τὸ ἀκόντιον εἰς ἀπόστασιν 25 μέτρων, μετ' ἀγκύλης τὸ ἔρριψεν εἰς ἀπόστασιν 65 μ.

Τὸ μέρος, ὅθεν ἐξηκόντιζαν, ἦτο βεβαίως ὡρισμένον καὶ ἴσως τὸ αὐτὸ ἢ ὅμοιον πρὸς τὴν βαλβῖδα τῆς δι-

σκοβολίας, τὸ δὲ τέρμα τῆς βολῆς ἐσημειοῦτο πιθανῶς διὰ ἥλου ἐμπηγνυομένου ἢ διὰ γραμμῆς ἢ βόθρου σκαπτομένου διὰ τοῦ σκαλιστηρίου (εἰκ. 14).

Τὸ ἀκόντιον, ὅπως καὶ τὸ ἅλμα καὶ ὁ δίσκος μόνον ὡς μέρος τοῦ πεντάθλου ἐτελεῖτο εἰς τοὺς Πανελληνίους ἀγῶνας.

5. Πάλη.

Εἴπαμεν ἤδη ὅτι ἡ πάλη μετὰ τοῦ δρόμου εἶνε τὰ ἀρχαιότατα ἀγωνίσματα· ἀλλὰ καὶ ὡς γυμνάσματα εἶνε ἐπίσης παλαιότατα· διὸ καὶ τὰ δύο κυριώτατα μέρη τοῦ γυμνασίου, ὁ *δρόμος* καὶ ἡ *παλαίστρα,* ὠνομάσθησαν ἀπ' αὐτῶν. Τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπάλαιαν, ἦτο ἐσκαμμένον *(σκάμμα)* καὶ προσφόρως παρεσκευασμένον δι' ἄμμου ἢ ὀλισθηροῦ πηλοῦ, ὅστις ἔκαμνε τοὺς *παλαιστὰς* ἐντελῶς ἀγνωρίστους, διότι προσετίθετο εἰς τὴν κόνιν μὲ τὴν ὁποίαν ἐκόνιζαν τὸ δι' ἐλαίου ἀλειφθὲν γυμνὸν σῶμά των. Εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας εἰσήχθη τῷ 708 π. Χ. ὡς ἀγὼν *ἀνδρῶν,* τῷ δὲ 632 καὶ ὡς ἀγὼν *παίδων* (ἐτῶν 17 — 20).

Οἱ ἄλλοι ἆθλοι εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθοῦν καὶ μόνοι, ἀλλ' ἡ πάλη ἀπαιτεῖ κατ' ἀνάγκην ἀνταγωνιστὴν καὶ ἑπομένως εἶνε ἐκ φύσεως ἀγώνισμα. Ἀπαιτεῖ δὲ τὴν συμμετοχὴν ὅλων τῶν μελῶν τοῦ σώματος εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ διὰ τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σπουδαιοτάτη ἄσκησις. Ἐν ᾧ δὲ διὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ δρόμου ἦσαν ἁρμόδια τὰ ἐλαφρὰ σώματα, διὰ

τὴν πάλην κατάλληλα ἦσαν τὰ βαρέα καὶ μυώδη.

Εἶνε δὲ ἡ πάλη δύο εἰδῶν· πρῶτον *ὀρθὴ* ἢ *ὀρθία πάλη* (ὀρθοστάδην πάλη, *ὀρθοπάλη*), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ *παλαιστὴς* προσπαθεῖ νὰ *καταβάλῃ* ἢ *καταπαλαίσῃ* (ῥίψῃ κάτω) τὸν *ἀντίπαλον (καταβλητικὴ πάλη)* οὕτως, ὥστε τὰ νῶτά του νὰ ἔλθουν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ ἔδαφος. Ἡ δυσκολία ὅμως ἦτο κυρίως, ὄχι πῶς νὰ ἀνατρέψῃ τις τὸν πεσόντα, ἀλλὰ πῶς νὰ καταβάλῃ τὸν ὄρθιον ἀντίπαλον, ὁ ὁποῖος πάντοτε ἠγωνίζετο νὰ μὴ πέσῃ. Διὰ νὰ ἀναγορευθῇ τις ὅμως νικητής, ἔπρεπε νὰ καταβάλῃ τρεῖς φορὰς τὸν ἀντίπαλον *(τριαγμός, τριάζειν)*, ἐκτὸς ἂν οὗτος ὡμολόγει ἐν τῷ μεταξὺ ὅτι ἡττήθη, παραιτούμενος τοῦ περαιτέρω ἀγῶνος.

Τὸ δεύτερον εἶδος τῆς πάλης ἐλέγετο *κύλισις* ἢ *ἀλίνδησις* καὶ ἐτελεῖτο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, πρὸς τὸν σκοπὸν ὄχι νὰ ἀνατρέψῃ τις τὸν ἀντίπαλον, ὡς εἰς τὴν ὀρθοπάλην, ἀλλὰ νὰ τὸν ἐξαναγκάσῃ νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἡττήθη. Ἡ ὁμολογία τῆς ἥττης ἐλέγετο *ἀπαγόρευσις (ἀπαυδᾶν)* καὶ ἐδηλοῦτο διὰ τῆς ἀνυψώσεως μόνου τοῦ δείκτου δακτύλου *(δάκτυλον ἀνατείνεσθαι)* ἢ ὅλης τῆς χειρὸς (ὅρα εἰκ. κατωτέρω, ὅπου περὶ πυγμῆς ὁ λόγος). Οἱ ἀντίπαλοι ἤρχιζαν ὄρθιοι καί, ὅταν ὁ εἷς ἔπιπτεν, ἐξηκολούθουν παλαίοντες ἐπὶ τῆς ἄμμου μέχρι *ἀπαγορεύσεως*. Ἡ κύλισις ἦτο γύμνασμα τῶν παλαιστρῶν, εἰς δὲ τοὺς δημοσίους ἀγῶνας μόνον ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς πυγμῆς ἐπετρέπετο ὡς ἴδιον ἀγώνισμα.

Ὁ Ὅμηρος γνωρίζει μόνον τὴν ὀρθὴν πάλην· ταύτην

ἠγωνίζοντο πάντοτε οἱ Ἕλληνες εἰς τοὺς ἐπισήμους ἀγῶνάς των καὶ ὡς ἴδιον ἀγώνισμα καὶ ὡς μέρος τοῦ πεντάθλου, καὶ αὕτη εἶνε ἡ ὀνομαζομένη σήμερον *Ἑλληνικὴ πάλη*, τῆς ὁποίας ὅμως οἱ κανόνες δὲν τηροῦνται πάντοτε τώρα ἀκριβῶς.

Ἐπὶ Ὁμήρου οἱ παλαισταὶ τῆς ὀρθίας πάλης συμπλέκονται ἀμέσως, οἱ δὲ θεαταὶ ἀνυπομονοῦν, διότι ἡ πάλη διαρκεῖ πολύ. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως τὸ ἀγώνισμα τοῦτο γίνεται πολύπλοκον, ἡ δὲ πανουργία τοῦ Ὀδυσσέως, τὴν ὁποίαν ἐθαύμασαν τότε οἱ θεαταί, — ὁ Ὀδυσσεὺς ἀνυψωθεὶς εἰς τὸν ἀέρα ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου Αἴαντος, ἐκτύπησε διὰ τῆς πτέρνης ὄπισθεν τοῦ γόνατός του (τὸν *κώληπα*), παρέλυσεν οὕτω τὸ σκέλος ὅλον καὶ ἐξήπλωσεν αὐτὸν κάτω — ἡ πανουργία αὕτη ἀπομένει ἁπλουστάτη ἔμπνευσις τῆς στιγμῆς πρὸ τῶν τεχνασμάτων ἢ *παλαισμάτων* (*σχημάτων*), τὰ ὁποῖα ἐπενοήθησαν κατόπιν, καταστήσαντα τὴν πάλην «*τὸ τεχνικώτατον καὶ πανουργότατον τῶν ἀθλημάτων*».

Οἱ ἀντίπαλοι ἐλάμβαναν θέσιν ἀπέναντι ἀλλήλων, πατοῦντες σταθερῶς μὲ ἀνοικτὰ σκέλη (*βαρεῖς, στάσιμοι, μόνιμοι*), κλίνοντες πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ σχηματίζοντες περίπου καμπύλην γραμμὴν διὰ τῆς ῥάχεως (*γύρωσις*), ἐν ᾧ ἡ κεφαλὴ ὑψωμένη παρηκολούθει ἀγρύπνως πᾶσαν κίνησιν τοῦ ἀνταγωνιστοῦ, διὰ νὰ μὴ δώσῃ ἀλλὰ τοὐναντίον νὰ εὕρῃ *λαβὴν* εἰς αὐτόν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μέν, πρὶν συμπλακοῦν, ἐδοκίμαζεν ὁ εἷς τὴν δύναμιν τῶν χειρῶν τοῦ ἄλλου, συλλαμβάνων αὐτὰς

(*ἀκροχειρισμός*, εἰκ. 15) καὶ ἐπιζητῶν εὐκαιρίαν πρὸς συμπλοκήν. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς πρώτης συμπλοκῆς ἐξηρτᾶτο πολὺ ἡ ἔκβασις τῆς πάλης, διὰ τοῦτο ἕκαστος ἐφυλάσσετο προσεκτικά, νὰ μὴ δώσῃ πλεονεκτήματα εἰς τὸν ἀντίπαλον, καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀκροχειρισμὸς διήρκει πολλάκις ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ἐν τῷ μεταξύ, πλὴν ἄλλων τεχνικῶν στροφῶν καὶ

Εἰκ. 15. Ἐκ παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως. Δεξιὰ τῶν παλαιστῶν *ἔφεδρος* (ὅρα κατωτέρω περὶ πεντάθλου) καὶ ἀριστερὰ ἀγωνοθέτης τις, κρατοῦντες κλάδους φοίνικος.

ἐπιθέσεων καὶ *ὠθισμῶν*, ἀπεπειρῶντο νὰ συλλάβουν τὸν πόδα ἢ τὸ σκέλος τοῦ ἀντιπάλου καὶ ἀνυψοῦντες αὐτὸ βιαίως νὰ τὸν *ἀνατρέψουν* ὕπτιον, ἢ συνδυάζοντες ἄλλας κινήσεις προσεπάθουν νὰ ἀλλάξουν θέσιν τινά, ἡ ὁποία δὲν ἦτο καλή.

Ὅταν δὲ συνεπλέκοντο, ἐξηκολούθει μὲν καὶ πάλιν ἡ ἄμυνα, ἀλλ᾿ ὁ εἷς τῶν παλαιστῶν ἐζήτει ἢ νὰ ὑψώσῃ (εἰκ. 16) καὶ καταρρίψῃ τὸν ἀντίπαλον ἢ νὰ

τὸν πιέσῃ τόσον, ὥστε οὗτος νὰ καταπονηθῇ καὶ *ἀπαγορεύσῃ*. Τοῦ Ὀδυσσέως τὸ τέχνασμα (*πτερνίζειν*) ἦτο ἐπίσης σύνηθες, ὅπως συνήθης ἦτο ὁ *ὑποσκελισμὸς* (τρικλοποδιά, πεδοκλιά). Πολλάκις δὲ περιέκλειαν διὰ τῶν σκελῶν των τὰ σκέλη τοῦ *καταπεσόντος* ἀντιπάλου, διὰ νὰ μὴ ἀνεγερθῇ.

Εἰκ. 16. Σύμπλεγμα παλαιστῶν ἐκ μαρμάρου.

Ἐπικίνδυνά τινα παλαίσματα, ὡς π.χ. περιπλοκή τις τῶν χειρῶν περὶ τὸν λαιμὸν τοῦ ἀντιπάλου κινδυνεύουσα νὰ ἀποπνίξῃ αὐτόν, διαστροφὴ τῶν χειρῶν του ἢ ἄλλη τις παρεκτροπὴ παρὰ τὰς ἀγωνιστικὰς συνηθείας (*παρὰ τὸν νόμον τὸν ἐναγώνιον*), ἀπηγορεύετο· ὅπως δὲ εἰς τὴν παλαίστραν οἱ παιδοτρίβαι, οἱ γυμνασταὶ καὶ ὁ γυμνασιάρχος, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς δημοσίους ἀγῶνας οἱ ἀλύται ἢ οἱ μαστιγοφόροι ἦσαν πάντοτε ἕτοιμοι νὰ παρέμβουν διὰ τῆς ῥάβδου καὶ σωφρονί-

σουν τὸν *κακομαχοῦντα*, ἐν ᾧ οἱ Ἑλλανοδίκαι ἐπέβαλλαν καὶ πρόστιμα.

Ἀλλὰ καὶ οἱ θεαταὶ παρηκολούθουν ὅλοι ὡς κριταὶ τὴν ἅμιλλαν καὶ ἠρέσκοντο εἰς τὰς ὡραίας στάσεις, τὰς ὁποίας παρουσίαζαν τὰ ῥωμαλέα καὶ εὔτορνα σώματα κατὰ τὴν ὀρθίαν πάλην. Διὰ τὸν παλαιστὴν δὲ αὐτὸν ἡ πάλη ἦτο διαρκὴς καὶ ἄπτωτος προσοχὴ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ νοῦ, χρησιμοποίησις καὶ ἔντασις τῶν δυνάμεων ὅλων τῶν μελῶν τοῦ σώματος, πλασταὶ ἐπιθέσεις, ἀπατηλαὶ κινήσεις ἢ θέσεις, προφύλαξις, ὥστε νὰ μὴ δώσῃ ἐπικίνδυνον λαβὴν εἰς τὸν ἀντίπαλον, καὶ ὀξύτης εἰς τὸ νὰ ὠφεληθῇ ἀπό τινα λαβήν, τὴν ὁποίαν δίδει οὗτος.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπίστευαν, ὅτι πρῶτος ὁ Θησεὺς ἔκαμε τὴν πάλην ἀγώνισμα *τεχνικόν*, ἐν ᾧ πρότερον ἐνίκα πάντοτε ὁ ἰσχυρότερος καὶ μεγαλοσωμότερος. Ὁ Θησεὺς ἦτο Ἀθηναῖος, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐφημίζοντο πάντοτε ὡς καλοὶ «κατασκευασταὶ» *(τέκτονες)* ἀθλητῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Θηβαῖοι ἐφημίζοντο ὡς παλαισταὶ καλύτεροι (παλαιστικώτεροι) τῶν Σπαρτιατῶν· ἐπιστεύθη μάλιστα, ὅτι διὰ τοῦτο εἶχαν νικήσει αὐτοὺς εἰς τὴν παρὰ τὰ Λεῦκτρα μάχην, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχαν ἔλθει εἰς χεῖρας. Οἱ Σπαρτιᾶται φαίνεται, ὅτι περιεφρόνουν τὰ τεχνάσματα εἰς τὴν πάλην καὶ ὑπερηφανεύοντο, ὁσάκις ἐνίκων διὰ τῆς δυνάμεως. «Δὲν εἶμαι (λέγει ἐπίγραμμα εἰς Σπαρτιάτην παλαιστήν), δὲν εἶμαι παλαιστὴς Μεσσήνιος οὔτε Ἀργεῖος· ἡ Σπάρτη εἶνε πατρίς μου, ἡ Σπάρτη ἡ

περίφημος διὰ τοὺς ἄνδρας της. Ἐκεῖνοι μεταχειρίζονται τεχνάσματα, ἀλλ᾽ ἐγώ, καθὼς πρέπει εἰς τοὺς παῖδας τῶν Λακεδαιμονίων, νικῶ διὰ μόνης τῆς δυνάμεως».

Φαίνεται ὅμως, ὅτι, ἂν καὶ διεκρίνοντο πόλεις τινὲς ὡς ἐπιτηδεύουσαι τεχνικώτερον τρόπους τινὰς τῆς πάλης, ἀλλ᾽ ὅμως οἱ γενικοὶ κανόνες καὶ τοῦ ἀγῶνος τούτου, ὅπως καὶ τῶν λοιπῶν, ἦσαν οἱ αὐτοὶ διὰ πάντας τοὺς Ἕλληνας, τοὺς κατοικοῦντας τὰς ὑπὸ τῆς Μεσογείου θαλάσσης βρεχομένας χώρας· διὰ τοῦτο ἠδύναντο νὰ ἀγωνίζωνται πρὸς ἀλλήλους εἰς κοινοὺς ἀγῶνας.

Περίφημοι παλαισταὶ ἦσαν ὁ ἐκ Πατρῶν Χείλων, ὁ ἐκ Τενέδου Δημοκράτης, ὁ Λάκων Ἱπποσθένης καὶ ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας Στράτων, ὁ ὁποῖος, πάσχων τὸν σπλῆνα, ἐπεδόθη εἰς τὴν γυμναστικὴν κατὰ διαταγὴν τῶν ἰατρῶν, διὰ νὰ θεραπευθῇ μόνον, ἀλλ᾽ ἔπειτα ἔγεινεν ἐπιφανέστατος ἀγωνιστής. Διασημότατος ὅμως πάντων ἦτο ὁ μαθητὴς τοῦ φιλοσόφου Πυθαγόρου Μίλων ὁ Κροτωνιάτης· οὗτος ἦτο τόσον ῥωμαλέος, ὥστε ἔκλειεν ἐντὸς τῆς παλάμης του καρπὸν ῥοιᾶς, τὸν ὁποῖον οὔτε αὐτὸς ἔβλαπτε διὰ τῆς πιέσεως οὔτε ἄλλος τις ἠδύνατο νὰ ἀφαιρέσῃ. Διηγοῦνται δὲ καὶ ἄλλα θαυμάσια περὶ αὐτοῦ· π. χ. ὅτι οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ τὸν μετακινήσῃ ἱστάμενον ἐπὶ δίσκου, τὸν ὁποῖον εἶχαν ἀλείψει δι᾽ ἐλαίου· ὅτι περιέδενε τὸ μέτωπον του διὰ χορδῆς, τὴν ὁποίαν ἔπειτα διερρήγνυε κρατῶν τὴν ἀναπνοήν του καὶ οὕτω γεμίζων δι᾽ αἵματος τὰς φλέ-

βας τοῦ μετώπου· ὅτι προσεκόλλα εἰς τὰ πλευρὰ τὸν βραχίονά του μέχρι τοῦ ἀγῶνος, ἔτεινε τὴν χεῖρα πρὸς τὰ ἐμπρός, ἥπλωνε τὸν ἀντίχειρα πρὸς τὰ ἄνω, τοὺς δὲ λοιποὺς δακτύλους ἔκλειε καὶ ἐκάλει οἱονδήποτε ἄνδρα νὰ μετακινήσῃ, ἂν δύναται, τὸν μικρόν του δάκτυλον. Ὅταν δ' ἐπολέμει ἡ πατρίς του κατὰ τῆς πόλεως Συβάρεως, αὐτὸς φορῶν λεοντῆν καὶ ῥόπαλον, ὡς ὁ Ἡρακλῆς, ἐξεστράτευσεν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν συμπολιτῶν του καὶ ἔτρεψε τοὺς ἐχθροὺς εἰς φυγήν.—Μόνον ὁ ἐξ Αἰτωλίας βουκόλος Τίτορμος ἦτο ἐκ τῶν συγχρόνων ἀνώτερος τοῦ Μίλωνος κατὰ τὴν ῥώμην. Οὗτος ἐκίνει εὐχερῶς καὶ ὕψωνε καὶ μετέφερεν ἐπὶ τῶν ὤμων λίθον μέγιστον, τὸν ὁποῖον ὁ Μίλων δυσκόλως ἐκίνει. Εἰς δὲ τὴν ἀγέλην τῶν βοῶν ὁ Τίτορμος συνέλαβεν ἀπὸ τοῦ ποδὸς μέγιστον ἄγριον ταῦρον, καί, ἐν ᾧ τὸν ἐκράτει οὕτω βιαίως, συνέλαβεν ὁμοίως καὶ ἄλλον διερχόμενον· ὁ δὲ Μίλων, ἰδὼν τοῦτο, ἔτεινε πρὸς τὸν οὐρανὸν τὰς χεῖρας καὶ ἀνέκραξεν· «Ὦ Ζεῦ, μήπως ἐγέννησας τοῦτον ἄλλον Ἡρακλέα;»— Ὁ Μίλων ἀπέθανεν οἰκτρὸν θάνατον· διότι ἠθέλησε διὰ τῶν χειρῶν νὰ σχίσῃ εἰς τὸ δάσος κορμὸν δρυός, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχαν ἐμπήξει ἤδη σφῆνας. Ἀλλ' ἀφ' οὗ διὰ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν του διήνοιξεν ὀλίγον τὴν σχισμὴν καὶ ἐξέπεσαν οἱ σφῆνες, ἠλαττώθη δὲ ἡ δύναμίς του, συνεκλείσθη βιαίως ὁ κορμός, κρατήσας ἐντὸς καὶ τὰς χεῖρας τοῦ Μίλωνος, ὁ ὁποῖος μὴ δυνάμενος πλέον νὰ ἀπαλλαγῇ, ἔγινε βορὰ τῶν λύκων.

6. Πένταθλον.

Τὸ *πένταθλον* ἦτο σύνθετον ἀγώνισμα καὶ εἰσήχθη εἰς τὰ Ὀλύμπια συγχρόνως μὲ τὴν πάλην ἤτοι τῷ 708 π. Χ., ἂν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπίστευαν, ὅτι οἱ Ἀργοναῦται, τελέσαντες ἀγῶνας εἰς τὴν νῆσον Λῆμνον, εἶχαν ἀγωνισθῆ καὶ εἰς τὸ πένταθλον. Ἀπετελεῖτο δὲ τοῦτο ἐκ *πέντε* ἀγώνων: (ἁπλοῦ) δρόμου, ἀκοντίου, ἅλματος, δίσκου, πάλης. Εἰς τούτους τοὺς 5 ἀγῶνας εἷς ἀνεκηρύσσετο ὁριστικὸς νικητής, ὀνομαζόμενος *πένταθλος*, καὶ οὗτος ἐλάμβανε τὸ ἓν καὶ μόνον διδόμενον βραβεῖον. Τὸ πένταθλον, καθὼς καὶ ἄλλα ἀγωνίσματα, συνωδεύοντο ἀπὸ μουσικὴν αὐλῶν, οἱ ὁποῖοι ηὔλουν τὸ λεγόμενον *πυθικὸν αὔλημα*.

Τίς ἦτο ἡ σειρὰ τῶν ἀνωτέρω ἀθλημάτων κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγῶνος, δὲν γνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος. Φαίνεται, ὅτι ἡ πάλη ἦτο τελευταία· ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἴσως οὔτε τὸ ἅλμα καὶ ὁ δρόμος οὔτε ὁ δίσκος καὶ τὸ ἀκόντιον ἐτελοῦντο κατὰ συνέχειαν· διότι τὸ ἅλμα καὶ ὁ δρόμος εἶνε δρομικὰ ἀγωνίσματα, τὰ ὁποῖα καταπονοῦν τοὺς πόδας, ἐν ᾧ τὰ ἄλλα δύο καταπονοῦν τὴν δεξιὰν χεῖρα. Εἶνε λοιπὸν πιθανόν, ὅτι μεταξὺ τῶν δύο δρομικῶν ἐτάσσετο τὸ ἀκόντιον ἢ ὁ δίσκος, ὥστε νὰ μὴ ἀποκάμουν μήτε οἱ πόδες μήτε αἱ χεῖρες ἀγωνιζόμεναι ἀδιακόπως.

Εἰς τὸ πένταθλον δὲν μετεῖχαν οἱ ἄριστοι δρομεῖς οὔτε οἱ πρῶτοι παλαισταί, διότι τότε οἱ μὲν δρομεῖς, ὡς ἐλαφροί, θὰ ἦσαν ἀκατάλληλοι παλαισταί, καθὼς

πάλιν οἱ βαρεῖς παλαισταὶ θὰ ἦσαν ἀκατάλληλοι δρομεῖς. Διὰ τοῦτο πᾶς πένταθλος, ἐπειδὴ δὲν ἐνίκα τοὺς *ἄκρους*, ἤτοι τοὺς πρώτους εἰς ἕκαστον ἀγώνισμα, ἐλέγετο πένταθλος *ὕπακρος*.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ ἀγωνιζόμενοι εἰς τὸ πένταθλον ἔπρεπε νὰ ἐπιδείξουν ὡρισμένον τινὰ βαθμὸν προόδου εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν τεσσάρων πρώτων ἀθλημάτων. Ὅσοι δὲ πράγματι κατώρθωναν τοῦτο, προέβαιναν εἰς τὸ τελευταῖον ἀγώνισμα, τὴν πάλην. Πρὸς τοῦτο ἐγίνετο κλήρωσις τῶν ζευγῶν κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τὴν πυγμὴν καὶ εἰς τὸ παγκράτιον (ὅρα κατωτέρω) καὶ εἰς τὴν πάλην, τελουμένην ὡς μεμονωμένον ἀγώνισμα. Ὁ τρόπος οὗτος ἦτο ὁ ἑξῆς·

Ἐντὸς ἀγγείου ἀργυροῦ *(κάλπιδος)* ἐτίθεντο μικροὶ κλῆροι ἰσάριθμοι πρὸς τοὺς μέλλοντας νὰ ἀγωνισθοῦν. Δύο κλῆροι ἔφεραν ἐπιγεγραμμένον τὸ γράμμα Α, ἄλλοι δύο τὸ Β, ἄλλοι δύο τὸ Γ κτλ. Ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγωνιστῶν ἦτο περιττός, ἓν γράμμα (ἐπὶ τριῶν τὸ Β, ἐπὶ 5 τὸ Γ κτλ.) θὰ ἦτο μόνον ἐπὶ ἑνὸς κλήρου. Ἕκαστος ἀγωνιστής, ἀφ' οὗ προσευχηθῇ, θέτων τὴν χεῖρα εἰς τὴν κάλπιν ἐξάγει ἕνα κλῆρον, καί, χωρὶς νὰ ἴδῃ αὐτόν, ὑψώνει τὴν χεῖρα πρὸς τὰ ἄνω. Ὁ ἀλυτάρχης παρίσταται καὶ δύναται νὰ διατάξῃ τοὺς ἀλύτας νὰ μαστιγώσουν ἢ νὰ ἐκδιώξουν τὸν παραβαίνοντα τὴν διάταξιν ταύτην πρὸς τὸν σκοπὸν δόλου. Ἀφ' οὗ ὅλοι ἐξαγάγουν οὕτως ἀνὰ ἕνα κλῆρον, τότε εἷς Ἑλλανοδίκης ἢ ὁ ἀλυτάρχης περιερχό-

μενος ἐπισκοπεῖ τοὺς ὑψηλὰ κρατουμένους κλήρους καί, βλέπων τίνες ἔλαβαν ὅμοια γράμματα, σχηματίζει ζεύγη ἐξ αὐτῶν. Ὅταν ὁ ἀριθμὸς εἶνε περιττός, ὁ λαβὼν τὸ μεμονωμένον γράμμα δὲν ἔχει ἀντίπαλον καὶ λέγεται *ἔφεδρος* (εἰκ. 15 καὶ 19). Μετὰ τὸν πρῶτον ὅμως ἀγῶνα τῶν πληρωθέντων (ἂν ὑποτεθοῦν ὄχι ὀλιγώτεροι τῶν 5), ἐγίνετο ἴσως δευτέρα κλήρωσις συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἐφέδρου. Καὶ ἂν μὲν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγωνισθέντων πρώτων ζευγῶν ἦτο περιττὸς (π.χ. 3), τότε οἱ νικηταὶ μετὰ τοῦ ἐφέδρου ἀπετέλουν ζεύγη (2), ἂν δὲ ἦτο ἄρτιος (π. χ. 4), τότε ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νικητῶν μετὰ τοῦ ἐφέδρου (5) σχηματίζονται μὲν ζεύγη (2), ἀλλὰ πλεονάζει εἷς. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ προκύψῃ ἐκ τῆς δευτέρας κληρώσεως πάλιν ἔφεδρος. Ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ κληρωθῇ τυχὸν ἐκ δευτέρου ὁ ἴδιος, ἔδιδαν πιθανῶς εἰς αὐτὸν ἕνα κλῆρον ἐκ τῶν ἐχόντων γράμμα εἰς διπλοῦν, ὥστε ἡ δευτέρα κλήρωσις ἀνεδείκνυεν ἄλλον τινὰ ἔφεδρον καὶ ὄχι τὸν πρῶτον. Οὕτως ἐπανελαμβάνετο ὁ ἀγών, μέχρις ὅτου ἠγωνίζετο καὶ τὸ ἀπομένον τελευταῖον ζεῦγος. Ἡ *ἐφεδρεία* ἦτο μεγάλη εὐτυχία, διότι ὁ ἔφεδρος ἠγωνίζετο ἕνα ἀγῶνα ὀλιγώτερον τῶν ἀντιπάλων· διὰ τοῦτο ἐκαυχῶντο ὅσοι ἐνίκων εἰς τὸ πένταθλον *ἀνέφεδροι*, ἤτοι χωρὶς *νὰ ἐφεδρεύσουν*.

Τὸ πένταθλον ἦτο τὸ ἄθροισμα τῶν ἀρίστων γυμνασμάτων, τὰ ὁποῖα ἀσκοῦν πάντα τὰ μέλη τοῦ σώματος ἁρμονικῶς. Διὰ τοῦτο οἱ νικηταὶ τοῦ πεντάθλου ἐτιμῶντο μεγάλως, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης εἶπεν, ὅτι

«κάλλιστοι εἶνε οἱ πένταθλοι, διότι εἶνε καὶ ἰσχυροὶ καὶ ταχεῖς»· διὰ τοῦτο καὶ ἡ Σπάρτη, ἥτις ἤθελε νὰ ἔχῃ σώματα ἁρμονικῶς καὶ συμμέτρως ἠσκημένα καὶ ἀνεπτυγμένα, ἔπεμπεν εἰς τοὺς Πανελληνίους ἀγῶνας τοὺς ἀρίστους πεντάθλους, ἐν ᾧ δὲν παρῆγε διόλου πυγμάχους. Ἀρκετὰ ὅμως ἐφημίζοντο καὶ οἱ Ἠλεῖοι καὶ οἱ Αἰγινῆται πένταθλοι.

Εἰς τὰ Ὀλύμπια ἠγωνίσθησαν καὶ *παῖδες* πένταθλον, ἀλλ' ἅπαξ μόνον (628 π. Χ.), διότι ὁ ἆθλος οὗτος ἀπαιτεῖ ἀντοχὴν μεγαλυτέραν ἀπὸ ὅσην ἔχει ἡ τρυφερὰ παιδικὴ ἡλικία.

Πῶς ἐκρίνετο ὁ νικητὴς τοῦ πεντάθλου, δὲν γνωρίζομεν ἀσφαλῶς. Βεβαίως δὲν ἀπῃτεῖτο νὰ νικήσῃ εἰς πάντα τὰ (πέντε) ἀγωνίσματα· ἀναφέρουν δὲ οἱ παλαιοί, ὅτι ἤρκει νὰ νικήσῃ τις εἰς τρία· ἀλλὰ τότε δὲν ἔπρεπεν ἴσως τὰ τρία ταῦτα νὰ εἶνε τὰ ἐκτελούμενα κυρίως διὰ τοῦ ἄνω σώματος (πάλη, ἀκόντιον, δίσκος), διότι εἷς καλὸς παλαιστής, ἔχων ἠσκημένον τὸν δεξιὸν βραχίονα εἰς τὸν δίσκον καὶ τὸ ἀκόντιον, ἀδιαφορῶν δὲ ἐντελῶς πρὸς τὴν ταχύτητα τῶν ποδῶν, θὰ ἐνίκα πάντοτε. Ἀλλὰ τότε θὰ κατεστρέφετο ὁ ὑπέροχος σκοπὸς τοῦ πεντάθλου, τὸν ὁποῖον ὡρίσαμεν ἀνωτέρω.

7. Πυγμή.

Ἐπειδὴ αἱ πυγμαὶ τῶν χειρῶν εἶνε τὸ πρωτόγονον καὶ φυσικὸν ὅπλον τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πυγμαχία εἶνε παλαιότατος ἀγὼν καὶ παμπαλαία πολεμικὴ προά-

σκησις, τελειοποιηθεῖσα ὕστερον εἰς τὴν παλαίστραν διὰ τῆς κωρυκομαχίας καὶ τῆς *σκιαμαχίας*, ἡ ὁποία ἦτο πυγμαχία ἄνευ κωρύκου καὶ ἄνευ ἀντιπάλου, κινουμένων τῶν χειρῶν εἰς τὸν ἀέρα. Εἰς τοὺς ἐπισήμους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας εἰσήχθη ἡ πυγμὴ τῷ 688 π. Χ. ὡς ἀγὼν τῶν ἀνδρῶν, τῷ δὲ 616 καὶ ὡς ἀγὼν παίδων.

Συνήθως οἱ πυγμαχοῦντες ἵσταντο ἀπέναντι ἀλλήλων, ἔστρεφαν τὸ πλάγιον μέρος τοῦ σώματος πρὸς τὸν ἀνταγωνιστὴν καὶ προσεπάθουν διὰ τῆς ἀριστερᾶς μὲν χειρὸς νὰ ἀμύνωνται, διὰ τῆς δεξιᾶς δὲ νὰ ἐπιτίθενται, σπανίως δὲ ἀντιστρόφως.

Εἰκ. 17. Παλαιστρίτης δένων τοὺς ἱμάντας διὰ τὴν πυγμήν. Ἐξ ἀγγείου.

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν αἱ χεῖρες τῶν ἀγωνιζομένων ἦσαν γυμναί· ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ἀρθρώσεις τῶν δακτύλων ὑπέφεραν ἐκ τῶν κτυπημάτων, οἱ ἄνθρωποι πρὸς προφύλαξιν περιετύλισσαν τὰς χεῖρας διὰ *ἱμάντων* (λωρίων) βοείου δέρματος ἀκατεργάστου μὲν ἀλλὰ μαλακυνθέντος πιθανῶς διὰ λίπους ἢ ἐλαίου· τοιουτοτρόπως δὲ ἐπυγμάχουν οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες, καθὼς εἴδαμεν.

Βραδύτερον εἰσήχθησαν πιθανῶς ἱμάντες ἐκ κατειργασμένου μαλακοῦ δέρματος, ἐπεκράτησε δὲ βαθμηδὸν νὰ περιτυλίσσουν μὲν τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς καὶ τὴν πρώτην φάλαγγα τῶν δακτύλων, νὰ ἀφήνουν ὅμως τὰ ἄκρα των ἐλεύθερα διὰ νὰ κινῶνται (εἰκ. 17

καὶ 18). Τοιουτοτρόπως ἠδύναντο νὰ κλείσουν καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἀνοίξουν τοὺς δακτύλους καὶ συλλάβουν τὴν καταφερομένην πυγμὴν τοῦ ἀντιπάλου ἢ νὰ ὁμολογή-

Εἰκ. 18. Πύκται φοροῦντες ἱμάντας. Ἀριστερὰ δύο ἀκόντια, σπόγγος, στλεγγὶς καὶ ληκύθιον.

σουν, ὅτι ἡττήθησαν *(ἀπαγόρευσις)* (εἰκ. 19). Οἱ *λεπτοὶ* αὐτοὶ ἱμάντες ἦσαν ἐν χρήσει εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς παλαίστρας τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 450 περίπου πρὸ Χριστοῦ, ὕστερον δὲ διετηρήθησαν μόνον εἰς τὴν παλαίστραν καὶ ἐλέγοντο *ἱμάντες μαλακώτεροι* ἢ *μειλίχαι*.

διότι πράγματι ἦσαν μαλακοὶ καὶ ἔκαμναν τὸ κτύπημα μειλίχιον καὶ ὄχι τραχύ.

Τὰ νεώτερα ταῦτα ὀνόματα ἐδόθησαν πρὸς διάκρισιν ἀπὸ νέον τι εἶδος ἱμάντων ἐκ σκληροῦ κατειργασμένου δέρματος, οἱ ὁποῖοι δὲν περιετυλίσσοντο ἁπλοῖ, ὅπως αἱ μειλίχαι, ἀλλὰ ἀλλεπάλληλοι, ἀποτελοῦντες οὕτω πυκνότερον καὶ παχύτερον κάλυμμα τῆς χειρὸς πρὸ πάντων κατὰ τὴν ῥίζαν τῶν δακτύλων. Οἱ ἱμάντες οὗτοι σκοπὸν εἶχαν κυρίως νὰ καταφέρουν ἐπικίνδυνα κτυπήματα εἰς τὸν ἀντίπαλον. Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ἕνεκα τῆς σκληρότητος ἐπόνουν καὶ τὴν φέρουσαν αὐτοὺς χεῖρα, οἱ πύκται, πρὸ τῆς περιτυλίξεως δι᾽ ἱμάντων, ἐφόρουν περὶ τὰς χεῖρας μακρὰ χειρώτια (γάντια) ἐκ δέρματος, τοῦ ὁποίου τὸ μαλλίον ἦτο ἐστραμμένον πρὸς τὰ ἔσω (εἰκ. 20).

Εἰκ. 19. Πύκται δύο· ὁ πεσὼν *ἀπαγορεύει ἀνατείνων* τὴν ἀριστερὰν χεῖρα. Ἀριστερὰ ῥαβδοῦχος ἀνὴρ ἐπεμβαίνων πρὸς κατάπαυσιν τοῦ ἀγῶνος, δεξιὰ ἔφεδρος χειρονομῶν. Ἐκ παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως.

Εἰκ. 20. Σφαῖραι πυκτικαί.

Τὸ χειρώτιον ἦτο τοιοῦτον, ὥστε τὰ ἄκρα τῶν δακτύλων ἔμεναν γυμνὰ καὶ ἠδύναντο νὰ ἀνοίγωνται ἢ νὰ κλείωνται. Ὅταν ἐκλείοντο, ἡ πυγμὴ ἐστρογγυ-

λοῦτο καὶ ἐγίνετο ὡς σφαῖρα (*ἐσφαιροῦτο*), διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἱμάντες ἐλέγοντο *σφαῖραι*.

Ἔπειτα ὅμως περὶ τὸ 400 π. Χ., ἀντὶ νὰ δένουν ἑκάστοτε τοὺς ἱμάντας τούτους, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐργασία ὁπωσδήποτε πολύπλοκος, κατεσκεύαζαν τὸ μέρος τῶν σφαιρῶν τὸ περὶ τὰς ῥίζας τῶν τεσσάρων δακτύλων ἕτοιμον ἐξ ἀλλεπαλλήλων λωρίδων δέρματος

Εἰκ. 21. *Ἱμὰς ὀξὺς* πύκτου. Χεὶρ ἀγάλματος μαρμαρίνου ἐν Ῥώμῃ εὑρισκομένου.

σκληροῦ καὶ διεπέρων εἰς αὐτὸ τοὺς δακτύλους τούτους. (εἰκ. 21). Διὰ νὰ μένῃ δὲ τοῦτο σταθερῶς ἐκεῖ, ἐδένετο διὰ τῶν ἱμάντων, οἱ ὁποῖοι ἐκάλυπταν τὸν καρπὸν καὶ τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς χειρός· ἐπειδὴ δὲ ἡ ῥάχις τῆς χειρὸς κατὰ τὰς ῥίζας τῶν δακτύλων δὲν ἐκαλύπτετο καλῶς, ἔρραπταν κατὰ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ χειρωτίου ἀνάλογον *τύλην* (προσκεφαλάκι) πρὸς προφύλαξιν. Τὸ δέρμα τοῦ χειρωτίου κατὰ τὸ ἄνω ἄκρον εἰς τὸν πῆχυν τῆς χειρὸς ἀνεστρέφετο πολλάκις, ὥστε ἐφαίνετο

τὸ μαλλίον σχηματίζον μαλλωτὴν ᾤαν (οὔγιαν). Τὸ ἐπικίνδυνον τοῦτο εἶδος τοῦ ὁπλισμοῦ τῶν πυγμῶν ὠνομάζετο *ἱμὰς ὀξύς*· οἱ μεταγενέστεροι ὅμως συγγραφεῖς τῆς ἀρχαιότητος κατὰ σύγχυσιν ὠνόμαζαν ἐνίοτε καὶ τὸν ὀξὺν ἱμάντα σφαῖραν.

Κατὰ τὰς ἀσκήσεις τῆς παλαίστρας εἶνε πιθανόν, ὅτι δὲν μετεχειρίζοντο σφαίρας γυμνάς, ἀλλ' ἢ μετεχειρίζοντο μειλίχας, ἢ περιετύλισσαν τὰς σφαίρας διά τινος μαλακωτέρου ἐπενδύματος, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο *ἐπίσφαιρον*, καὶ οὕτως ἐξουδετέρωναν τὴν τραχύτητα τῶν κτυπημάτων.

Κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους ὁ ὀξὺς ἱμὰς γίνεται φοβερώτερος, διότι ὁπλίζεται διὰ τεμαχίων μετάλλου, βραδύτερον δέ, κατὰ τὸ τέλος τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων τῶν Ῥωμαίων, ὁ ὁπλισμὸς τῆς πυγμῆς, μεταβαλλόμενος κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν ὕλην, γίνεται ὁλομέταλλος καὶ ἐπομένως θανατηφόρος. Ἐπὶ Ῥωμαίων ὅμως δὲν *ἐπύκτευον* ἐλεύθεροι ἄνδρες, ἀλλὰ δοῦλοι καὶ αἰχμάλωτοι, οὐδ' ἐγίνοντο οἱ ἀγῶνες, διὰ νὰ καταδείξουν τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ θάρρος τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ διὰ νὰ παράσχουν εἰς τοὺς Ῥωμαίους θεατὰς τὸ ἀπάνθρωπον θέαμα τῆς αἱματοχυσίας καὶ τοῦ φόνου, τὸ ὁποῖον δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὰ εὐγενῆ καὶ φιλάνθρωπα αἰσθήματα τῶν Ἑλλήνων.

Οἱ Ἕλληνες τοὐναντίον ἀπηγόρευαν νὰ καταφέρῃ τις ἐπίτηδες κτυπήματα ἐπικίνδυνα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀντιπάλου, ἐδοξάζετο δὲ ὡς καλὸς πύκτης ὄχι ἐκεῖνος, ὅστις διὰ χαλάζης κτυπημάτων ἐνίκα τὸν ἀντα-

γωνιστήν, ἀλλ' ὅστις, χωρὶς νὰ δώσῃ ἢ νὰ δεχθῇ οὐδὲ ἕν, κατώρθωνε νὰ τὸν ἀναγκάσῃ νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἡττήθη. Εἰς τοῦτο συνίστατο κυρίως ἡ τέχνη τῆς Ἑλληνικῆς πυγμαχίας καὶ τοῦτο κατώρθωνεν ὁ ἐκ Καρίας περίφημος πύκτης Μελαγκόμας, ὁ ὡραιότατος ἄνθρωπος τῶν συγχρόνων του, ὁ ὁποῖος ἠδύνατο, ὡς λέγεται, νὰ κρατῇ προφυλακτικῶς καὶ ἀπειλητικῶς ὑψωμένας τὰς χεῖρας ἐπὶ δύο ἡμέρας, καταπονῶν οὕτω καὶ νικῶν τὸν ἀντίπαλον.

Πολλάκις ἀντήλλασσαν οἱ πύκται σφοδρὰς πληγὰς παραμορφούσας τὸ σῶμα καὶ μάλιστα τὰ προεξέχοντα μέρη τῆς κεφαλῆς. Ἐπειδὴ δὲ ὁρμεμφύτως ὁ ἄνθρωπος ἀποφεύγει πᾶν ὅ,τι ἔρχεται ἐναντίον τῶν ὀφθαλμῶν, διὰ τοῦτο, ὁσάκις δὲν ἠδύναντο οἱ πύκται νὰ ἀποφύγουν ἐντελῶς τὰ κτυπήματα, τὰ ὁποῖα κατεφέροντο κατὰ τοῦ προσώπου, ἐπροτίμων, στρέφοντες αὐτό, νὰ τὰ δεχθοῦν εἰς τὰ πλάγια τῆς κεφαλῆς. Ἐντεῦθεν προέρχονται τὰ ὀνόματα *ὠτοθλαδίας, ὠτοκάταξις* (κουτσαύτης), φανερώνοντα τὴν παραμόρφωσιν τῶν ὤτων τῶν πυκτῶν ὑπὸ τῶν κτυπημάτων. Καὶ τὰ ἀγάλματα δὲ τῶν πυκτῶν ἔχουν τὴν ῥῖνα καὶ τὰ ὦτα παραμορφωμένα. Εἰς χρόνους μεταγενεστέρους ἐφευρέθησαν καλύμματα *(ἀμφωτίδες)* πρὸς προφύλαξιν τῶν ὤτων ἀπὸ τὰς πληγάς.

Ἀλλ' ὅμως καὶ τὸ πρόσωπον ἐγίνετο κόσκινον ἐκ τῶν πληγῶν καὶ τὸ λοιπὸν σῶμα ὑπέφερε καὶ παρεμορφώνετο, καθὼς φαίνεται ἐκ πολλῶν σκωπτικῶν ἐπιγραμμάτων, τὰ ὁποῖα ἐσώθησαν. Οὕτω π. χ. ἓν ἐπίγραμμα λέγει : « Εἴκοσιν ἔτη ἔλειπεν ἀπὸ τὴν πατρίδα του ὁ

Ὀδυσσεύς· καὶ ὅμως, ὅταν ἐπανῆλθεν, ὁ παλαιός του σκύλος Ἄργος τὸν ἀνεγνώρισεν· ἀλλὰ σύ, ὦ Στρατοφῶν, μετὰ τεσσάρων ὡρῶν πυγμαχίαν ἔγινες ἀγνώριστος ὄχι μόνον εἰς τοὺς σκύλους, ἀλλὰ καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν πατρίδα σου. Ἂν δὲ ἴδῃς τὸ πρόσωπόν σου εἰς τὸ κάτοπτρον ‚δὲν εἶμαι ἐγὼ ὁ Στρατοφῶν', θὰ εἴπῃς μεθ' ὅρκου». Ἕτερον δὲ λέγει τὴν ἑξῆς ἀφιέρωσιν· «Συναθροίσας ὁ πύκτης Αὖλος ἓν πρὸς ἓν τὰ ὀστᾶ τοῦ κρανίου του, ἀφιερώνει αὐτὸ εἰς σὲ τὸν πολιοῦχον θεὸν τῆς πόλεως Πίσης· ἂν δὲ σωθῇ ἀπὸ τὰ Νέμεια, ὦ Ζεῦ δέσποτα, θά σου ἀφιερώσῃ καὶ τοὺς ἀστραγάλους, οἱ ὁποῖοι μόνοι τοῦ ὑπολείπονται».

Πόσον φοβερὸν ἦτο ἐνίοτε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πυγμαχίας, φαίνεται ἐκ τοῦ ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος ἔγινεν εἰς τὸ Ἄργος (Νέμεια) μεταξὺ τοῦ Συρακοσίου Δαμοξένου καὶ τοῦ ἐξ Ἐπιδάμνου (Δυρραχίου) Κρεύγα. Οὗτοι ἠγωνίζοντο μέχρι τῆς ἑσπέρας, χωρὶς νὰ φθάσουν εἰς ἀποτέλεσμα· τότε συνεφώνησαν τὴν λεγομένην *κλίμακα*, νὰ μείνουν δηλ. ἀκίνητοι καὶ νὰ δεχθοῦν κατὰ σειρὰν ὁ εἷς τὰ κτυπήματα τοῦ ἄλλου, μέχρις ὅτου ὁ εἷς ὁμολογήσῃ, ὅτι ἡττήθη. Πρῶτος ὁ Κρεύγας ἐκτύπησε τὸν Δαμόξενον εἰς τὴν κεφαλήν· ἔπειτα ἦτο ἡ σειρὰ τούτου. Ὁ Κρεύγας κατ' αἴτησιν τοῦ Δαμοξένου ἀνύψωσε τὴν χεῖρά του πρὸς τὴν κεφαλήν, ὁ δὲ Δαμόξενος κτυπᾷ αὐτὸν μὲ ὀρθοὺς δακτύλους ὑπὸ τὰς πλευράς, διατρυπᾷ τὸ κρέας διὰ τῶν ὀνύχων καὶ τῆς ὁρμῆς τῆς χειρὸς καί, ὠθήσας αὐτὴν ἐντός, ἁρπάζει τὰ σπλάγχνα, καὶ τὰ ἀποσπᾷ σύρων αὐτὰ βιαίως ἔξω.

Ὁ Κρεύγας ἐκπνέει ἀμέσως, ἀλλὰ οἱ θεαταὶ κατηγανακτημένοι ἐκδιώκουν τὸν Δαμόξενον καὶ ἀνακηρύττουν νικητὴν τὸν νεκρὸν Κρεύγαν, ὡς ἀγωνισθέντα νομίμως καὶ ὄχι παρανόμως. Ἔστησαν δὲ καὶ τὸν ἀνδριάντα του, ὁ ὁποῖος ἐσῴζετο καὶ ὕστερον ἐπὶ πολλὰς ἑκατοντάδας ἐτῶν εἰς τὸ Ἄργος. — Καὶ ὁ Κρὴς πύκτης Διόγνητος καὶ ὁ ἐξ Ἀστυπαλαίας Κλεομήδης ἐφόνευσαν τοὺς ἀνταγωνιστάς των. Ὁ Κλεομήδης μάλιστα, ἐπειδὴ ἔχασεν οὕτω τὴν νίκην, παρεφρόνησεν. — Καὶ ὁ Εὐρυδάμας ὁ Κυρηναῖος ἐδέχθη εἰς τὸ στόμα φοβερὰν πυγμήν, ἡ ὁποία ξερρίζωσε τοὺς ὀδόντας του. Ὁ Εὐρυδάμας τοὺς κατέπιε ψυχραίμως καὶ χωρὶς νὰ δείξῃ οὐδὲν σημεῖον πόνου ἢ ἀνησυχίας, ὁ δὲ ἀντίπαλος νομίσας, ὅτι πάντα εἶνε μάταια πρὸ τῆς ἀντοχῆς του, ὡμολόγησεν ἧτταν.

Περίφημος πύκτης ἦτο ὁ ἐκ Καρύστου Γλαῦκος. Οὗτος, ὅταν ἦτο παῖς καὶ ἐγεώργει, λέγεται, ὅτι μίαν ἡμέραν προσήρμοσε τὸ ὑνίον εἰς τὸ ἄροτρον, μεταχειριζόμενος τὴν πυγμὴν τῆς χειρός του ὡς σφυρίον. Ὁ πατὴρ ἰδὼν τὸ πρᾶγμα, τὸν ἔφερε βραδύτερον εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, διὰ νὰ ἀγωνισθῇ ὡς πύκτης. Ἀλλ' ἐκεῖ, ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἀκόμη πολὺ ἔμπειρος τῶν τεχνασμάτων τῆς πυγμαχίας, ἐλάμβανε πολλὰς πληγάς, ἕως ὅτου ὁ πατήρ του, ὁ ὁποῖος παρηκολούθει τὸν ἀγῶνα, ἐφώναξε πρὸς αὐτὸν «*ὦ παῖ, παῖε τὴν ἀπ' ἀρότρου*» (κτύπα, παιδί μου, τὸ κτύπημα τοῦ ἀρότρου). Ὁ Γλαῦκος ἤκουσε τὴν συμβουλὴν καὶ κτυπήσας ἀλλεπάλληλα σφοδρὰ κτυπήματα ἐνίκησεν.

Ὕστερον δὲ ἔγινεν ἀκαταγώνιστος καὶ ἀποθανὼν ἐτάφη ὑπὸ τῶν Καρυστίων εἰς τὴν ἐξ αὐτοῦ ὀνομασθεῖσαν «Γλαύκου νῆσον».

Πρῶτος εἰς τὴν πυγμὴν ἠγωνίσθη εἰς τὰ Ὀλύμπια (688 π. Χ.) ὁ ἐκ Σάμου παῖς Πυθαγόρας. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἐνδεδυμένος καὶ ἔφερε μακρὰν κόμην, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς ἀγωνιστὴς ἔκαμνε, δὲν ἔγινε δεκτὸς εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν παίδων· ἀλλ' αὐτὸς ἐπέμεινε καί, ἀγωνισθεὶς πρὸς τοὺς ἄνδρας, εἰς τοὺς ὁποίους τὸν κατέταξαν, τοὺς ἐνίκησεν ὅλους.—Καὶ ὁ Σμυρναῖος Ὀνόμαστος ἦτο περίφημος πύκτης.

Ἐκ δὲ τῆς νήσου Ῥόδου, ἡ ὁποία ἐξαπέστελλε ῥωμαλεωτάτους πύκτας, ὑπερτεροῦσα ὡς πρὸς τοῦτο καὶ αὐτὴν τὴν περίδοξον διὰ τοὺς ἀγωνιστάς της νῆσον Αἴγιναν, εἶνε περίφημον τὸ εὐγενὲς γένος τῶν Διαγοριδῶν. Ὁ Διαγόρας, ἀφ' οὗ ἐνίκησεν εἰς πολλοὺς ἀγῶνας ὡς πύκτης, ηὐτύχησε νὰ ἴδῃ καὶ τοὺς υἱούς του Ἀκουσίλαον, Δωριέα καὶ Δαμάγητον, καὶ τοὺς ἐγγόνους Εὐκλέα καὶ Πεισίροδον νικῶντας εἰς τὰ Ὀλύμπια. Λέγεται δέ, ὅτι ἀπέθανε κατὰ τρόπον εὐτυχέστατον. Εἶχαν δηλ. νικήσει εἰς τὴν Ὀλυμπίαν οἱ δύο υἱοί του Ἀκουσίλαος καὶ Δαμάγητος καὶ στεφανωθέντες ἐπευφημοῦντο ὑπὸ τοῦ πλήθους. Τότε οὗτοι ἀνευρίσκουν τὸν γέροντα πατέρα των, ὁ ὁποῖος παρευρίσκετο εἰς τοὺς ἀγῶνας, θέτουν ἐπὶ τῆς λευκῆς κεφαλῆς του τοὺς στεφάνους τοὺς ὁποίους εἶχαν λάβει, καὶ σηκώσαντες αὐτὸν εἰς τοὺς ὤμους των περιέφεραν ἐν θριάμβῳ καὶ ἐν μέσῳ ἐπευφημιῶν πρὸς τὸν βωμὸν

τοῦ Διός. Τότε Λάκων τις, βλέπων τὴν μεγάλην αὐτὴν εὐτυχίαν, ἀνέκραξεν· «ἀπόθανε πλέον, ὦ Διαγόρα· ἀρκετὴ εἶνε ἡ εὐτυχία σου, δὲν θὰ ἀναβῇς ἀθάνατος εἰς τὸν οὐρανόν!» *(κάτθανε, Διαγόρα, οὐκ εἰς Ὄλυμπον ἀναβήσῃ)* καὶ ὁ Διαγόρας ἐξέπνευσεν ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ σταδίου ἐπὶ τῶν βραχιόνων τῶν υἱῶν του, φιλούμενος ὑπ' αὐτῶν καὶ ῥαινόμενος δι' ἀνθέων ὑπὸ τοῦ πλήθους.

Διασημότατος ὅμως πάντων τῶν πυκτῶν ἦτο ὁ Θάσιος Θεαγένης, ὁ ὁποῖος, ὅταν ἀκόμη ἦτο 9 ἐτῶν, ἔδειξε τὴν ἔκτακτον δύναμίν του· ἐπιστρέφων δηλ. ἐκ τοῦ σχολείου καὶ ἰδὼν ὡραῖον μέγα χαλκοῦν ἄγαλμα θεοῦ τινος, τὸ ἔλαβεν εἰς τοὺς ὤμους καὶ τὸ ἔφερεν εἰς τὴν οἰκίαν. Τοῦτο ἦτο ἀσέβεια μεγάλη καὶ ὁ Θεαγένης θὰ ἐτιμωρεῖτο αὐστηρῶς, ἂν δὲν ἐχαρακτηρίζετο τὸ γεγονὸς ὡς ὑπερφυσικόν. Ὅταν ἠνδρώθη ὁ Θεαγένης, ἐφημίσθη πολύ, νικήσας 1200 ἢ 1400 νίκας, νομισθεὶς υἱὸς τοῦ Ἡρακλέους ἕνεκα τῆς ῥώμης του καὶ τιμηθεὶς μετὰ θάνατον ὡς θεός.

Μόνη ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων δὲν ἐθεράπευσε τὴν πυγμὴν ἡ Σπάρτη, ἂν καὶ ἐλέγετο, ὅτι ἐφευρέτης τῆς πυγμῆς ἦτο ὁ Σπαρτιάτης ἥρως Πολυδεύκης. Λέγουν ὅμως, ὅτι ὁ νομοθέτης Λυκοῦργος ἀπηγόρευσε τὸ ἀγώνισμα, διότι ὁ εἷς τῶν ἀγωνιζομένων εἰς αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ἡττηθῇ *καὶ νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἡττήθη,* τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν συνεβιβάζετο μὲ τὴν φιλόνικον ὑπερηφάνειαν καὶ αὐταπάρνησιν, τὴν ὁποίαν ἀπῄτει ἡ Σπάρτη ἀπὸ τοὺς πολίτας της.

Πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι διὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους αἱ μάχαι δὲν ἐγίνοντο συνήθως ἐξ ἀποστάσεως, ἀλλ' ἐκ τοῦ συστάδην, ἡ πυγμὴ εἶνε σπουδαία ἄσκησις, διδάσκουσα, πῶς νὰ προφυλάσσηται ἢ νὰ ἐπιτίθηταί τις, ἀναπτύσσουσα τὴν ἀντοχὴν εἰς τοὺς πόνους, κρατοῦσα ἀμείωτον τὴν προσοχὴν τοῦ νοῦ καὶ τῶν ὀφθαλμῶν εἰς τὰς κινήσεις τοῦ ἀνταγωνιστοῦ, καὶ ἀπαιτοῦσα πολλὴν φρόνησιν καὶ θάρρος πρὸ τοῦ κινδύνου, ἱκανότητα δὲ εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ τις καὶ χρησιμοποιῇ τὴν κατάλληλον στιγμὴν εὐκαιρίας.

8. Παγκράτιον.

Τὸ ἀγώνισμα τοῦτο δὲν εἶνε πολὺ παλαιόν· εἰσήχθη δὲ εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας τῷ 648 π. Χ. ὡς

Εἰκ. 22. Παγκρατιασταὶ ἐν τῷ μέσῳ, ἀριστερὰ ῥαβδοῦχος, δεξιὰ ἔφεδρος.

παγκράτιον ἀνδρῶν, τῷ δὲ 200 π. Χ. καὶ ὡς παγκράτιον παίδων. Εἶνε σύνθετον ἐκ τῆς πάλης καὶ τῆς πυγμῆς (εἰκ. 22) καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὅλα τὰ τεχνάσματα, ὅλα τὰ προτερήματα καὶ ὅλαι αἱ δυνάμεις, ὅσαι ἀπῃτοῦντο διὰ τὰ δύο ἐκεῖνα ἀγωνίσματα χωριστά,

ἐχρειάζοντο ἐδῶ δι' ἓν καὶ μόνον ἀγώνισμα. Διὰ ταῦτα τὸ ἀγώνισμα τοῦτο ἐλέγετο παγκράτιον *(πᾶν κράτος =πᾶσα δύναμις, νίκη)*· οἱ δὲ *παγκρατιασταὶ* ἐλέγοντο καὶ *πάμμαχοι*. Αἱ χεῖρές των ὅμως δὲν ἔφεραν μειλίχας ἢ ἱμάντας, ἀλλ' ἦσαν γυμναί, διὰ νὰ δύνανται νὰ παλαίουν.

Ὅταν ἔπιπτεν ὁ ἕτερος τῶν παγκρατιαζόντων, ἐξηκολούθει συνήθως ἐπὶ μακρὸν ὁ ἀγὼν ὡς πάλη κύλισις (εἰκ. 23) καὶ ἦτο ποικιλώτατος· διότι ἀντηλλάσσοντο κτυπήματα διὰ τῶν πυγμῶν, τῶν ποδῶν καὶ τῶν ἀγκώνων *(ἀγκωνίζειν, ἀγκυρίζειν)* πρὸ πάντων εἰς τὴν κοιλίαν καὶ τὰς λαγόνας, συνεκρούοντο αἱ κεφαλαὶ *(συναράσσειν τὰ μέτωπα)*, *ἐλυγίζοντο* καὶ διεστρέφοντο ἢ *ἐστρεβλοῦντο* καὶ ἐθραύοντο τὰ μέλη (π. χ. οἱ δάκτυλοι) τοῦ ἀντιπάλου, ἐπίεζαν ὁ εἷς τὸν ἄλλον διὰ τοῦ βάρους τοῦ σώματος καὶ μετὰ δυνάμεως καὶ προσεπάθουν θλίβοντες τὸν λαιμὸν τοῦ ἀντιπάλου καθ' οἱονδήποτε τρόπον (διὰ τῆς χειρός, τοῦ γόνατος, τοῦ ἀγκῶνος) καὶ παρακωλύοντες τὴν ἀναπνοὴν νὰ τὸν *ἀποπνίξουν (ἄγχειν)*.

Πάντα δὲ ταῦτα, μέχρις ὅτου ὁ εἷς ἀποκάμῃ καὶ δηλώσῃ, ὅτι ἡττήθη. Οὕτως ὁ ἐκ Φιγαλείας Ἀρραχίων, ἐν ᾧ ἐπαγκρατίαζεν, ἔπεσε καὶ περιζωσθεὶς ὑπὸ τῶν ποδῶν τοῦ ἀντιπάλου του ἀπεπνίγετο· εἰς τοιαύτην δὲ θέσιν εὑρισκόμενος, θραύει ἕνα δάκτυλον τοῦ ποδὸς τοῦ ἀντιπάλου, ὁ ὁποῖος ἕνεκα τοῦ πόνου *ἀπηγόρευσεν*· ἀλλ' ὁ Ἀρραχίων εἶχεν ἤδη ἀποπνιχθῆ καὶ ἐκπνεύσει! νικητὴς ὅμως ἀνεκηρύχθη, ἂν καὶ νεκρός.

Τὸ νὰ δάκνουν δὲν ἐπετρέπετο, ἐπειδὴ ἐνομίζετο γυναικῶδες. Ἐνίοτε δὲ οἱ ἀγωνιζόμενοι ἔμεναν ἀκίνητοι εἴς τινα θέσιν, συλλέγοντες δυνάμεις ἢ ζητοῦντες τρόπον καὶ εὐκαιρίαν διὰ πανουργίας τινὸς ἢ διὰ βιαίας κινήσεως νὰ ἀπαλλαχθοῦν ἀπὸ δύσκολόν τινα

Εἰκ. 23. Μαρμάρινον σύμπλεγμα *παγκρατιαστῶν* εὑρισκόμενον εἰς τὴν Φλωρεντίαν. Ἡ δεξιὰ χεὶρ τοῦ ὑπερέχοντος παγκρατιαστοῦ συσφίγγεται εἰς πυγμήν, ἡ δὲ ἀριστερὰ διαστρέφει μέχρις ἐξαρθρώσεως τὴν δεξιὰν τοῦ καταπεσόντος, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται περίπου πρὸ τῆς στιγμῆς τῆς *ἀπαγορεύσεως*.

θέσιν, ἄλλοτε δὲ διέκοπταν ἐπὶ μικρὸν τὸν ἀγῶνα καὶ ἐπανελάμβαναν αὐτόν.

Ὅσοι ἦσαν καλοὶ πύκται ἢ καὶ παλαισταὶ ἠγωνίζοντο συνήθως καὶ παγκράτιον, καθὼς ὁ Θάσιος Θεαγένης, οἱ Ῥόδιοι Διαγορίδαι, ὁ Θηβαῖος Κλειτόμα-

χος καὶ ὁ Ἠλεῖος Κάπρος, πρῶτος ὁ ὁποῖος ἐνίκησεν εἰς τὴν Ὀλυμπίαν νίκην *ἀκονιτί*, δηλ. ἐκηρύχθη νικητής, χωρὶς νὰ ἀγωνισθῇ, ἕνεκα ἐλλείψεως ἀντιπάλου. Ἡ ἔλλειψις αὕτη ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ, ἢ ὁσάκις εἷς μόνος ἀγωνιστὴς ἐνεγράφετο διὰ τὸ ἀγώνισμα (ὅπερ σπάνιον διὰ τοὺς μεγάλους ἀγῶνας), ἢ ὁσάκις ἐνεγράφοντο μὲν περισσότεροι, ἀλλά, μετέχοντες πρότερον τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἰς τὴν πάλην ἢ εἰς τὴν πυγμήν, ἀπέκαμναν καὶ παρῃτοῦντο. Οὗτοι ὅμως πάντοτε ἐτιμωροῦντο διὰ προστίμου *(ἱερᾶς εἰς τὸν Θεὸν ζημίας)*, διότι διέψευδαν τὴν περὶ τοῦ ἀγῶνος προσδοκίαν τῶν θεατῶν.

Περιφημότατος ὅμως παγκρατιαστὴς ἦτο ὁ ἐκ Σκοτούσης τῆς Θεσσαλίας Πολυδάμας, ὁ μεγαλοσωμότατος πάντων τῶν ἀνθρώπων, διαπράξας πολλὰ θαυμάσια κατορθώματα· π. χ. ἐφόνευσεν εἰς τὸν Ὄλυμπον ἄοπλος καὶ διὰ μόνων τῶν χειρῶν του ἕνα ἄγριον λέοντα κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ *Ἡρακλέους*. Ἄλλοτε πάλιν συνέλαβε ταῦρον ἄγριον ἐκ τῆς χηλῆς (νύχι) τοῦ ποδός, καθὼς ὁ Μίλων, ὁ δὲ ταῦρος ἠδυνήθη νὰ φύγῃ μόνον ἀφ᾽ οὗ ἀφῆκεν εἰς τὴν χεῖρα τοῦ Πολυδάμαντος τὴν χηλήν του. Ἄλλοτε ἐκράτησεν ἐκ τῶν ὄπισθεν διὰ τῆς μιᾶς χειρός του ἅρμα συρόμενον μεθ᾽ ὁρμῆς ὑπὸ ἵππων. Ἡ φήμη του ἦτο τόση, ὥστε Δαρεῖος ὁ Ὦχος τὸν ἐκάλεσεν εἰς τὴν αὐλήν του, ὅπου ὁ Πολυδάμας ἐφόνευσε τρεῖς Πέρσας ἀπὸ τοὺς λεγομένους *ἀθανάτους*, μονομαχήσας συγχρόνως καὶ πρὸς τοὺς τρεῖς. Τὸ τέλος τοῦ Πολυ-

δάμαντος ἦτο οἰκτρὸν καθὼς καὶ τοῦ Μίλωνος. Εἶχεν εἰσέλθει μετ' ἄλλων εἰς σπήλαιον βράχου, τοῦ ὁποίου ἡ στέγη ἐφαίνετο ἑτοίμη νὰ κατακρημνισθῇ. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἐτράπησαν εἰς φυγήν, αὐτὸς δέ, νομίσας ὅτι διὰ τῶν ἀνυψωμένων χειρῶν του θὰ ἐβάσταζε τὸν βράχον, ἔμεινε καὶ οὕτως ἐφονεύθη.

9. Ἱπποδρομίαι.

Αὗται δύνανται νὰ διαιρεθοῦν εἰς κυρίως *ἱπποδρομίας* καὶ εἰς *ἁρματοδρομίας* ἢ *ἁρματηλασίας*. Αἱ ἁρματοδρομίαι εἶνε ὁ παλαιότερος τρόπος, διότι εἰς τοὺς Ὁμηρικοὺς χρόνους οἱ ἄνθρωποι ἐζεύγνυαν τὸν ἵππον εἰς ἁμάξας, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν ἵππευαν ἐπ' αὐτοῦ. Ἡ ἱππασία εἶνε ἐφεύρεσις μεταγενεστέρα τοῦ Ὁμήρου.

Τὰ ἅρματα τῶν ἀγώνων ἦσαν ὅμοια πρὸς τὰ πολεμικὰ ἅρματα τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων, δίτροχα, χαμηλὰ καὶ ἀνοικτὰ ὄπισθεν καὶ ἄνω. Ἐσύροντο δὲ ἢ ὑπὸ δύο ἵππων (*συνωρίς,* εἰκ. 24), ὡς ἐπὶ Ὁμήρου, ἢ ὑπὸ τεσσάρων (*τέθριππον,* εἰκ. 25). Οἱ δὲ ἵπποι ἦσαν ἢ εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας των ἢ νεαροί, ὥστε ἔχομεν *τέθριππον τελείων ἵππων* (ἀπὸ τοῦ 680 π. Χ. εἰς τὰ Ὀλύμπια) καὶ *τέθριππον* ἢ *ἅρμα πώλων* (*πωλικόν·* ἀπὸ τοῦ 380 π. Χ.), *ξυνωρίδα τελείων ἵππων* (ἀπὸ τοῦ 404 π. Χ.) καὶ *ξυνωρίδα πώλων* (ἀπὸ τοῦ 268 π Χ.). Ὀλίγας δὲ μόνον φορὰς ἐτελέσθη καὶ ἀγὼν *ἀπήνης* ἤτοι συνωρίδος ἡμιόνων (500—440 π. Χ.). Καὶ κατὰ μὲν τὸν πόλεμον εἰς τὰ ἅρματα ἐπέβαιναν δύο ἄνδρες,

ὁ ἡνίοχος καὶ ὁ πολεμιστὴς *(παραβάτης)*, κατὰ δὲ τοὺς ἀγῶνας εἷς μόνος, ὁ ἡνίοχος. Μόνον εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν *ἀποβατῶν*, ὁ ὁποῖος ἐτελεῖτο εἰς τὴν Βοιωτίαν

Εἰκ. 24. *Συνωρὶς* κάμπτουσα τὴν νύσσαν. Νίκη πετομένη φέρει στέφανον εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἡνιόχου, ὁ ὁποῖος φορεῖ τὰ συνήθη εἰς τοὺς τότε ἡνιόχους μακρὰ φορέματα. Ἐξ ἀγγειογραφίας.

Εἰκ. 25. Τέθριππον κάμπτον τὴν νύσσαν. Ὁ ἡνίοχος κρατεῖ, πλὴν τῶν ἡνίων, κλάδον δάφνης καὶ ῥάβδον. Ἐξ ἀγγειογραφίας.

καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐπέβαιναν δύο. Ἐξ αὐτῶν ὁ μὲν ἡνίοχος διηύθυνε τὸ ἅρμα, ὁ δὲ παραβάτης, λεγόμενος ἐδῶ καὶ ἀποβάτης, ἐπήδα κάτω ἀπὸ τὸ ἅρμα, ἔτρε-

χεν ἐπ' ὀλίγον καὶ πάλιν ἀνέβαινεν. Ἔκαμνε δὲ τοῦτο κατ' ἐπανάληψιν μέχρι τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου.

Αἱ δὲ κυρίως ἱπποδρομίαι ἐτελοῦντο ἱππεύοντος τοῦ ἀναβάτου ἐπὶ γυμνῆς τῆς ῥάχεως τοῦ ἵππου (εἰκ. 26), διότι τότε δὲν μετεχειρίζοντο οἱ ἄνθρωποι εἰς τοὺς ἵππους οὔτε ἐφίππια, οὔτε ἀναβολεῖς, οὔτε πέταλα, οὔτε πτερνιστῆρας. Ἀντὶ πτερνιστήρων ἐκράτουν οἱ ἀναβάται ὡς καὶ οἱ ἡνίοχοι τῶν ἁρμάτων μάστιγα ἢ ῥάβδον ἔχουσαν κέντρον. Διεκρίνοντο δὲ καὶ αἱ κυρίως ἱπποδρομίαι, καθὼς αἱ ἁρματηλασίαι, κατὰ τὴν ἡλικίαν τῶν ἵππων εἰς ἀγῶνα *κέλητι τελείῳ* (ὅθεν *κελητίζω* = ἱππεύω *κέλητα*, δηλ. ἀνεπτυγμένον ἵππον ἱππασίας· ἀπὸ τοῦ

Εἰκ. 26. Παῖδες κελητίζοντες γυμνοί· εἷς κατέπεσεν· εἷς κρατεῖ μάστιγα. Πιθανῶς ἔκαμψαν τὴν νύσσαν. Ἐξ ἀγγειογραφίας.

648 π. Χ. εἰς τὰ Ὀλύμπια) καὶ εἰς ἀγῶνα *πώλῳ* ἢ *πωλικῷ κέλητι* (ἀπὸ τοῦ 256 π. Χ.). Ὁ δὲ ἀγὼν *κάλπης* (=θηλείας ἵππου, φορβάδος, ἀπὸ τοῦ 496—440 π. Χ.) ἐτελεῖτο ὡς καὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ κέλητος, ἀλλὰ κατὰ τὸν τελευταῖον γῦρον εἰς τὸν ἱππόδρομον ὁ ἀναβάτης ἐπήδα κάτω ἀπὸ τὴν φορβάδα καὶ κρατῶν τὰ ἡνία ἔτρεχε παραπλεύρως αὐτῆς καὶ ἔφθανε τρέχων πεζὸς εἰς τὸ τέρμα. Ἐκ τούτων τῶν ἀγώνων πρὸ πάντων οἱ *πωλικοὶ* συντελοῦν εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἱπποτροφίας καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ἵππων.

Κατὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους δὲν ἐπεδεικνύετο ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ διὰ τῆς γυμναστικῆς ἐπιτευχθεῖσα ταχύτης ἢ ἐπιδεξιότης τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἡ ἐμπειρία τῶν ἡνιόχων εἰς τὴν τέχνην των καὶ πρὸ πάντων ἡ καλὴ φύσις καὶ ἄσκησις τοῦ εὐγενοῦς ζῴου, τὸ ὁποῖον συνηγωνίζετο καὶ συνεστεφανοῦτο, ὅπως καὶ συνεπολέμει, μετὰ τῶν ἀνθρώπων. Τὸ βραβεῖον ἐλάμβανεν ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ἵππου ἢ τοῦ ἅρματος, ὁ ὁποῖος ὅμως σπανίως κατήρχετο εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτοπροσώπως, καθὼς ἔπραξεν ὁ Ἡρόδοτος, τὸν ὁποῖον ἐγκωμιάζει διὰ τοῦτο ὁ συμπολίτης του ποιητὴς Πίνδαρος. Οἱ ἡνίοχοι ἐλάμβαναν ὡς ἆθλον μόνον μαλλίνην ταινίαν, διὰ τῆς ὁποίας ἐκόσμουν τὴν κεφαλήν των. Κατὰ ταῦτα οἱ ἀγῶνες οὗτοι εἶνε κυρίως ξένοι πρὸς τὸ θέμα ἡμῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ θὰ ἦτο ἀτελὴς ἡ εἰκὼν τῶν ἀρχαίων ἀγώνων, ἂν παρελείποντο ἐντελῶς, διὰ τοῦτο λέγομεν περὶ αὐτῶν ὅσα εἶνε ἀναγκαῖα.

Αἱ *ἱπποδρομίαι* ἐτελοῦντο εἰς τὸν *ἱππόδρομον*, ὁ

ὁποῖος συνήθως δὲν ἦτο ἰδιαίτερόν τι κατασκεύασμα, ἀλλὰ μέρος πεδινὸν καταλλήλως προετοιμαζόμενον ὀλίγον πρὸ τῶν ἀγώνων, ἐνίοτε δὲ ἦτο μόνιμον σταδιόμορφον ἵδρυμα, ὡς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, εἰς τὸ Λύκαιον ὄρος τῆς Ἀρκαδίας καὶ ἀλλαχοῦ. Ὁ ἱππόδρομος τῆς Ὀλυμπίας εἶχε μῆκος ἴσως 4 σταδίων. Καὶ ἡ μὲν βορεία πλευρά του ἦτο φυσικὸς λόφος, ἡ νοτία, ἡ ὁποία ἦτο κατά τι μακροτέρα τῆς βορείας, ὕψωμα ἐπιχώσεως («χῶμα γῆς»), ἡ ἀνατολικὴ ἐπίσης ὕψωμα ἡμικυκλικὸν ἔχον δίοδον *(διέξοδον)* διὰ τὰ ἅρματα καὶ τοὺς ἵππους, ἡ δὲ δυτικὴ εἶχεν εὐθεῖαν στοὰν *(τοῦ Ἀγνάπτου)*, πρὸ τῆς ὁποίας ἦτο ἡ *ἄφεσις* ἢ *ἱππάφεσις*.

Ἡ ἱππάφεσις ἦτο κατεσκευασμένη ὄχι εἰς εὐθεῖαν γραμμήν, ἀλλὰ εἰς σχῆμα πρῴρας ἢ γωνίας, τῆς ὁποίας ἡ κορυφὴ ἦτο πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἱπποδρόμου, ἔχουσα ἀπέναντι τὴν πρώτην στήλην *(νύσσαν*, ἐφ' ἧς ἦτο τὸ ἄγαλμα τῆς Ἱπποδαμείας), τὰ δὲ σκέλη (μήκους τετρακοσίων ποδῶν ἑκάτερον) πρὸς τὴν στοάν. Ἐνταῦθα εἰς θέσεις καλουμένας *οἰκήματα* ἐτάσσοντο διὰ κλήρου οἱ ἵπποι ἢ τὰ ἅρματα (εἰς τὰ Πύθια ἔτυχαν καὶ 41 ἅρματα) ἐπὶ τῆς γραμμῆς τῶν πλευρῶν τῆς γωνίας.

Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς γωνίας ταύτης ἢ πρῴρας ἦτο βωμὸς καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀετὸς χαλκοῦς, συνδεόμενος διὰ μηχανισμοῦ πρὸς χαλκοῦν δελφῖνα, ὁ ὁποῖος ἐστηρίζετο ἐπὶ κανόνος κατὰ τὴν κορυφὴν τῆς γωνίας τῆς ἀφέσεως. Διὰ τῆς λειτουργίας τοῦ μηχανήματος ἐπέτα ὁ ἀετός, κατέπιπτε δὲ εἰς τὸ ἔδαφος ὁ δελφὶν καὶ

τοῦτο ἦτο τὸ σύνθημα πρὸς ἐκκίνησιν. Ἐννοεῖται, ὅτι τοιοῦτον σύνθημα ἦτο ὁρατὸν ἀπὸ ὅλους τοὺς θεατὰς τοῦ ἱπποδρόμου.

Πρὸ τῶν οἰκημάτων τῶν ἁρμάτων ἢ τῶν ἵππων ἐξετείνετο ὡς ὕσπληγξ σχοινίον *(καλῴδιον)*, τὸ ὁποῖον, ὅταν ἐδίδετο τὸ σύνθημα τῆς ἐκκινήσεως, ἐσύρετο ἢ κατέπιπτε πρῶτον πρὸ τῶν δύο τελευταίων ἵππων ἢ ἁρμάτων, τῶν ἱσταμένων εἰς τὸ ἄκρον τῶν σκελῶν. Ὅταν ἐκκινοῦντα ἔφθαναν παραπλεύρως τῶν ἀμέσως προηγουμένων, κατέπιπτε καὶ πρὸ τούτων τὸ σχοινίον καὶ ἐξεκίνουν καὶ αὐτά. Τοῦτο δὲ ἐξηκολούθει μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς πρῴρας, διὰ νὰ μὴ πλεονεκτῇ κανεὶς ἐκ τῶν ἀγωνιζομένων.

Ὅταν δὲ πλέον ὅλοι ἦσαν εἰς κίνησιν, τότε ἀνεπτύσσετο ὅλη ἡ ἐπιδεξιότης τῶν ἀγωνιζομένων καὶ ἡ ταχύτης τῶν ἵππων, διὰ νὰ ὑπερβάλουν τοὺς ἀνταγωνιστάς, χωρὶς νὰ συντριβοῦν συγκρούοντες τὰ ἅρματα πρὸς ἄλληλα ἢ πρὸς τὰς νύσσας, τὰς ὁποίας εἶχαν ὅλοι πάντοτε πρὸς τὰ ἀριστερά. Πόση καταστροφὴ ἠδύνατο νὰ γίνῃ, φαίνεται ἐκ τῆς περιγραφῆς Πυθικῶν ἱπποδρομιῶν, τὴν ὁποίαν ἐφαντάσθη καὶ ἔγραψεν ὁ Σοφοκλῆς. Κατὰ ταύτην ἠγωνίζοντο δέκα ἅρματα, ἐξ ὧν ἕν, ἀφηνιασάντων τῶν ἵππων, προσκρούει ἐπὶ ἄλλου καὶ ἀνατρέπεται, τὰ δὲ μετ' αὐτό, μὴ δυνάμενα ἕνεκα τῆς ὁρμῆς νὰ συγκρατηθοῦν ἢ νὰ παρεκκλίνουν, πίπτουν τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου καὶ συντρίβονται ὀκτὼ ἐν ὅλῳ.

Εἰς τὸν ἱππόδρομον τῆς Ὀλυμπίας μάλιστα ὑπῆρχε βωμὸς κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν πλησίον τῆς νύσσης

τοῦ τέρματος καὶ ἴσως εἰς ὁμοίαν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς, εἰς ὅσην καὶ ὁ βωμὸς τῆς ἱππαφέσεως ἀπὸ τῆς ἑτέρας νύσσης. Ὁ βωμὸς οὗτος ἐλέγετο *Ταράξιππος*, διότι οἱ ἵπποι διερχόμενοι πλησίον του ἐταράσσοντο ἕνεκα, φαίνεται, τῆς σχηματιζομένης στενότητος τοῦ χώρου, πολλάκις δὲ συνέβαιναν δυστυχήματα.

Ὁπωσδήποτε ἡ τέχνη τῶν ἡνιόχων ἐφαίνετο κατὰ τὴν καμπὴν περὶ τὴν νύσσαν. Ἐκεῖ ἐκράτουν τὰ ἡνία τοῦ ἀριστεροῦ ἵππου, ἔκλιναν τὸ σῶμά των ὀλίγον πρὸς τὰ ἀριστερὰ καί, προσέχοντες νὰ μὴ ἐγγίσῃ τὴν νύσσαν τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ ἄξονος ἢ ὁ ἀριστερὸς τροχός, ἐχαλάρωναν τὰ ἡνία τοῦ δεξιοῦ ἵππου, καὶ κεντοῦντες ἢ μαστιγώνοντες τὸν ἠνάγκαζαν νὰ τρέξῃ ταχύτερον, διότι εἶχε νὰ διατρέξῃ μεγαλύτερον τόξον κύκλου.

Αἱ ἱπποδρομίαι ἦσαν οἱ δαπανηρότατοι ἀλλὰ καὶ οἱ μεγαλοπρεπέστατοι ἀγῶνες καὶ διὰ τοῦτο μετεῖχαν αὐτῶν ἢ πολὺ πλούσιοι ἄνθρωποι ἢ ἡγεμόνες καὶ βασιλεῖς, καθὼς π. χ. οἱ τύραννοι (=ἡγεμόνες) τῆς Σικελίας ἢ τῆς Κυρηναϊκῆς (τῆς νῦν Βεγγάζης, κατὰ τὴν βόρειον Ἀφρικήν, ὅπου ἦσαν ἄλλοτε ἀκμαιόταται Ἑλληνικαὶ πόλεις) καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας. Ὁ γνωστὸς Ἀλκιβιάδης ὁ Ἀθηναῖος ἔστειλε μίαν φορὰν 7 ἅρματα, ὅσα δὲν εἶχε στείλῃ ποτὲ ἄλλος. Φαντάζεται δὲ πᾶς τις, πόσον προσωπικὸν οἱ 28 ἵπποι τῶν ἁρμάτων τούτων καὶ τίνας δαπάνας ἐπέβαλλεν ἡ τοιαύτη ἱπποτροφία. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἐνίκησε τότε καὶ ὡς πρῶτος καὶ ὡς δεύτερος καὶ ὡς τέταρτος.

Οἱ ἡγεμόνες τῆς Σικελίας καὶ ὁ Φίλιππος ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας τόσον ἔχαιραν διὰ τὰς ἱππικὰς νίκας εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας, ὥστε ἔκοπταν εἰς ἀνάμνησιν νομίσματα σῳζόμενα καὶ τώρα, φέροντα δὲ εἰκόνα τεθρίππου ἢ κέλητος. Τῷ 356 μάλιστα πρὸ Χριστοῦ ἀνηγγέλθησαν εἰς τὸν Φίλιππον συγχρόνως τρεῖς εὐχάριστοι ἀγγελίαι, ὅτι δηλαδὴ εἷς ἵππος του κέλης εἶχε νικήσει εἰς τὰ Ὀλύμπια, ὅτι εἶχαν νικηθῆ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ του οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ ὅτι εἶχεν ἀποκτήσει υἱόν, τὸν ἔπειτα Μέγαν Ἀλέξανδρον.

Καὶ γυναῖκες δέ, πρὸ πάντων Σπαρτιάτιδες καὶ Μακεδονίδες, μετεῖχαν τῶν ἱπποδρομιῶν, πέμπουσαι ἅρματα ἢ ἵππους. Οὕτω π. χ. ἡ Κυνίσκα ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Ἀρχιδάμου, ἐνίκησε δι' ἅρματος, ἡ δὲ ἐκ Μακεδονίας εὐγενὴς γυνὴ Βελιστίχη διὰ συνωρίδος πώλων.

Εἰς τὰς ἁπλᾶς ἱπποδρομίας περίφημος ἦτο ὁ ἵππος τοῦ Ἀδράστου Ἀρίων τὸ ὄνομα, νικήσας κατὰ τὰ πρῶτα μυθικὰ Νέμεια, μάλιστα δὲ ἡ ἵππος τοῦ Κορινθίου Φειδώλα, ὀνομαζομένη Αὔρα. Ἡ Αὔρα εὐθὺς εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δρόμου ἔρριψε κάτω τὸν ἀναβάτην της, ἀλλ' ἐξηκολούθησε τρέχουσα, ἔκαμπτε τακτικὰ κατὰ τὰς νύσσας καί, ὅτε περὶ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος ἐσάλπιζαν αἱ σάλπιγγες, διὰ νὰ ἐξάψουν τὸ σθένος τῶν ἵππων καὶ τῶν ἱππέων, ἐπετάχυνε καὶ ἡ Αὔρα τὸν δρόμον της καί, φθάσασα πρώτη εἰς τὸ τέρμα, ἐστάθη ἀμέσως, διότι ἐνόησεν, ὅτι εἶχε νικήσει. Τόσον καλὰ εἶχε γυμνασθῆ !

10. Ἄλλοι ἀγῶνες.

Ὁ ἀγὼν τοῦ *τόξου*, τὸν ὁποῖον ἀγωνίζονται οἱ Ὁμηρικοὶ ἥρωες, ἐξαφανίζεται ἐντελῶς κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον, ὁ δὲ ἀγὼν τῆς *ὁπλομαχίας* σχεδὸν ἐντελῶς. Εἰς τὴν Ἑρμιόνην ἐγίνοντο ἀγῶνες *κολυμβητικοὶ* καὶ ἀγῶνες *«πλοίων»*, ὅπως καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰ *Μουνίχια* καὶ τὰ *Παναθήναια* ἐγίνετο ἀγὼν πλοίων (*«νεῶν ἅμιλλα»*) καὶ ἐδίδετο μάλιστα βραβεῖον 300 δραχμῶν εἰς ἐκείνην ἐκ τῶν δέκα φυλῶν τῶν Ἀθηναίων, τῆς ὁποίας τὸ πλοῖον ἐνίκα. Ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν κατὰ τίνας κανόνας ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες οὗτοι. Ἀγῶνες κολυμβητικοὶ τῶν Ἀθηναίων δὲν ἀναφέρονται, ἂν καὶ ἡ ἄγνοια τῆς κολυμβητικῆς εἰς τὰς Ἀθήνας ἐνομίζετο σημεῖον τελείας ἀπαιδευσίας.

Εἰς τὰ Ὀλύμπια καὶ εἰς τὰ Πύθια κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἀγώνων ἐτελοῦντο *ἀγῶνες σαλπιγκτῶν καὶ κηρύκων* (ἀπὸ τοῦ 396 π. Χ. εἰς τὰ Ὀλύμπια), οἱ δὲ νικηταὶ ἐλάμβαναν τὸ δικαίωμα νὰ σαλπίζουν ἢ νὰ κηρύττουν κατὰ τοὺς ἀγῶνας τὰ ὀνόματα τῶν νικητῶν εἰς τὰ ἄλλα ἀγωνίσματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Τὰ Ὀλύμπια.

Ἀφοῦ ἐγνωρίσαμεν ἤδη τὴν ἱστορίαν τῆς ἱδρύσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, τὸν τόπον τῆς τελέσεώς των, τὰ διάφορα ἀγωνίσματα καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς ὑπαλ-

λήλους τῶν ἱερῶν τῆς Ἄλτεως καὶ τῶν ἀγώνων, ἂς ἐπιχειρήσωμεν νὰ φαντασθῶμεν τὴν εἰκόνα τῆς ὅλης παρασκευῆς καὶ διεξαγωγῆς τῆς Πανελληνίου ταύτης πενθημέρου πανηγύρεως, στηριζόμενοι εἰς τὰς εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Τοιουτοτρόπως θὰ συμπληρώσωμεν καὶ ὅσα εἴπαμεν ἤδη.

Ἀρκετὸν χρόνον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀγώνων οἱ διὰ τὴν πανήγυριν ὁρισθέντες διάφοροι ἄρχοντες καὶ ὑπηρέται ἐγκαθίσταντο εἰς τὴν Ὀλυμπίαν· οἱ Ἑλλανοδίκαι ἤρχοντο διὰ τῆς παραλίας *Ἱερᾶς ὁδοῦ* ἕνα μῆνα τοὐλάχιστον πρὸ τῶν ἀγώνων. Οὗτοι οἱ διάφοροι ἄρχοντες ἀνελάμβαναν τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἀναγκαίων ἐργασιῶν αὐτοπροσώπως. Διότι καὶ τὰ ἱερὰ ἐπεσκευάζοντο καὶ αἱ ὁδοί. Πολλῆς δὲ φροντίδος ἀνάγκην εἶχαν οἱ ἀγωνιστικοὶ τόποι, ἤτοι τὸ γυμνάσιον, ἡ παλαίστρα καὶ τὸ στάδιον, τῶν ὁποίων μάλιστα ὁ ξυστὸς (στίβος) ἔπρεπε νὰ σκαφῇ *(σκάψις)*, νὰ ἰσοπεδωθῇ *(ὁμάλιξις)* καὶ νὰ στρωθῇ *(στρῶσις)* διὰ λευκῆς καὶ μελαίνης γῆς. Ἐπίσης εἰς τὸν ἱππόδρομον ἔπρεπε νὰ κατασκευασθοῦν οἱ *οἶκοι* τῶν ἵππων καὶ τῶν ἁρμάτων εἰς τὴν ἱππάφεσιν. Εἰς ὅλας δὲ ταύτας τὰς ἐργασίας ἦσαν ἀπησχολημένοι πολλοὶ ἐργάται καὶ ἐργολάβοι.

Ἐν ᾧ δὲ οὕτω μεγάλη κίνησις ἐπεκράτει πανταχοῦ εἰς τὸν ἱερὸν χῶρον, ἐγκαίρως ἤδη ἀνεχώρουν ἐξ Ὀλυμπίας εἰς τα πέρατα τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν οἱ *σπονδοφόροι*, διὰ νὰ ἀναγγείλουν τὴν ἔναρξιν τῆς *ἱερομηνίας* τῶν ἀγώνων καὶ τῆς *ἐκεχειρίας (σπονδαί)*. Τότε

κατέπαυε πᾶσα ἐχθροπραξία, εἰρήνη καὶ ἀδέλφωσις ἐξηπλώνετο εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἀφόβως δὲ καὶ ἀκινδύνως ἠδύναντο νὰ ταξειδεύουν διὰ μέσου καὶ τῶν μέχρι χθὲς ἐχθρῶν καὶ πολεμίων οἱ ἀγωνισταὶ καὶ οἱ προσκυνηταὶ τοῦ ἱεροῦ ἢ οἱ θεωροὶ τῶν ἀγώνων.

Καὶ συνέρρεαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἐκ τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ τῆς Μαιώτιδος, ἐκ τῆς Σικελίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἐκ τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θρᾴκης, ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Κυρήνης, συνέρρεαν κατὰ χιλιάδας διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης οἱ εὐσεβεῖς καὶ οἱ φίλαθλοι καὶ ὅσοι ὠνειρεύοντο νὰ ἴδουν τὴν μητρόπολιν τόσων ἀποικιῶν, τὴν μητέρα παντὸς πολιτισμοῦ, τὴν κοιτίδα τῆς κοινῆς ἱστορίας καὶ μυθολογίας, τὴν πατρίδα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων τῆς Πανελληνίου θρησκείας.

Ἄν τις παρέβαινε τὴν ἐκεχειρίαν εἰσβάλλων ἐχθρικῶς εἰς τὴν ἱερὰν Ἦλιν, ὑπεβάλλετο εἰς πρόστιμον δύο μνῶν (200 δραχμῶν) κατὰ στρατιώτην καὶ ἀπεκλείετο τῶν ἀγώνων, ἂν δέ τις παρέβλαπτεν ἢ ἐμπόδιζε προσκυνητήν, μεταβαίνοντα εἰς Ὀλυμπίαν, ἐτιμωρεῖτο καὶ οὗτος αὐστηρῶς, οἱ δὲ Ἕλληνες πάντες συνετέλουν, ὅπως ἠδύναντο, εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ποινῶν τούτων. Οἱ Σπαρτιᾶται ἠρνήθησάν ποτε νὰ καταβάλουν τὸ ἐπιβληθὲν εἰς αὐτοὺς πρόστιμον, ἀλλὰ καὶ τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν ἠρνεῖτο νὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς χρησμόν, μέχρις ὅτου ὑπέκυψαν πληρώσαντες τὸ πρόσ-

τιμον. Ὁ δὲ βασιλεὺς Φίλιππος ἐζήτησε καὶ συγγνώμην, διότι οἱ στρατιῶταί του, ἀγνοοῦντες τὴν ἔναρξιν τῆς ἱερομηνίας, ἐκακοποίησαν τὸν Ἀθηναῖον Φρύνωνα.

Πρῶτοι ἐξ ὅλων κατέφθαναν οἱ ἀγωνισταὶ συνοδευόμενοι πολλάκις ὑπὸ τῶν γυμναστῶν, ἂν ἦσαν παῖδες, καὶ ὑπὸ τῶν πατέρων ἢ πρεσβυτέρων ἀδελφῶν των. Ἐπίσης ἐνωρὶς προσήγοντο καὶ οἱ μέλλοντες νὰ ἀγωνισθοῦν ἵπποι. Ἀγωνισταὶ καὶ ἵπποι εἶχαν ἀνάγκην ἀναπαύσεως ἐκ τοῦ ταξειδίου καὶ προγυμνάσεως διὰ τοὺς ἀγῶνας. Οἱ ἀγωνισταὶ μάλιστα, οἱ ὁποῖοι κατῴκουν εἰς δωμάτια κείμενα πλησίον τοῦ Γυμνασίου, ἔπρεπε νὰ γυμνασθοῦν καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν Ἑλλανοδικῶν ἐπὶ ἕνα μῆνα, ζῶντες ὑπὸ δίαιταν ὡρισμένην· διὰ τοῦτο δὲ ἂν δὲν ἔφθαναν εἰς τὸν ὡρισμένον καιρόν, ἐτιμωροῦντο διὰ προστίμου.

Ἐπίσης ἐγκαίρως κατέφθαναν διάφοροι ἔμποροι, θέλοντες νὰ κερδοσκοπήσουν ἐκ τῆς συρροῆς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἄλλοι κάπηλοι, τῶν ὁποίων πολλοὶ ἐπήγνυαν πρόχειρα καπηλεῖα περὶ τὴν Ἄλτιν, καὶ σκηνὰς εἰς τὰς ὁποίας κατέλυαν ὡς εἰς ξενοδοχεῖα οἱ διάφοροι ἐπισκέπται τῆς πανηγύρεως. Βεβαίως δὲν ἔλειπαν οἱ πωλοῦντες τρόφιμα, ἀλλ' οὔτε καὶ οἱ πωλοῦντες ἄνθη, στεφάνους καὶ ταινίας διὰ τοὺς πανηγυριστὰς καὶ διάφορα μικρὰ τεχνουργήματα πρὸ πάντων ἐκ χαλκοῦ, τὰ ὁποῖα ἠγόραζαν καὶ ἀφιέρωναν οἱ εὐσεβεῖς εἰς τοὺς θεούς.

Ὅσῳ δὲ προσήγγιζεν ἡ ἀρχὴ τῶν ἀγώνων, τόσῳ πολυπληθέστεροι προσήρχοντο οἱ ξένοι διὰ τῶν ἑπτὰ

ὁδῶν, αἱ ὁποῖαι κατέληγαν εἰς τὴν Ὀλυμπίαν. Καὶ δὲν ἀπεκλείοντο μὲν τῆς θέας τῶν ἀγώνων οἱ βάρβαροι καὶ οἱ δοῦλοι, ἀλλὰ κυρίως Ἕλληνες ἔσπευδαν εἰς τὸ ἐθνικὸν ἐκεῖνο κέντρον, καὶ μάλιστα Ἕλληνες ἐλεύθεροι πολῖται. Δὲν συνήρχοντο δὲ μόνον κοινοὶ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ἐπιφανεῖς σοφοὶ ἢ πολιτικοί, ὡς ὁ Θαλῆς, ὁ Πυθαγόρας, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀλέξανδρος ὁ Α΄, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Λυσίας, ὁ Δημοσθένης, ὁ Ἰσοκράτης, ὁ Λουκιανὸς καὶ ἄλλοι, στολίζοντες διὰ τῆς παρουσίας των τὴν ἑορτὴν καὶ προσελκύοντες τὰ βλέμματα τῶν Πανελλήνων, οἱ ὁποῖοι μετὰ παλμῶν καρδίας συνωθοῦντο, διὰ νὰ γνωρίσουν ἐξ ὄψεως τὰς κορυφὰς τοῦ μεγάλου ἔθνους των.

Πολλοὶ μάλιστα ἐκ τῶν σοφῶν ποιητῶν καὶ ῥητόρων ἀνεγίνωσκαν ἢ ἀπήγγελλαν συγγράμματα καὶ ποιήματα καὶ λόγους πρὸ τῶν διαφόρων ὁμάδων, εἰς τὰς ὁποίας μετέδιδαν γνώσεις καὶ ἐνέπνεαν τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς Ἐθνικῆς πάντων τῶν Ἑλλήνων ἑνότητος καὶ δυνάμεως καὶ προόδου. Ἐδῶ ἀνέγνωσε μέρος τῆς ἱστορίας του ὁ Ἡρόδοτος, ἐδῶ δὲ καὶ οἱ ῥήτορες Γοργίας καὶ Λυσίας ἐξεφώνησαν περιφήμους Ὀλυμπιακοὺς λόγους, διὰ τῶν ὁποίων ἐκάλουν πάντας τοὺς Ἕλληνας νὰ ἑνωθοῦν κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας καὶ κατὰ τῶν τυράννων τῆς Σικελίας. Αἱ ἀπαγγελίαι αὗται ἐλέγοντο *ἐπιδείξεις*. Εἰς τὴν Ὀλυμπίαν προσέτι, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα κέντρα συρροῆς πολλοῦ κόσμου, ἔστηναν καὶ ἐπιγραφάς, αἱ ὁποῖαι περιεῖχαν

διαφόρων ἑλληνικῶν πόλεων συνθήκας καὶ ἄλλας ἀποφάσεις καὶ ψηφίσματα, τὰ ὁποῖα ἤθελαν νὰ κάμουν γνωστὰ εἰς πολὺν κόσμον. Ὁ τρόπος οὗτος ἀνεπλήρωνε τὴν ἔλλειψιν τότε τῆς τυπογραφίας.

Τακτικοὶ ἐπισκέπται τῶν ἀγώνων ἦσαν αἱ *θεωρίαι* τῶν διαφόρων πόλεων καὶ ἀποικιῶν, ἤτοι οἱ ἐπίσημοι πρέσβεις ἢ ἀντιπρόσωποι, τοὺς ὁποίους ἔστελλεν ἑκάστη πόλις, ὑπὸ ἕνα *ἀρχιθέωρον* ὡς προϊστάμενον, διὰ νὰ τελέσουν ἐκ μέρους της ἐπίσημον θυσίαν εἰς τὸν Δία καὶ παραστοῦν εἰς τοὺς ἀγῶνας. Οἱ *θεωροὶ* ἐξελέγοντο ἐκ τῶν πλουσιωτάτων καὶ ἐπιφανεστάτων πολιτῶν, ὥστε, ἐξοδεύοντες καὶ ἐξ ἰδίων, νὰ ἀντιπροσωπεύσουν τὴν πατρίδα των ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλοπρεπέστερον. Οὗτοι συνήθως, ἂν δὲν ἐξενίζοντο ὑπὸ τῶν Ἠλείων, κατέλυαν εἰς ἰδίας μεγάλας καὶ πολυτίμους *σκηνάς,* αἱ ὁποῖαι ηὐτρεπίζοντο ἐσωτερικῶς πολυτελέστατα καὶ ἀνταξίως ἑκάστης πόλεως καὶ τῶν θεωρῶν της.

Βεβαίως δὲ καὶ ἄλλοι πλούσιοι ἐπισκέπται εἴτε ἁπλοῖ εἴτε καὶ ἀγωνισταί, ὡς ὁ Ἀλκιβιάδης, εἶχαν ἰδιαιτέρας σκηνάς, ὑπὸ τὰς ὁποίας μάλιστα προσέφεραν φιλοξενίαν καὶ εἰς φίλους των. Ἡ παρουσία τῶν διαφόρων ἐπισήμων θεωρῶν ἐγίνετο γνωστοτέρα καὶ διὰ τῶν πλουσίων θυσιῶν, τὰς ὁποίας προσέφεραν εἰς τοὺς θεούς, εἰς τοὺς πολυαρίθμους βωμοὺς τῆς Ἄλτεως.

Κατὰ ἓν μόνον πρᾶγμα ἦτο χωλὴ ἡ συνάθροισις αὕτη τοσούτου πλήθους: ὅτι ἀπετελεῖτο σχεδὸν μόνον ἀπὸ ἄνδρας· διότι αἱ παρθένοι καὶ ἂν δὲν ἐκωλύοντο,

προσήρχοντο εἰς τοὺς ἀγῶνας σπανίως καὶ ἴσως μόνον σχεδὸν ἐξ Ἤλιδος, εἰς δὲ τὰς ἐγγάμους γυναῖκας δὲν ἐπετρέπετο ἡ θεωρία αὐτῶν. Αἱ ἔγγαμοι γυναῖκες μόνον μέχρι τῆς ἀπέναντι ὄχθης τοῦ Ἀλφειοῦ ἐπετρέπετο νὰ ἔρχωνται *κατὰ τοὺς ἀγῶνας*. Ὁ νόμος δὲ οὗτος ἦτο πολὺ αὐστηρός. Ἡ Φερενίκη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Διαγόρου, μετημφιεσμένη εἰς γυμναστὴν παρέβη τὸν νόμον καὶ συνώδευσε τὸν υἱόν της Πεισίροδον εἰς τὴν Ὀλυμπίαν. Ὅταν ὅμως ἐντὸς τοῦ σταδίου τὸν εἶδε νικητήν, δὲν ἐκρατήθη, ἀλλ' ὥρμησε νὰ τὸν ἐναγκαλισθῇ καὶ ἀπεκαλύφθη ὅτι ἦτο γυνή. Μόλις δὲ ἐσώθη ἐκ τοῦ θανάτου, καὶ τοῦτο διότι κατήγετο ἐξ οἴκου, ὅστις εἶχε γεννήσει τόσους Ὀλυμπιονίκας. Ἔκτοτε (5ος αἰ. π.Χ.) ἐθεσπίσθη νὰ παρίστανται γυμνοὶ οἱ γυμνασταὶ τῶν ἀγωνιστῶν εἰς τοὺς ἀγῶνας.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἑλλανοδίκαι εἶχαν ἤδη ὑποδεχθῆ καὶ καταγράψει εἰς τὸ *λεύκωμα* ἢ *γραμματεῖον* τοὺς ἀγωνιστὰς μὲ τὸ ὄνομα αὐτῶν καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς πατρίδος των, ὡς καὶ τὰ ἀγωνίσματα εἰς τὰ ὁποῖα θὰ μετεῖχαν.

Ὅρος ἀπαραίτητος, διὰ νὰ γίνῃ τις δεκτὸς ὡς ἀγωνιστής, ἦτο νὰ εἶνε Ἕλλην τὴν καταγωγὴν καὶ πολίτης ἐλεύθερος, μὴ στερηθεὶς τὰ πολιτικὰ δικαιώματα καὶ μὴ διαπράξας ἀσέβειάν τινα. Διὰ τοῦτο ἐν ᾧ εἶνε εὐρεῖα ἡ ἔννοια τοῦ ὀνόματος τῶν Ἑλλανοδικῶν, πλασθέντος ὡς διὰ νὰ ὑποδηλώσῃ Μεγάλην τινὰ Ἰδέαν τῆς ἑνότητος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀλλ' ὅμως εἶνε στενὴ καὶ περιοριστικὴ ὡς πρὸς τοὺς βαρ-

βάρους καὶ δούλους. Οἱ Ἑλλανοδίκαι δὲν ἔκριναν τοὺς Ἠλείους ἢ τοὺς Σπαρτιάτας μόνους ἢ τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ τοὺς Ἕλληνας σύμπαντας καὶ μόνον τοὺς Ἕλληνας, ὄχι δὲ τοὺς βαρβάρους ἢ τοὺς δούλους.

Ὅταν ἔφθανεν ***ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς ἑορτῆς,*** τότε τὸ πλῆθος ἐχύνετο ἀπὸ πρωΐας εἰς τὸν καταστόλιστον χῶρον τῆς ἱερᾶς Ἄλτεως καὶ ἐγέμιζε τοὺς ναοὺς ἢ συνεχέετο πρὸς τὸ δάσος τῶν ἀγαλμάτων καὶ ἀναθημάτων καὶ παρίστατο εἰς τὰς διαφόρους θυσίας, ἐκ τῶν ὁποίων μίαν, τὴν μεγάλην θυσίαν—*βουθυσίαν, ἑκατόμβην* — ἐτέλουν οἱ ἱερεῖς ἐπὶ τοῦ μεγάλου βωμοῦ, κάμνοντες οὕτως ἀρχὴν τῆς ἑορτῆς ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν μέρος. Ἡ κνῖσα τῶν καιομένων θυμάτων ἀνήρχετο πρὸς τὸν Δία καὶ ἔφερε μεθ᾽ ἑαυτῆς τὴν προσευχήν, τὴν ὁποίαν ὁ ἱερεύς, ἀνατείνων πρὸ τοῦ βωμοῦ ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας ὑπτίας ἢ μόνον τὴν δεξιάν, ἀπήγγελλεν ὑπὲρ ἁπάντων ὁμοῦ τῶν Ἑλλήνων.

Μετὰ ταῦτα δὲ συνηθροίζοντο εἰς τὸ Βουλευτήριον οἱ Ἑλλανοδίκαι, οἱ ἀγωνισταί, οἱ γυμνασταὶ καὶ οἱ συγγενεῖς τῶν ἀγωνιστῶν, ἐθυσίαζαν κάπρον καὶ ἐπὶ τῶν τεμαχίων *(τομίων)* αὐτοῦ ὡρκίζοντο ἐνώπιον τοῦ φοβεροῦ ἀγάλματος τοῦ Ὁρκίου Διός, ὁ ὁποῖος ἐκράτει ἀνὰ ἕνα κεραυνὸν εἰς τὰς χεῖρας.

Ὡρκίζοντο δὲ ὅτι θὰ κρίνουν [1] δικαίως καὶ ἀφι-

---

[1] Γνωρίζομεν, ὅτι τρεῖς Ἑλλανοδίκαι ἔκριναν τὸ πένταθλον, τρεῖς τοὺς ἱππικοὺς ἀγῶνας, οἱ δὲ λοιποὶ τοὺς ἄλλους ἀγῶνας. Ὥστε ἕκαστος ἀγὼν ἐσπουδάζετο καλῶς ὑπὸ ὡρισμένων Ἑλλανοδικῶν διὰ νὰ γίνεται ἡ κρίσις ὀρθή.

λοκερδῶς καὶ μὲ πᾶσαν ἐχεμύθειαν τοὺς μέλλοντας νὰ ἀγωνισθοῦν παῖδας καὶ πώλους, διὰ νὰ μὴ διαλάθουν ἄνδρες μὲν μεταξὺ τῶν παίδων, τέλειοι δὲ ἵπποι μεταξὺ τῶν πώλων καὶ κερδήσουν νίκην ἄκοπον. Φαίνεται δέ, ὅτι καὶ παῖδες καθ' ὑπερβολὴν ῥωμαλέοι δὲν ἐτάσσοντο μεταξὺ τῶν ὁμηλίκων, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν.

Προσέτι ὡρκίζοντο οἱ ἀγωνισταὶ (διὰ τοὺς παῖδας ὡρκίζετο ὁ πατὴρ ἢ ὁ ἐνήλικος ἀδελφός), ὅτι ἦσαν γνήσιοι ἐλεύθεροι Ἕλληνες πολῖται, μὴ κατηγορηθέντες ἐπὶ ἀσεβείᾳ, καὶ ὅτι εἶχαν γυμνασθῆ ἤδη τελείως καὶ ἐπιμελῶς ἐπὶ δέκα μῆνας εἰς τὴν πατρίδα των, καθὼς ἀπῄτει ὁ νόμος, καὶ ὅτι κατὰ τοὺς ἀγῶνας οὐδὲν *κακούργημα* θὰ πράξουν, δηλαδὴ δὲν θὰ ἀγωνισθοῦν δολίως καὶ παρανόμως. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὡρκίζοντο ἐπίσης καὶ οἱ πατέρες καὶ οἱ ἀδελφοὶ καὶ οἱ γυμνασταὶ τῶν ἀγωνιστῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ παρίστανται ἐντὸς τοῦ Σταδίου εἰς ἰδιαιτέραν θέσιν *(ἔρυμα)* καὶ νὰ ἐνθαρρύνουν μακρόθεν διὰ συμβουλῶν καὶ φωνῶν τοὺς εὐνοουμένους των, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ ἐπεμβαίνουν δολίως διὰ τῶν χειρῶν ἢ ἄλλως. Οἱ ὅρκοι οὗτοι ἀπέβλεπαν κυρίως εἰς τὴν ἀποτροπὴν πάσης δωροδοκίας καὶ ὑποχωρήσεως κατὰ τὸν ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος ἦτο ἔργον ἀρετῆς καὶ ὄχι χρημάτων.

Οἱ παραβάται ἐτιμωροῦντο ὑπὸ τῶν Ἑλλανοδικῶν διὰ προστίμων, διὰ τῶν ὁποίων κατεσκευάζοντο οἱ *Ζᾶνες*. Μετὰ τὸν ὅρκον τοῦτον ἐγίνετο πιθανῶς εἰς τὸ στάδιον καὶ τὸν ἱππόδρομον ἡ κρίσις τῶν παίδων καὶ τῶν πώλων καὶ ἀμέσως ἔπειτα ἐκληρώνοντο καὶ ἐγί-

νοντο γνωστὰ τὰ ζεύγη τῶν παλαιστῶν, πυκτῶν καὶ παγκρατιαστῶν.

Οἱ κυρίως ἀγῶνες ὅμως ἤρχιζαν κατὰ τὴν **δευτέραν ἡμέραν**· ἠγωνίζοντο δὲ πρῶτοι οἱ παῖδες. Ἀπὸ βαθείας πρωΐας, καὶ ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου ἀκόμη, στολισμένοι ἑορταστικῶς καὶ φοροῦντες ἴσως στεφάνους οἱ θεαταὶ μετέβαιναν εἰς τὸ στάδιον, διὰ νὰ καταλάβουν θέσιν καλήν· ἐκάθηντο δὲ εὐχαριστημένοι ἐνταῦθα, ἂν καὶ ἦσαν εἰς στενοχωρίαν καὶ ἐδέχοντο ἔπειτα μέχρι μεσημβρίας τὸν φλογερὸν θερινὸν ἥλιον μὲ γυμνὴν κεφαλήν· ὡς φαίνεται, ἀπηγορεύετο νὰ φοροῦν καλύμματα τῆς κεφαλῆς, εἴτε διὰ νὰ μὴ ἐμποδίζουν τυχὸν τὴν θέαν εἰς τοὺς ὄπισθεν καθημένους εἴτε δι' ἄλλον λόγον, ὁ ὁποῖος κατήντησεν ἔπειτα θρησκευτικὸς κανών. Καὶ δὲν ἦτο μόνον τοῦτο· φοβερὰ λειψυδρία ἐπεκράτει εἰς τὸν ἱερὸν χῶρον καὶ εἰς τὸ στάδιον καὶ εἰς τὸν ἱππόδρομον, οἱ δὲ ἄνθρωποι προσεβάλλοντο ὑπὸ νόσων ἕνεκα τῆς θερμότητος καὶ τῆς ξηρότητος. Ἀλλὰ πάντες ὑπέμεναν τὰ πάντα, διότι ἔσπευδαν μετὰ ἱεροῦ ἐνθουσιασμοῦ νὰ ἴδουν τὸν μεγαλήτερον Πανελλήνιον ἀγῶνα, νὰ γνωρίσουν καὶ νὰ παρακολουθήσουν τοὺς συμπολίτας ἢ τοὺς φίλους καὶ τοὺς εὐνοουμένους των ἀγωνιζομένους.

Μεγάλη ἦτο ἡ προσοχὴ τῶν θεατῶν πρὸς τὰ προσερχόμενα ἐπιφανῆ πρόσωπα· οὕτω π. χ., ὅταν ὁ Σαλαμινομάχος Θεμιστοκλῆς εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον, οἱ θεαταὶ ὅλοι ἠγέρθησαν πρὸς τιμήν του, ὑπῆρξε δὲ τοῦτο εὐτυχεστάτη στιγμὴ τοῦ βίου καὶ πολυτιμοτάτη

ἀμοιβὴ τῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος ἀγώνων τοῦ μεγάλου ἀνδρός.

Ἅμα δὲ τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου οἱ Ἑλλανοδίκαι, περιβεβλημένοι βασιλικὴν πορφύραν (οἱ Ἑλλανοδίκαι τῶν Νεμείων ἐφόρουν πενθίμους *φαιὰς* στολὰς) καὶ βαίνοντες διὰ τῆς Ἄλτεως, διήρχοντο τὴν εἰς τὸ στάδιον ἄγουσαν *Κρυπτὴν εἴσοδον* λεγομένην, ἡ ὁποία ἔκειτο εἰς τὸ τέλος τῆς σειρᾶς τῶν Ζανῶν καὶ ἦτο κατὰ μέγα μέρος στεγασμένη. Ἦτο δὲ ὡρισμένη ἡ θέσις των *(καθέδρα)*, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα στάδια τῆς Ἑλλάδος, εἰς μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν, ἀλλὰ ποῦ ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν, διότι δὲν ἀνεσκάφη ὅλον τὸ στάδιον. Ἀπέναντι τῶν Ἑλλανοδικῶν ἦτο ἡ θέσις τῆς ἱερείας τῆς θεᾶς *Δήμητρος Χαμύνης*. Πιθανῶς δὲ καὶ οἱ ἐπίσημοι θεωροὶ τῶν πόλεων καὶ ἔνδοξοι ἄνδρες ἢ νικηταὶ μεγάλων ἀγώνων Πανελληνίων εἶχαν ὡρισμένην θέσιν.

Ἅμα εἰσήρχοντο οἱ Ἑλλανοδίκαι, εἰσήρχοντο καὶ οἱ ἀγωνισταὶ γυμνοὶ καὶ ἠλειμμένοι. Οἱ Ἑλλανοδίκαι φαίνεται ὅτι ὑπενθύμιζαν εἰς αὐτούς, ὅτι πρέπει νὰ ἀγωνισθοῦν κατὰ τοὺς νόμους, οἱ δὲ κήρυκες ἐκήρυτταν ἑνὸς ἑκάστου ἀγωνιστοῦ τὸ ὄνομα, ἐνῷ οἱ θεαταὶ ἠδύναντο νὰ καταγγείλουν ἀμέσως, ἂν ὑπῆρχε λόγος τις πρὸς ἀποκλεισμὸν οἱουδήποτε ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας, εἴτε διότι π. χ. ἦτο δοῦλος, εἰπὼν ψευδῶς πρὸς τοὺς Ἑλλανοδίκας ὅτι ἦτο ἐλεύθερος, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν. Οἱ ἀλύται ἦσαν ἕτοιμοι νὰ συλλάβουν καὶ νὰ τιμωρήσουν τὸν ἔνοχον.

Ἔπειτα ἐκήρυτταν οἱ κήρυκες, ὅτι *«ἄρχεται ὁ ἀγὼν τῶν καλλίστων ἄθλων ταμίας»*, ὁ καιρὸς δὲ καλεῖ νὰ μὴ βραδύνουν. Πρῶτον ἀγώνισμα ἦτο ὁ *ἁπλοῦς δρόμος*. Οἱ ἀγωνισταί, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἤδη προσευχηθῆ καὶ εἶχαν τάξει νὰ θυσιάσουν, ἂν ἐνίκων, εἰς τοὺς θεούς, ἀμέσως, συμφώνως πρὸς τὴν γενομένην κλήρωσιν, ἐλάμβαναν κατὰ σειρὰν θέσιν εἰς τὴν γραμμὴν τῆς ἀφέσεως. Ὅταν δὲ κατέπιπτεν ἡ πρὸ αὐτῶν τεντωμένη ὕσπληγξ, ἐξώρμων συγχρόνως, παρακολουθούμενοι ὑπὸ τοῦ ἤχου τῶν σαλπίγγων καὶ τῆς βραχείας μὲν ἀλλὰ ζωηρᾶς διεγέρσεως καὶ ἀγωνίας τῶν θεατῶν, οἱ ὁποῖοι εἰς ὅλους τοὺς ἀγῶνας ἐνθαρρύνουν διὰ κραυγῶν τοὺς εὐνοουμένους των, ἀναπηδοῦν ἀπὸ τὰς θέσεις των, φωνάζουν, φιλονεικοῦν, γελοῦν, δυσαρεστοῦνται, τραγῳδοῦν, κινοῦν τὰς χεῖράς των ἢ τὰ ἐνδύματα καὶ χειρονομοῦν. Ἂν οἱ σταδιοδρόμοι ἦσαν πολυάριθμοι καὶ διῃρημένοι εἰς τάξεις, τότε ἐπανελαμβάνετο ὁ ἀγὼν μεταξὺ τῶν νικητῶν τῶν τάξεων. Ἰαχαὶ δὲ καὶ ἐπευφημίαι ἀντήχουν εἰς τὰ ἱερὰ δάση τοῦ Κρονίου «ὄρους» καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ, εὐθὺς ὡς ἀνεδεικνύετο ὁ ὁριστικὸς σταδιονίκης, λαμβάνων παρὰ τῶν Ἑλλανοδικῶν κλάδον *(σπάδικα)* φοίνικος. Ἕκαστος δύναται νὰ φαντασθῇ τὴν συγκίνησιν τῶν μητέρων, αἱ ὁποῖαι πολλάκις ἐπερίμεναν πέραν τοῦ Ἀλφειοῦ νὰ μάθουν, ἂν ὁ υἱός ἐνίκησε. Ὑπῆρχαν ὅμως ἐνίοτε καὶ παράτολμοι θεαταὶ δυσηρεστημένοι ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ ἀγῶνος καὶ ἀποδοκιμάζοντες αὐτό. Ἔπειτα ὁ κῆρυξ ἐκήρυττεν· *«Λήγει μὲν ἀγὼν ὁ τῶν καλλίστων ἄθλων ταμίας, καιρὸς*

δὲ καλεῖ μηκέτι μέλλειν». Καὶ διεξήγετο ὁ ἀγὼν τῆς *ὀρθίας πάλης*, ἠκολούθουν δὲ ὑπὸ τὰς αὐτὰς διατυπώσεις ἡ *πυγμή*, τὸ *παγκράτιον* (ἀπὸ τοῦ 200 π. Χ.) καὶ τὸ *πένταθλον* (μόνον τῷ 628 π. Χ.). Μετὰ μεσημβρίαν ἐγίνετο εἰς τὸν ἱππόδρομον ὁ ἀγὼν τῶν παίδων *ἵππῳ κέλητι* (ἱππασία μὲ ἀνεπτυγμένον ἵππον).

Ἀλλὰ πάντες οἱ ἀγῶνες οὗτοι δὲν ἦσαν ἀρκετοί, νὰ καλύψουν ὅλην τὴν ἡμέραν, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἔληγαν ἐνωρίς· ἐνῷ δὲ ὁ ξυστὸς τοῦ σταδίου καὶ τοῦ ἱπποδρόμου διωρθώνετο, οἱ νικηταὶ ἀπήγοντο ἐν θριάμβῳ ὑπὸ τῶν οἰκείων καὶ συμπολιτῶν των καὶ παρεδίδοντο εἰς εὐθυμίαν καὶ συμπόσιον.

Ἡ ἑπομένη **τρίτη ἡμέρα** τῶν ἀγώνων, ἡ 14η τῆς ἱερομηνίας, τῆς ὁποίας τὴν αἰθρίαν νύκτα θὰ ἐφώτιζε πανσέληνος, ἦτο σπουδαιοτέρα τῆς δευτέρας. Πρὶν γίνουν τὰ Ὀλύμπια πενθήμερος ἑορτή, αὐτὴ ἦτο ἡ μόνη ἡμέρα τῶν ἀγώνων, οἱ ὁποῖοι τότε ἦσαν ἀγῶνες μόνον ἀνδρῶν. Καὶ ὕστερον δὲ ἠγωνίζοντο κατ' αὐτὴν οἱ ἄνδρες.

Πρῶτος ἀγὼν ἦτο τὸ *στάδιον*. Ἀνέκαθεν ὁ σταδιονίκης τοῦ ἀγῶνος τούτου ἔδιδε τὸ ὄνομά του εἰς τὴν Ὀλυμπιάδα· ἠκολούθει ὁ *δόλιχος*, ὁ *δίαυλος*, τὴν μεσημβρίαν ἡ *πάλη* καὶ ἔπειτα ἡ *πυγμή*, τελευταῖον δὲ τὸ φοβερὸν *παγκράτιον*, εἰς τὸ ὁποῖον συνήθως οἱ ἀγωνισταὶ ἦσαν ὀλίγοι, συνέβαιναν δ' ἐνίοτε νῖκαι *ἀκονιτί*· δηλ. οἱ δηλώσαντες μετοχὴν εἰς τοῦτο παρῃτοῦντο, διότι ἦσαν καταπεπονημένοι ὑπὸ τῆς πάλης ἢ τῆς πυγμῆς.

Ἐν γένει ἡ ἡμέρα ἐκείνη παρεῖχεν ἐξαίρετον ἡδο-

νήν, διότι οἱ θεαταὶ ἔβλεπαν ἀρετὰς ἀνδρῶν καὶ κάλλη σωμάτων καὶ εὐεξίας θαυμαστὰς καὶ ἐμπειρίας δεινὰς καὶ ἰσχὺν ἀκαταμάχητον καὶ τόλμην καὶ φιλοτιμίαν καὶ φρόνημα ἀήττητον καὶ ἄπειρον ὑπομονὴν ὑπὲρ τῆς νίκης, δὲν ἔπαυαν δὲ θαυμάζοντες καὶ ἐπιβοῶντες καὶ ἐπικροτοῦντες· ὑπὸ τῆς ὁρμῆς δὲ καὶ τῶν αἰσθημάτων τῶν ἀγωνιζομένων παρασυρόμενοι, παρηκολούθουν τὸν ἀγῶνα μὲ προσοχὴν ἀμετάπτωτον, συγκινούμενοι καὶ ἐξαπτόμενοι ἢ λυπούμενοι καὶ εὐχαριστούμενοι κατὰ τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ ἀγῶνος.

Τὴν ***τετάρτην ἡμέραν*** οἱ ἀγῶνες ἐγίνοντο ἀκόμη μεγαλοπρεπέστεροι καὶ ποικιλώτεροι. Διότι εἰς μὲν τὸν ἱππόδρομον ἐτελοῦντο οἱ ἱππικοί, ἔπειτα δὲ εἰς τὸ στάδιον οἱ ὑπόλοιποι γυμνικοὶ ἀγῶνες τῶν ἀνδρῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἠγωνίζοντο τὰ *τέθριππα τελείων ἵππων* περιτρέχοντα τὸν ἱππόδρομον 12 φορὰς καὶ δεικνύοντα τοιουτοτρόπως ἀντοχὴν συγχρόνως καὶ ταχύτητα. Οὗτος ἦτο ὁ θεαματικώτατος ἀγών, ἴσως δὲ καὶ ὁ περιεργότατος· διότι οἱ ἀγωνισταὶ ἦσαν ἄνδρες ἐπιφανέστατοι ἢ ἡγεμόνες πόλεων καὶ χωρῶν μὲ πανελλήνιον φήμην. Ἔπειτα ἤρχοντο ἴσως τὰ *τέθριππα πώλων* (περιτρέχοντα τὸν ἱππόδρομον 8 φοράς), αἱ *ξυνωρίδες πώλων* (3 φορὰς) καὶ οἱ *πωλικοὶ κέλητες*. Μετὰ τούτους δὲ αἱ *ξυνωρίδες τελείων ἵππων* (8 φοράς), οἱ *τέλειοι κέλητες* (6 φορὰς) καὶ ἔπειτα ἠκολούθουν ὁ ἀγὼν τῆς *ἀπήνης* καὶ ὁ τῆς *κάλπης*, ἐφ' ὅσον ἦσαν καθιερωμένοι. Τελευταῖον ἐτελεῖτο εἰς τὸ στάδιον τὸ *πένταθλον τῶν ἀνδρῶν* καὶ ὁ *ὁπλίτης δρόμος*

Οἱ δὲ νικηταί, θαυμαζόμενοι καὶ ἐπευφημούμενοι, ἀπήρχοντο μετὰ τῶν φίλων.

Πανηγυρικωτάτη ὅμως ἦτο ἡ **πέμπτη καὶ τελευταία ἡμέρα τῆς ἑορτῆς,** κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπενέμοντο τὰ ἆθλα. Ὄπισθεν τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς καὶ πλησίον τοῦ βωμοῦ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῶν Ὡρῶν καὶ ἑτέρου βωμοῦ τῶν Καλλιστεφάνων Νυμφῶν ἐπὶ αἰῶνας διετηρεῖτο μετ' εὐλαβείας καὶ προφυλάξεως εἷς *κότινος*. Παῖς ἀμφιθαλὴς (τοῦ ὁποίου δηλ. ἔζων ἀμφότεροι οἱ γονεῖς) ἔκοπτεν ἐκ τοῦ κοτίνου τούτου διὰ *χρυσοῦ δρεπάνου* 17 κλάδους μικροὺς *(θαλλούς)*· ἕκαστος δὲ ἐκ τούτων ἐδένετο διὰ ταινιῶν καὶ ἐσχηματίζοντο οὕτω 17 στέφανοι, ἰσάριθμοι πρὸς τὰ 17 ἀγωνίσματα, τῶν ὁποίων ἦσαν βραβεῖα.

Οἱ στέφανοι οὗτοι ἐτοποθετοῦντο πρὸ τῶν Ἑλλανοδικῶν παλαιότατα μὲν ἐπὶ ἐπιχάλκου τρίποδος, ἀλλ' ἔπειτα ἐπὶ μιᾶς πολυτελεστάτης καὶ καλλιτεχνικωτάτης τραπέζης, τὴν ὁποίαν εἶχε κατασκευάσει ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος ὁ μαθητὴς τοῦ Φειδίου Κωλώτης· ἐφυλάσσετο δὲ ἡ τράπεζα ἐντὸς τοῦ Ἡραίου.

Κατὰ τὴν τελευταίαν λοιπὸν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τὸ πλῆθος τῶν θεατῶν, ἴσως στεφανωμένον, ἐγέμιζε τὸ στάδιον, οἱ Ἑλλανοδίκαι κατελάμβαναν τὰς θέσεις των, ἐν ᾧ ὁ κῆρυξ κατὰ σειρὰν *ἀνεκήρυττεν* (ἀνηγόρευε) μὲ στεντορείαν φωνὴν ἐνώπιον τῶν Πανελλήνων τὸ ὄνομα τῶν νικητῶν καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς πατρίδος των. Ὁ Ὀλυμπιονίκης, κρατῶν τὸν κλάδον τοῦ φοίνικος προσήρχετο πρὸ τῶν Ἑλλανοδικῶν, εἷς δ' ἐκ τούτων

τὸν ἐστεφάνωνε δι' ἑνὸς στεφάνου κοτίνου, ἐν ᾧ τῶν θεατῶν τὸ πλῆθος μὲ ὑπέρτατον ἐνθουσιασμὸν μυριόστομον ἐπευφήμει καὶ ἔρριπτε πρὸς τὸν εὐδαίμονα νικητὴν παρερχόμενον μῆλα καὶ ῥόδα καὶ φύλλα *(φυλλοβολία)* καὶ ἄνθη διάφορα καὶ τοὺς πετάσους καὶ τοὺς χιτωνίσκους καὶ τὰς ζώνας καὶ ὅ,τι εἶχεν ἕκαστος ἢ ἐνόμιζεν ἄξιον νὰ προσθέσῃ εἰς τὸν στέφανον τοῦ κοτίνου. Φαίνεται δὲ, ὅτι ἔδιδαν ἐνίοτε καὶ χρήματα εἰς τοὺς νικητὰς καὶ ὅτι ἐπετρέπετο μάλιστα νὰ περιέρχωνται οὗτοι τὸ στάδιον καὶ νὰ δέχωνται τὰ προσφερόμενα *(ἐπαγερμός)*· ἀλλὰ τοῦτο ἦτο σύνηθες εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κυρίως καὶ βεβαίως δὲν ἐγίνετο κατὰ τοὺς καλοὺς χρόνους τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, ὅτε τὸ ὄνειρον παντὸς εὐρώστου καὶ ἠσκημένου ἀγωνιστοῦ ἦτο νὰ λάβῃ τὸν στέφανον διὰ νὰ ἀκούσῃ τὸ ὄνομά του ἀνακηρυττόμενον.

Ἰσόθεοι καὶ υἱοὶ θεῶν ἐνομίζοντο οἱ νικηταὶ τῶν ἀγώνων· ἐθαυμάζοντο δὲ ἔτι περισσότερον, ἂν κατήγοντο ἀπὸ οἰκογένειαν, ἡ ὁποία παρήγαγε καὶ ἄλλους ὀλυμπιονίκας. Ἐτιμᾶτο δὲ καὶ ἡ πατρίς των τόσον, ὥστε πολλαὶ πόλεις, παραγνωρίζουσαι βεβαίως ἐντελῶς τὴν σημασίαν τῶν ἀγώνων, ἐπλήρωναν ἁδρά, διὰ νὰ δεχθῇ ξένος τις ὀλυμπιονίκης νὰ πολιτογραφηθῇ καὶ νὰ ἀνακηρυχθῇ ὡς πολίτης αὐτῶν. Καὶ ἐτιμᾶτο μὲν μεγάλως οὗτος ὑπὸ τῆς νέας, τῆς θετῆς πατρίδος, κατεδιώκετο ὅμως καὶ ἐτιμωρεῖτο ὑπὸ τῆς γενεθλίου.

Ἐκαυχῶντο δὲ οἱ Ἠλεῖοι, ὅτι ἀπένεμαν τὴν νίκην καὶ τὸν κότινον μετὰ δικαιοσύνης· τὴν ἀρετὴν δὲ

ταύτην ἀνεγνώρισε καὶ ἐχθρός των, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἄγις, ὅταν πρὸς κατηγορίαν των εἶπεν, ὅτι ἀληθῶς οἱ Ἠλεῖοι ἦσαν δίκαιοι, ἀλλὰ μίαν μόνην ἡμέραν κατὰ τετραετίαν, δηλ. κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς στέψεως τῶν Ὀλυμπιονικῶν. Ἂν τις ὅμως ἐφρόνει, ὅτι ἀδίκως ἔκριναν οἱ Ἑλλανοδίκαι, ἠδύνατο νὰ τοὺς καταγγείλῃ εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Ἠλείων, ἡ ὁποία τοὺς ἐτιμώρει, ἂν κατηγοροῦντο εὐλόγως· ἀλλ' ἡ γενομένη κρίσις ἐθεωρεῖτο ἀνέκκλητος, διὸ καὶ δὲν ἀφῃρεῖτο ὁ στέφανος ἀπὸ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀνακηρυχθῆ νικητὴς ἐνώπιον πάντων τῶν Ἑλλήνων.

Μετὰ τὴν στέψιν των οἱ νικηταὶ ἐτέλουν ἐντὸς τῆς Ἄλτεως θυσίας εὐχαριστηρίους *(χαριστήρια)*, τὰς ὁποίας εἶχαν τάξει εἰς τοὺς θεούς, ὅταν εἶχαν προσευχηθῆ πρὸ τῶν ἀγώνων. Μετ' αὐτὰς δὲ ἐπηκολούθει *πομπὴ* (εἶδός τι διαδηλώσεως), κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ νικηταί, συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν φίλων καὶ συμπολιτῶν των, ἀνευφημοῦντο καὶ ἐξυμνοῦντο δι' ᾀσμάτων.

Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἐκαλοῦντο οἱ ὀλυμπιονῖκαι εἰς μέγα γεῦμα ὑπὸ τῶν Ἠλείων εἰς τὸ *Ἑστιατόριον,* τὸ ὁποῖον ἦτο αἴθουσα τοῦ Πρυτανείου.

Τὴν δὲ ἑσπέραν ὑπὸ τὴν σεληνοφώτιστον νύκτα εἰς τὸ ὕπαιθρον ἢ εἰς τὰς σκηνὰς διήρχοντο παννυχίδα συμποσιάζοντες μετὰ τῶν φίλων, τοὺς ὁποίους ἐκάλουν εἰς δεῖπνον· ἔψαλλαν δὲ *(ἐκώμαζον)* ὑπὸ συνοδίαν αὐλοῦ ᾄσματα *χορικὰ* καὶ *ἐπινίκια,* ἐκ τῶν ὁποίων ἓν ἦτο πολὺ σύνηθες καὶ ἐπανελάμβανε τὰς λέξεις «*Τήνελλα καλλίνικε, χαῖρ' ἄναξ, Ἡράκλεες*», ἦτο δὲ ποίημα τοῦ

Ἀρχιλόχου. Ἠδύναντο ὅμως νὰ ἔχουν καὶ ἐξεπίτηδες συντεθειμένα ποιήματα· διότι εἰς τοὺς ἀγῶνας παρίσταντο πάντοτε καὶ ποιηταί, καθὼς ὁ Πίνδαρος, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ γνωστότατος ὑμνητὴς τῶν νικητῶν τῶν ἀγώνων.

Πολλοὶ πλούσιοι ὀλυμπιονῖκαι ἐκάλουν εἰς γεύματα ὄχι μόνον τοὺς φίλους, ἀλλὰ καὶ ἄλλο πλῆθος. Ὁ Ἀλκιβιάδης μάλιστα, ὅταν ἠγωνίσθη διὰ τῶν 7 ἁρμάτων, ἐκάλεσε πάντας τοὺς πανηγυριστὰς μὴ ἐξαιρεθέντων μηδὲ τῶν ζῴων των, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδόθη χόρτον· ἀλλὰ μέγα μέρος τῆς πρὸς τοῦτο δαπάνης ἔδωκαν ἡ Λέσβος, ἡ Χίος καὶ ἡ Ἔφεσος, κολακεύουσαι τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν ἐπιφανῆ Ἀθηναῖον πολιτικόν. Κατὰ ταύτην τὴν θυσίαν καὶ ἑστίασίν του ὁ Ἀλκιβιάδης διὰ νὰ δείξῃ μεγαλύτερον πλοῦτον εἶχε δανεισθῇ παρὰ τῆς ἐπισήμου Ἀθηναϊκῆς θεωρίας καὶ τὰ δημόσια πολύτιμα σκεύη (πινάκια, θυμιατήρια κλ.), τὰ ὁποῖα ἦσαν προωρισμένα νὰ φανερώσουν κυρίως τῆς πόλεως τὸ μεγαλεῖον.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἢ καὶ κατὰ τὰς ἑπομένας ἐτέλουν θυσίας καὶ τῶν διαφόρων πόλεων οἱ θεωροί.

Ἀλλ' ὅμως ἀπὸ τὴν ἑπομένην τῆς στέψεως τῶν νικητῶν τὸ πολὺ πλῆθος ἐξεκίνει, ὁ περὶ τὴν Ἄλτιν χῶρος ἀπηλλάσσετο κατὰ μικρὸν ἀπὸ τὰς σκηνὰς καὶ ἀπὸ τὴν πολυανθρωπίαν, παρέμεναν δὲ ὅσοι δὲν εὕρισκαν ἀμέσως πρόχειρα τὰ μέσα τοῦ ταξειδίου, ὅσοι ἤθελαν νὰ ἐξετάσουν καὶ νὰ γνωρίσουν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῶν *ἐξηγητῶν* τὰ ἀξιοθέατα καὶ ἀξιοσπού-

δαστα τοῦ τόπου πράγματα καὶ ὅσοι εἶχαν ἐπίσημόν τινα ἀποστολήν.

Οἱ ἡττηθέντες ἀγωνισταὶ λυπημένοι ἀνεχώρουν δι' ἀποκέντρων ὁδῶν καὶ διὰ νυκτὸς μετέβαιναν εἰς τὴν πατρίδα, ἀποφεύγοντες τὴν συνάντησιν τῶν γνωρίμων, τῶν ὁποίων τὰς ἐλπίδας διέψευσαν, ἐν ᾧ οἱ νικηταὶ συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν φίλων καὶ τῶν συμπολιτῶν ἐγίνοντο πανηγυρικῶς δεκτοὶ εἰς τὴν πατρίδα. Μέρος τῶν τειχῶν της κατηδαφίζετο ἐνίοτε, εἰς ἔνδειξιν ὅτι ἡ πόλις, ἡ ἔχουσα τοιούτους πολίτας, δὲν ἔχει ἀνάγκην τειχῶν. Διὰ τοῦ ἀνοίγματος δὲ τούτου εἰσήρχετο ὁ ὀλυμπιονίκης φορῶν πορφύραν, ἐποχούμενος ἐπὶ ἅρματος συρομένου ὑπὸ τεσσάρων λευκῶν ἵππων καὶ παρακολουθούμενος ὑπὸ ἑτέρων ἁρμάτων καὶ ὑπὸ σύμπαντος σχεδὸν τοῦ πλήθους τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον ἐνθουσιασμένον ἐξήρχετο πρὸς ζωηροτέραν ὑποδοχήν. Ὑπὸ τὰς ἰσχυρὰς ἐπευφημίας τοῦ πλήθους *εἰσήλαυνεν* ὁ νικητής, διήρχετο τὰς κυριωτάτας ὁδοὺς καὶ τὰς πλατείας τῆς πόλεως καὶ μετέβαινεν εἰς τοῦ *πολιούχου θεοῦ* ἢ *ἥρωος* τὸν ναὸν ἢ τὸ *ἡρῷον*, προσέφερεν εὐχαριστήριον θυσίαν καὶ ἐκεῖθεν μετέβαινεν εἰς τὸ δεῖπνον, τὸ ὁποῖον προσέφερε πρὸς τιμήν του ἡ πόλις καὶ ὁ δῆμος. Κατὰ τὴν ἑστίασιν ταύτην ἐψάλλετο ἐπινίκιος ὕμνος τοῦ νικητοῦ, ποιηθεὶς ἐπίτηδες ὑπὸ ἐνδόξου τινὸς ποιητοῦ, τοιοῦτοι δὲ εἶνε τοῦ ἐπιφανεστάτου ποιητοῦ Πινδάρου οἱ σωθέντες ὕμνοι εἰς ὀλυμπιονίκας, ἰσθμιονίκας, πυθιονίκας καὶ νεμεονίκας.

Πλὴν τούτων ὅμως τῶν τιμῶν οἱ Ὀλυμπιονῖκαι

ἐλάμβαναν ἐνίοτε καὶ ἄλλας, ὡς δημοσίαν *σίτισιν* (διατροφὴν) διαρκῆ εἰς τὸ πρυτανεῖον τῆς πατρίδος των, ἀπαλλαγὴν ἀπό τινας ὑποχρεώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐβάρυναν ἐν γένει τοὺς πολίτας, *προεδρίαν* (δωρεὰν πρώτην θέσιν) εἰς τοὺς ἀγῶνας, τὰς ἑορτὰς καὶ τὰ θέατρα, καὶ ἐνίοτε καὶ χρηματικὰς ἀμοιβάς. Οὕτως εἰς τὰς Ἀθήνας ἐλάμβαναν 500 δραχμάς, (οἱ Ἰσθμιονῖκαι ἐλάμβαναν 100, «ἀνάλογον» δὲ οἱ Νεμεονῖκαι καὶ Πυθιονῖκαι). Εἰς τὴν Σπάρτην προσέτι εἶχαν οἱ Ὀλυμπιονῖκαι τὴν τιμὴν νὰ μάχωνται πλησίον τοῦ βασιλέως ὡς ὑπασπισταί του.

Σπουδαιοτέρα ὅμως τιμὴ ἦτο, ὅτι ἐπετρέπετο εἰς τὸν ὀλυμπιονίκην νὰ στήσῃ εἰς τὴν Ἄλτιν ἀνδριάντα ὑποδηλοῦντα τὸν ἀγῶνα, εἰς τὸν ὁποῖον ἐνίκησεν. Ἀναφέρει μάλιστα ἀρχαῖός τις συγγραφεύς, ὅτι, ἂν οἱ ὀλυμπιονῖκαι ἐνίκων τρὶς εἰς τὰ Ὀλύμπια, τότε ἐπετρέπετο νὰ ἔχουν ὁμοιότητα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀνδριάντες των. Καὶ τῶν νικώντων δὲ ἵππων ἱδρύοντο πολλάκις ἀγάλματα.

Καὶ εἰς τὴν συνείδησιν δὲ τῶν ἀνθρώπων ἐτιμῶντο καὶ ἐλατρεύοντο μεγάλως οἱ νικηταὶ τῶν ἱερῶν ἀγώνων (*ἱερονῖκαι*), ἀλλὰ πάντοτε ὑπερεῖχαν ἀπὸ τοὺς ἄλλους οἱ Ὀλυμπιονῖκαι· διότι, καθὼς λέγει ὁ Πίνδαρος, ὅπως τὸ ὕδωρ εἶνε τὸ ἄριστον τῶν στοιχείων τῆς φύσεως, ὅπως ὁ χρυσός, ὁ λάμπων τὴν νύκτα ὡς φλόξ, εἶνε τὸ πολυτιμότατον τῶν κτημάτων, ὅπως τὴν ἡμέραν δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν οὐρανὸν ἄστρον θερμότερον καὶ φωτεινότερον τοῦ ἡλίου, τοιουτοτρόπως δὲν ὑπάρχει καὶ ἀγὼν ἀνώτερος τῶν Ὀλυμπίων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εἴδαμεν ἀνωτέρω, ὅτι σκοπὸς τῆς γυμναστικῆς ἦτο ἡ μόρφωσις σωμάτων ὡραίων, ὑγιῶν καὶ ἁρμονικῶς ἰσχυρῶν διὰ τῆς συμμέτρου ἀσκήσεως πάντων τῶν μελῶν. Βεβαίως ἕκαστος γυμναστικὸς ἀνὴρ ἢ νέος ἠδύνατο νὰ φιλοδοξῇ τὸν νικητήριον στέφανον ἢ κλάδον ἱεροῦ τινος ἀγῶνος, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο κύριος σκοπὸς τῆς γυμναστικῆς. Ἐκ τοῦ ὅλου πλήθους τῶν νέων ἑκάστης πόλεως, ὅσοι συνηθροίζοντο εἰς τὰ γυμνάσιά της, ὀλίγοι ἐπεσκέπτοντο τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνας, ἀφ' οὗ ἠσκοῦντο ἐπί τινα χρόνον εἰδικῶς εἰς τὸ ἀγώνισμα, τὸ ὁποῖον ἐπροτίμων. Ἡ δίαιτά των ἦτο λιτή, συνισταμένη κυρίως εἰς χλωρὸν τυρόν, ξηρὰ σῦκα καὶ σῖτον. Ἐπειδὴ δὲ οἱ τοιοῦτοι ἦσαν εὐγενεῖς τινες καὶ φιλόδοξοι χαρακτῆρες, διὰ τοῦτο εὑρίσκομεν κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους πολλοὺς ἱερονίκας διαπρέψαντας εἰς μάχας, γενομένους δὲ καὶ στρατηγοὺς ἐπιφανεῖς.

Ἀλλ' ἡ δόξα καὶ αἱ τιμαί, τῶν ὁποίων ἀπήλαυαν οἱ νικηταὶ τῶν Πανελληνίων καὶ ἰδίως τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, ἦσαν τόσον μεγάλαι, ὥστε νὰ ποθοῦν αὐτὰς ἄτομα καὶ πόλεις καὶ νὰ ἀφιερώνουν πολλοὶ ἀγωνισταὶ πᾶσαν προσπάθειάν των εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς τοιαύτης ἀγωνιστικῆς νίκης. Τινὰ ἀγωνίσματα μάλιστα, ὡς ἡ πυγμὴ καὶ τὸ παγκράτιον, ἀπῄτουν ὄχι μόνον ἄσκησιν, ἀλλὰ καὶ δίαιταν ἰδιαιτέραν *(ἀναγκοφαγίαν)*, συνισταμένην εἰς ἄφθονον κρεοφαγίαν καὶ εἰς πολὺν ὕπνον, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀναγκαῖος διὰ τὴν χώνευ-

σιν καὶ διὰ τὴν ἀφομοίωσιν τῆς πολλῆς τροφῆς. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου οἱ ἀγωνισταὶ ἐγίνοντο πολύσαρκοι καὶ ἠδύναντο διὰ τῶν ἰσχυρῶν μυώνων καὶ τοῦ βάρους τοῦ σώματος νὰ καταβάλλουν τοὺς ἀντιπάλους.

Ἂν δ' ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ὅλαι σχεδὸν αἱ ἀξιόλογοι πόλεις καὶ τὰ ἐπιφανέστερα ἱερὰ ἐτέλουν ἀγῶνας, καὶ ἂν συλλογισθῶμεν, ὅτι οἱ τοιοῦτοι ἀγωνισταὶ προθύμως ἔσπευδαν πανταχοῦ, διὰ νὰ ἐπιδείξουν τὴν ειδικότητα καὶ νὰ αὐξήσουν τὸν ἀριθμὸν τῶν στεφάνων των, θὰ ἐννοήσωμεν πῶς οἱ ἄνθρωποι παρεξετράπησαν ἀπὸ τὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκεν ἡ γυμναστικὴ παιδεία, καὶ κατέληξαν νὰ κάμουν τοὺς ἀγῶνας ἐπάγγελμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἔζων. Ἐπειδὴ δὲ ἀπέφευγαν κατὰ κανόνα τὴν διανοητικὴν ἐργασίαν, κατήντησαν νὰ γίνωνται οἱ τοιοῦτοι ἀγωνισταὶ ἠλίθιοί τινες καὶ κτηνώδεις ἄνθρωποι, χονδροὶ καὶ χλωμοὶ καὶ εὐπαθεῖς, ὁσάκις ἐξήρχοντο τῆς διαίτης των, ἐν γένει δὲ εντελῶς ἀντίθετοι πρὸς τὰ σύμμετρα καὶ ὡραῖα σώματα, τὰ νευρώδη καὶ ἐλαφρὰ καὶ ὑγιῆ, εἰς τὰ ὁποῖα κατῴκει ὁ ὑγιὴς νοῦς τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Οἱ νέοι οὗτοι τύποι τῶν ἀγωνιστῶν, οἱ ὁποῖοι μετέβαλαν τὴν εὐγενῆ γυμναστικὴν ἀσχολίαν εἰς βάναυσον καὶ χυδαῖον ἐπάγγελμα, ἦσαν συνήθως ἄνανδροι στρατιῶται, ὡς πᾶς ἠλίθιος βαναυσουργός. Ἐπεκράτησε δὲ νὰ λέγωνται αὐτοὶ μὲν *ἀθληταί*, ἡ δὲ ὑπ' αὐτῶν ἀσκουμένη γυμναστικὴ εἰδικῶς *ἀθλητικὴ* (ἢ *ἀθλητισμὸς* ὡς λέγουν συνήθως σήμερον). Αἱ λέξεις αὗται εἶχαν κυρίως καλὴν σημασίαν, ὅπως αἱ λέξεις ἀγωνιστὴς ἢ γυμναστικός, ἀλλὰ κατήντησαν νὰ σημαίνουν τὸν ἔκφυλον ἐκεῖνον χαρακτῆρα τῆς γυμναστικῆς καὶ ἀγωνιστικῆς ἀσχολίας· διὰ τοῦτο καθ' ὅλον τοῦτο

τὸ βιβλίον ἐπιμελῶς ἀπεφύγαμεν νὰ ὀνομάσωμεν ἀθλητὰς τοὺς εὐγενεῖς ἀγωνιστάς.

Ἀπὸ τὴν ἐκφύλισιν ταύτην πρέπει πάντοτε νὰ προφυλάττεται ἡ γυμναστική. Ὅταν σύμπαν ἓν ἔθνος γυμνάζεται συμμέτρως καὶ βελτιώνῃ οὕτω τὰ σώματα τῶν πολιτῶν, ὅταν πάντες οἱ παλαιστρῖται καὶ γυμναστικοὶ νέοι εἶνε ἐπιτήδειοι καὶ *ὕπακροι* νικηταὶ εἰς πάντα τὰ ἀγωνίσματα, θὰ εὑρίσκωνται καὶ δεξιαί τινες φύσεις προσφορώτεραι εἰς τοῦτο ἢ εἰς ἐκεῖνο τὸ ἀγώνισμα, θὰ εὑρίσκωνται νικηταὶ *ἄκροι*, ὥστε νὰ θεραπεύεται ὀρθότερον ἡ φιλοδοξία καὶ ἐκείνων, ὅσοι νομίζουν μέγα εὐτυχὲς ἐθνικὸν γεγονὸς τὴν *τυχαίαν* ἐμφάνισιν *ἑνὸς* ἀθλητοῦ ὑπερόχου ἐν τῷ μέσῳ λαοῦ ἀγυμνάστου.

Μόνον δὲ ὅταν ἐκ τοιούτου ἔθνους ἐξέρχωνται οἱ νικηφόροι ἀθληταί, ἐκπληροῦται καὶ ὁ *θεσμὸς τῶν ἀγώνων, οἱ ὁποῖοι δὲν γίνονται πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ ἔξαρσιν σπανίας τινὸς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σωματικῆς ὑπεροχῆς, ἀλλ' εἶνε σταθμοὶ τῆς γυμναστικῆς παιδείας τοῦ λαοῦ, εἰς τοὺς ὁποίους οὗτος λαμβάνει νέα διδάγματα καὶ νέαν ὁρμὴν πρὸς περαιτέρω γυμναστικὴν μόρφωσίν του.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1908

73) Ὁ Πεσταλότζης ὑπὸ Ι. Διαμαντοπούλου.
74) Ἡ Γῆ ὑπὸ Π. Ε. Πρωτοπαπαδάκη.
75) Οἱ Τυφλοὶ ὑπὸ Γεωργίου Δροσίνη.
76) Οἱ Ἀγῶνες ὑπὸ Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλου.

1900–1905

1) *Ὁ Οὐρανός.* — 2) *Ἡ Ἐκκλησία μας.* — 3) *Ἡ* ... *ρός.* — 4) *Ὁ Ἄνθρωπος καὶ τὸ σῶμά του.* — 5) *Τὰ* ... *πτηνά.* — 6) *Ὁ Στρατιώτης.* — 7) *Ὁ Ὑλικὸς κόσμο*... *καθήκοντα τοῦ πολίτου.* — 9) *Ὁ Μικρὸς Πλούταρχ*... *Ἡ Εὐρώπη.* — 11) *Ὁ Κὺρ Σῖμος.* — 12) *Ἡ Ἀποθεώ*... *νῶν.* — 13) *Αἱ Μέλισσαι.* — 14) *Ἡ Αἴγυπτος.* — 15) ... καὶ κίνησις. — 16) *Τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα.* — 17) *Να*... *Μικρόβια.* — 18) *Ὁ Γεωργός.* — 19) *Ὁ Κολόμβος.* — 20) ... *Πλούταρχος, Β΄* — 21) *Ὁ Χαρακτήρ.* — 22) *Ἡ Βασιλ*... *ρία.* — 23) *Ὁδηγὸς τῆς Οἰκοδεσποίνης.* — 24) *Ὁ Ἐθν*... *τος, Α΄* — 25) *Μάρτυρες τῆς Ἐπιστήμης.* — 26) *Ἡ Ρ*... *Ὁ Ἐθνικὸς Πλοῦτος, Β΄.* — 28) *Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρο*... *Δένδρον.* — 30) *Ἱστορία ἑνὸς πλουσίου.* — 31) *Πρῶται* ... 32) *Ὁ Μικρὸς Πλούταρχος, Γ΄* — 33) *Ἀνέκδοτα ἐφ'ο*... *ἄνθη.* — 35) *Βενιαμὶν Φραγκλῖνος.* — 36) *Ὁ Βίος τοῦ* ... *στοῦ.* — 37) *Αἱ Ὄρνιθες.* — 38) *Αἱ Γειτόνισσαι.* — 39) ... 40) *Οἱ Ἀργοναῦται.* — 41) *Ὁ Καθαρὸς ἀήρ.* — 42) *Οἱ Τρ*... *Ἱεράρχαι.* — 43) *Οἱ Μετανάσται.* — 44) *Ὁ Οἶνος.* — 45) ... *τοῦ Πλούτου.* — 46) *Οὐασιγκτών.* — 47) *Ὁ Μεταξ*... 48) *Ἀνακαλύψεις τοῦ 19ου αἰῶνος.* — 49) *Τὸ Βρέφος.* ... *δερῖκος ὁ Μέγας.* — 51) *Ἀποταμίευσις.* — 52) *Ὁ κα*... *Σουηδία.* — 54) *Τὸ Ψάρευμα.* — 55) *Ἱστορία τῆς Με*... *Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος.* — 57) *Ἱστορία τῆς Ἐκ*... 58) *Τὰ Μεταλλεῖα.* — 59) *Ἐκ τῶν Ἠθικῶν τοῦ Πλο*... 60) *Ἡμερολόγιον Ἐρημίτου.* — 61) *Ἡ Μακροβιότης.* — ... *γαὶ Φυσικῆς Ἱστορίας.* — 63) *Ἡ Ἰταλία.* — 64) *Τὰ* ... *Πειράματα Φυσικῆς.* — 66) *Ἄσωτοι Υἱοί.* — 67) *Ἡ Ο*... *Ὁ Μικρὸς Κτηνοτρόφος.* — 69) *Ἡ Εὐτυχία.* — 70) ... 71) *Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός.* — 72) *Ἡ Γυμναστ*...

> *Νόμος ΒΨΠΑ΄ τοῦ Ἑλλην. Κράτους.* — Ἀπαλ... ται ταχυδρομικῶν τελῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου π... δοσιν ὠφελίμων βιβλίων ἐκδιδόμενα καὶ ἐντὸς τοῦ ... ἀποστελλόμενα ταχυδρομικῶς βιβλία αὐτοῦ.
>
> *Νόμος 303 τῆς Κρητικῆς Πολιτείας.* — Ἐπιτ... ἡ ταχυδρομικῶς ἀτελὴς εἰσαγωγὴ καὶ κυκλοφορία ἐ... τῶν βιβλίων τῶν ἐκδιδομένων ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις ... γου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων.

ΛΕΠΤΑ 40

...δημίας, ἀριθμὸς...